

ISSN 1331 - 5439

прообјета

146 / 147

ДЕЦЕМБАР 2018

SRBI U MOSTARU
INTERVJU, MILOŠ KOVIĆ
PRILOZI ZA BIOGRAFIJU DR ČEDE RAJAČIĆA
ESEJ O FOTOGRAFIJAMA RISTE MARJANOVIĆA
POEZIJA: M. BLAŽEVIĆ, N. VUJČIĆ, M. KORDIĆ, B. VEZMAR

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Чедомир Вишњић,
Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија *Мачванке*,

Ристе Марјановића (1914.)

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Баштина

Питање насљедника се најлакше и најбоље рјешава онда кад ни не стигне да постане питање. Чим то постане, сретног рјешења или уопште нема, или је до њега тешко стићи. И тако је то на цијелој релацији, од породице, до нације. При том не мислимо на уобичајено отимање око оставштине. Таква ситуација, ако не носи ништа друго добро, барем значи да постоји интерес, макар за оне материјалне ствари, оне које се дају уновчити. Макар то значило и продају славских икона, којих је много на Њушкалу и Купинду.

Оно што нама пријети је, додуше, грабеж и продаја пар вриједних икона, попут Тесле и Деснице, и након тога одсуство интереса, било каквог и било чијег, за остатак. Имамо при том у виду баштину сваке врсте Срба из Хрватске. Нама пријети немање насљедника, нарочито онаквих какве ми по властитом подобију можемо замислити и прижељкујемо. При том плаћамо све вријеме високу цијену за одвајање од матичне културе, која се мањинском идеологијом додатно потиче. Ми већ имамо млађе лидере, или барем људе са амбицијом да то буду, школоване у РХ, који су једва чули за Лазу Костића, а за Јову Змаја мисле да је извјесно био истакнути фолклораш, вјероватно негдје из источне Славоније. А без Матице, која равноправно, или прије свега, обухвата и велике наше Босанце; Кочића, Ћопића и Андрића, наше приче или нема, или нема смисла. Дакле, не вриједи парцијално знање, чак и кад га, врло ријетко, има таквог.

Постоји на другој страни нешто са чим је тешко поуздано рачунати. То је непредвидивост историјских токова, повремена обнова интереса за ствари и људе који су се чинили давно заборављеним, трагање за потиснутим темама, тако присутно на сцени европске хуманистике. Крајина, велика средњоевропска касарна, и као историјска тема на нашем терену вегетира под жигом српског пораза, али није сигурно да ће то дуго бити тако. Тема је регионална, вишенационална, мјесто истинских сукоба и сусрета религија и култура. То би могло уродити тиме да изненада заинтересоване истраживаче добијемо у свијету и за наше локалне теме, гдје их ми нисмо ни сијали нити им се надамо. А о нашој вриједности и цијени у свијету одлучује само наша култура утемељена на нашој културној баштини. На нашој у новије вријеме опет потиснутој народној прјесми, на примјер. На нашем раду на тој баштини. По свему судећи, моћи ће се осигурати знанствено и научно бављење нашим темама у Београду, па чак и у Загребу у одређеној мјери, унутар академских заједница и то је једини трачак оптимизма. Али није у томе главни проблем ни одговор на њега.

Прави насљедници своје баштине су слободни људи, којима она нешто значи. Ако то двоје постоји, онда чак ни лош школски систем не мора бити одлучујући. Оно дакле што је већ сада критична точка и то са лошом перспективом, јесте присуство – одсуство слободних самосвјесних Срба у Хрватској, као културних стваралаца и конзумента, да се изразимо социолошки. Оних који би опстали на „мјесту радње“, гдје се једино и могу направити најважније ствари. Кад њих коначно не буде, остаће заиста само чувари (и истраживачи) баштине као гробља. А нестанак слободних и самосвјесних Срба из Хрватске, оних што се рађају кроз отпор неслободи, Бог нам је свједок никад их није било пуно, само је увод у нестајање оних који се данас сматрају већима, побједницима, матицом, чимбеницима, незамјенивим... Можда и има неко ко о томе мисли.

А задаћа је српских институција, „Просвјете“ у првом реду, да барем успоре тај процес.

(В)

Fotografija Riste Marjanovića (1914 - 1918.)

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis *Prosvjeta*" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZBAHR2X s naznakom "za časopis *Prosvjeta*".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04** **OD GODIŠNJICE DO GODIŠNJICE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 14** **AMERIKA I IMIGRANTI**
Siniša Tatalović
POLITIKA, MIGRACIJE
- 16** **NE MOŽE SRBIJA NIGDE DA ODE**
Bojan Munjin
INTERVJU, MILOŠ KOVIĆ
- 23** **ZEČEVI I ŽABE**
Goran Borković
DRUŠTVO, MIGRACIJE
- 25** **DINAMIT**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (20)
- 26** **MOSTAR KROZ MIJENE
I PROMJENE**
Veselin Gatalo
SRBI U MOSTARU
- 29** **U IME OBITELJI**
Mladen Blažević
POEZIJA
- 31** **ULOG UMA ČELOVJEČESKOG**
Dušan Ivanić
BAŠTINA, O PAVLU SOLARIĆU
- 35** **OD LOGORA DO OSLOBOĐENJA**
Igor Mrkalj
HISTORIJA, PRILOZI ZA BIOGRAFIJU
DR ČEDE RAJAČIĆA
- 46** **ZAPIS O KLJUČU**
Milutin Dedić
BAŠTINA
- 48** **PJER U ZAGREBU**
Boris Vrga
ESEJ O PJERU KRIŽANIĆU
- 55** **TAJNA STEVANOVE ZAGRADE**
Branimir Kršić
ESEJ, PJESME STEVANA RAIČKOVIĆA
- 58** **ČETIRI SLIKE NA STOGODIŠNJICU**
Đorđe Matić
ESEJ, SRBIJA U VELIKOM RATU
- 63** **STRAH U REČIMA**
Nikola Vujčić
POEZIJA
- 65** **FASCINACIJA LETOM**
Dragan Babić
ESEJ, KRAKOV I FOKNER
- 68** **MAGIJSKA SIMBIOZA**
Tamara Babić
ESEJ, KNJIŽEVNOST I MUZIKA
- 71** **DEMONSKO PISANJE AGOTE KRIŠTOF**
Danilo Lučić
ESEJ
- 75** **MAKSIMALNI MINIMALIZAM
TOMIJA JANEŽIČA**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, ŠE NI NASLOVA/JOŠ BEZ NASLOVA
- 79** **KONJ BRONZIJEV I PAS**
Miloš Kordić
POEZIJA
- 83** **BOLJE NE MOŽE**
Čedomir Višnjić
KNJIGE, JONAS FINK
- 85** **ŽENA-BOSNA**
Sanja Šakić
KNJIGE, UHVATI ZECA
- 87** **TRAGOM IŠČEZLE CIVILIZACIJE**
Đorđe Nešić
KNJIGE, BOROVO – SUMRAK JEDNOG SVITANJA
- 92** **STIHOVI**
Borivoj Vezmar
POEZIJA
- 96** **KOPRIVNIČKI SVEŠTENIK**
Milena Severović
PROZA
- 100** **ŠEF SALE**
Sonja Krstanović
PROZA
- 102** **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD GODIŠNJICE DO GODIŠNJICE

Nenad Jovanović

“BJELOBRDSKA PUDARINA” – Osmo izdanje “Bjelobrdske pudarine”, kulturno-zabavne manifestacije održane 8. septembra, organizirali su članovi tamošnjeg pododbora SKD-a “Prosvjeta” i SKUD-a “Jovan Jovanović Zmaj”. Prvi dio priredbe, koja nije samo kulturnog nego i privredno-turističkog karaktera, održan je u vinogradima bjelobrdskog atara, a nakon povratka na pozornici ispred etno-kuće priređen je kulturno-umjetnički program u kojem su, uz domaćina, sudjelovali i KUD-ovi “Dvorovi” iz Republike Srpske i “Branko Radičević” iz Dalja, kao i braća Pilipović iz Kragujevca. “Pudarini” su prisustvovali brojni gosti među kojima i Udruženje žena “Beli Anđeo” iz Dvorova, udruženje „Nikola Tesla” iz Kragujevca, delegacija iz pobratimskog mjesta Mrčajevci, kao i predstavnici pododbora SKD „Prosvjete” iz okruženja.

PRVA GODINA BEZ SLAVKA – Povodom prve godišnjice smrti poznatog publiciste i intelektualca Slavka Goldsteina u zagrebačkom kinu Europa 13. septembra upriličen je skup na kojem su pred punom dvoranom govorili

njegovi prijatelji, suradnici i članovi porodice. “Slavko Goldstein je bio jedan od onih koji su osnovali demokratsku Hrvatsku”, rekao je moderator skupa i novinar Drago Pilsel, izrazivši očekivanje da će Goldstein jednom u Zagrebu dobiti svoju ulicu ili trg. O Slavku su govorili i njegov brat Danijel Ivin, sinovi Ivo i Pavle, Ivica Đikić, Vesna Pusić, Milorad Pupovac i Vesna Teršelič.

SILOŠKA “SILAŠIJADA” – U Silašu je 15. septembra održana 11. folklorna manifestacija “Silašijada”. Na manifestaciji, koju je organizirao KUD “Zora”, svoja umijeća uz domaćina predstavili su i gosti iz pododbora “Prosvjete” iz Zagreba i Slatine, kao i SPKD “Prosvjeta” iz Srednje Slatine u Republici Srpskoj te dječje pjevačko društvo u sastavu udruženja “Čuvari srpskih običaja” iz Medine u Mađarskoj. Održana su i takmičenja u starim sportovima, predstavljene su rukotvorine i mjesni običaji, a održan je i izbor za najljepšu djevojku u narodnoj nošnji. “Naš cilj je da zadržimo dugogodišnje prijatelje i steknemo nove s kojima bismo razmjenjivali posjete. Zato su ove godine naši gosti prvi put bili članovi ‘Prosvjete’ iz Zagreba. Osim toga, svi članovi dječjeg pjevačkog društva su Mađari koji pjevaju na srpskom jeziku”, rekla je zamjenica predsjednika silaškog KUD-a Branka Karan.

“DESNIČINI SUSRETI” – Glavna tema ovogodišnjih “Desničinih susreta”, održanih od 14. do 16. septembra, bio je grad Zagreb i to u razdobljima u kojima je književnik Vladan Desnica u njemu živio – najprije na studiju od 1924. do 1930., a potom i od kraja Drugoga svjetskog rata do smrti 1967. godine. Međunarodni znanstveni skup o Desnici organizirali su Centar za komparativno-historijske i interkulturene studije, Odsjek za kroatistiku i Centar za povijest Zagreba Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo pisaca te SKD “Prosvjeta”. “Namjera ovogodišnjeg skupa je da detaljnije uđemo u pitanja društva, kulture i svakodnevice grada u međuratnom razdoblju te vremenu poslijeratne obnove i razvoja”, istaknuo je sveučilišni profesor Drago Roksandić, jedan od inicijatora skupa i kopredsjednik njegovog pripremnog odbora.

“BOJA VUKOVARA” – U okviru 21. Dana kulture Srba Istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema vukovarski pododbor “Prosvjete” organizirao je 15 i 16. septembra tradicionalnu međunarodnu likovnu koloniju pod nazivom „Boja Vukovara“. Učestvovalo je 26 umjetnika iz istočnih krajeva Hrvatske i BiH, koji su poklonili 40 umjetničkih djela u različitim slikarskim tehnikama. Doprinos opuštenoj atmosferi je dao i karikaturist iz Vukovara Vujadin Lukić koji je crtao slikare u zanosu slikanja.

SURADNJA U VIŠKOVU – Članovi pododбора “Prosvjete” u Viškovu osmu godina za redom učestvovali su u programu povodom dana zaštitnika općine Svetog Mateja. Nastupili su KUD “Halubjan” iz Viškova, pododbori “Prosvjete” iz Krnjaka i Viškova, Udruga žena Moravice, i SKD “Vreteno” iz Rijeke. U cilju unapređenja suradnje pododбора Viškovo sa općinom Viškovo, delegaciju “Prosvjete”, predvođenu generalnim sekretarem Slobodanom Živkovićem, primila je načelnica općine Viškovo Sanja Udovič.

DOBROVOLJCI VELIKOG RATA – U prostorijama osječkog pododбора “Prosvjete” 29. septembra održana je promocija knjige Milana Micića “Amerikanci – srpski dobrovoljci iz SAD-a (1914-1918)”. Predstavljajući knjigu, Micić je objasnio suštinu dobrovoljačkog pokreta i njegov razvoj od 1914. do 1918. godine. Knjiga je nagrađena značajnom historiografskom “Poveljom Vladimir Ćorović” s međunarodnog skupa istoričara u Gackom.

KOLONIZATORI IZ DARDE – U Dardi je 29. i 30. septembra održana 15. međunarodna likovna kolonija “Đola 2018”, koju su organizirali tamošnji pododbor “Prosvjete” i Likovna radionica “Petar Dobrović”. U radu su učestvovala 34 slikara, među kojima i akademski i afirmirani amaterski slikari, studenti likovnih akademija, kao i učenici osnovnih i srednjih škola iz Novog Sada, Vrbasa, Zagreba, Slavonskog Broda, Slatine, Osijek, Belog Manastira, Batine, Darde, Dalja... Tokom likovne kolonije nastalo je preko četrdeset novih radova čime je veliki fondus umjetnina Likovne radionice “Petar Dobrović” dodatno obogaćen.

UKORIČENE KOLUMNE – U Zagrebu je 4. oktobra predstavljena knjiga novinara i suradnika *Novosti* Tomislava Jakića pod nazivom “Nisu svi (bili) slijepi – odabrane kolumne” (SNV, 2018.). Jakićeve kolumne odraz su kritičkog novinarstva kakvog danas u svijetu skoro da i nema, rečeno je na predavljanju knjige. Osim autora, o knjizi su govorili Zlatko Dizdarević, novinar i bivši ambasador BiH u Hrvatskoj, i Boris Pavelić, novinar *Novog lista*, uz moderiranje novinara *Novosti* i književnika Ivce Đikića. Knjiga u izdanju SNV-a sadrži više desetaka Jakićevih kolumni nastalih između 2012. i 2017., objavljenih najvećim dijelom u *Novostima*, časopisu *Prosvjeta* i na portalima *Forum.tm* i *Tač-*

no.net, ali i u nekim drugim medijima, kao i desetak do sada neobjavljenih tekstova.

“OSTROVO U SRCU” – Međudržavni festival srpskog folklor “Ostrovo u srcu” održan je po šesti put 6. oktobra u Domu kulture u Ostrovu. Organizatori su bili tamošnji pododbor SKD “Prosvjete” i KUD “Ostrovo”. Manifestacija okuplja srpske KUD-ove izvan Srbije s ciljem čuvanja srpskih običaja i kulture. “Ovakvi događaji mnogo znače za selo, jer se u ovim našim malim sredinama ne dešavaju tako često, pa meštani maju veliku želju da posete ovakve večeri”, smatra predsjednica KUD-a „Ostrovo“ Snežana Jovanović. Uz domaćine ovog festivala, koji su se predstavili igrama iz južne Srbije, nastupili su i gosti iz Republike Srpske – SKUD “Lazarica” iz Batkovića, Folklorno-umetnička grupa “Motajički vuk” iz Sitneša i SKUD “Lepa Radić” iz Gradiške.

GUŽVA NA GUŽVARIJADI – Na ovogodišnjoj Gužvarijadi u Dalju 6. oktobra nastupilo je više od 400 folklorša, najmlađih članova KUD-ova i djece iz tamošnjeg Dječjeg vrtića “Mali princ”, a manifestaciju je obilježio i deseti po redu Sajam starih zanata i običaja. Gastro ponudu prezentirali su članovi ribičkih društava “Smud” i “Dalj”, kao i lovci iz LD-a “Patka”. Osim domaćina nastupili su i članovi zagrebačkog i slatinskog pododбора “Prosvjete”, KUD “Liješće” iz RS-a, Slovačko kulturno-umjetničko društvo “Ljudevit Štur” iz Iloka i Plesni studio “Bolero” iz Osijeka.

ANI NA GOSTOVANJIMA – Ansambli narodnih igara (ANI) “Prosvjete” iz Vukovara 13. oktobra u Baču u Srbiji učestvovali su na Petim međunarodnim susretima Naša Evropa, koji se ove godine održavaju u zemljama Dunavske regije. Osim ANI-ja, publici u Baču predstavili su se i Ukrajinsko društvo “Ivan Franko” iz Vukovara, KUD “Mladost” iz Bača i KUD “Sonja Marinković” iz Novog Sada.

Mjesec dana kasnije, 10. novembra, ANI je učestvovali i na jubilar-
nom desetom Festivalu zlatnih ansambala Srbije i obilježavanju Svjetskog dana Srpskog kola. Pored vukovarskog ansambala u programu su učestvovali i neki od najkvalitetnijih folklornih ansambala Srbije – “Oro” iz Niša, “Španac” “Đoka Pavlović” i “Ivo Lola Ribar” iz Beograda, “Đido” iz Bečeja, “Jednota” iz Gložana, “Šumadija” iz Gornjeg Milanovca i “Vila” iz Novog Sada.

JESEN U PETRINJI – Pododbor “Prosvjete” u Petrinji 11. godinu za redom organizirao je likovnu koloniju “Jesen u Petrinji”. Osim domaćih slikara, u radu kolonije 13. oktobra učestvovali su i likovnjaci iz Zagre-

ba, Karlovca, Gline, Siska, Popovače, Novske, Velike Kladuše i Beograda. Prema riječima predsjednice pododбора Mare Vilus, odazvalo se više od trideset slikara amatera i akademskih slikara.

GENERAL I PJESNIK – U dvorani Središnje biblioteke Srba u Hrvatskoj u Zagrebu 18. oktobra Dušan Marinković, profesor zagrebačkog Filozofskog fakulteta, održao je predavanje povodom 200. godišnjice rođenja Petra Preradovića, koji je osim kao austrijski oficir bio uspješan i kao pjesnik. “Život i djelovanje poznatog pjesnika Petra Preradovića u velikoj su mjeri bili obilježeni ograničavanjima, neslobodama i kompromisima, ali i njegovim dubinskim osjećajem za vlastito porijeklo”, rekao je Marinković.

OJKAČA ZA BRANITELJE – U Petrinji je 20. oktobra održan treći po redu Festival ojkaca koji je obilježila multietničnost ansambala. Uz 15 grupa iz svih područja Hrvatske, kao i pjevača iz Beograda i Banjaluke, folklorni doprinos dali su ansambli iz Mošćenice i Vojnića. Festival je otvo-

rio zastupnik SDSS-a Boris Milošević koji je zahvalio organizatorima, učesnicima i svima koji su festivalu dali podršku. Branitelji koji su u avgustu uspjeli ishoditi odgađanje festivala ovaj put su "samo" istakli veliki transparent o ratnim zločinima i održali presicu za okupljene novinare.

SMOTRA U SLATINI – U organizaciji slatinskog pododbora "Prosvjete" 20. oktobra je održana druga po redu Smotra folklor. Uz domaćine, svojim su se plesnim umijećima predstavili gosti i prijatelji iz pododbora "Prosvjete" iz Garešnice, Malog Gradca i Vočina, kao i KUD-ovi "Zora" iz Silaša, "Đoko Patković" iz Bobote te "Branko Radičević" iz Dalja. Izvođena su tradicionalna kola i pjesme Banije i zapadne Slavonije, ali i koreografije iz raznih dijelova Srbije.

BOGATI DANI KULTURE – U više mjesta održavaju se 21. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema uz učešće brojnih pjesnika i folkloriša. Manifestacija je otvorena 20. oktobra u Kneževim Vinogradima nastupom folkloriša pododbora "Prosvjete" iz Ostrova, Kneževih Vinograda i Markušice, SKUD-ova iz Belog Manastira i Bijelog Brda, kao i KUD-ova iz Bršadina, Vere, Kneževih Vinograda, Negoslavaca, Trpinje i Bobote. Manifestacija je nastavljena susretom pjesnika 26. oktobra u Osijeku, a svečano zatvaranje održat će se u 8. decembra u Vukovaru.

"TRUDNOĆA" NA GOSTOVANJU – Članovi pododbora "Prosvjete" iz Krnjaka u dvorani biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu 23. oktobra izveli su predstavu "Trudnoća" koja govori o običajima i svakodnevnici Kordunaša iz prošlih vremena. "Htjeli smo pokazati kako se nekad živjelo na Kordunu", rekao je idejni začetnik i pisac teksta Perica Martinović, koji

je u predstavi s osam glumaca igrao baku buduće mlade. "U predstavi se govori kako se nekad govorilo na Kordunu i kako još uvijek govore naše bake i djedovi, a do sada je osim u Krnjaku odigrana u Vrginmostu, Viškovu i Karlovcu", rekao je Martinović.

VEČERI SRPSKE KULTURE – SKD "Prosvjeta", uz podršku Savjeta za nacionalne manjine RH, organizirala je niz kulturnih događanja u Zagrebu i Rijeci od 26. oktobra do 21. novembra u sklopu Dana srpske kulture.

Dani su započeli programima beogradskog udruženja "Medijska arheologija" u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci i u kinu Grič u Zagrebu. Promocija knjige "Proleće se na put sprema" Bojana Krivokapića održana je 30. oktobra u antikvarijatu Ex libris u Rijeci. Beogradski bend Tapan nastupio je 2. novembra u Klubu Pločnik u Zagrebu, a dan kasnije na Brodu Marina u Rijeci. U zagrebačkom kinu Tuškanac 11. novembra su premijerno prikazane tri epizode srpske serije "Jutro će promeniti sve" nakon čega je održan razgovor s protagonistima serije.

U okviru manifestacije ansambl Narodnog pozorišta iz Banjaluke izveo je predstavu "Gospođa ministarka" Branislava Nušića sa Svetlanom

Bojković u naslovnoj ulozi, prvo 13. novembra u HDK-u Sušak, a onda i u zagrebačkom Centru za kulturu Trešnjevka.

U koncertnoj dvorani Muzeja Mimara 17. novembra nastupio je Duo Floral koji čine flautistica Stana Krstajić i harfistica Milena Stanišić koju publika zna s ranijih nastupa s djelima srpskih kompozitora. Završna manifestacija Dana bila je projekcija jednog od kulturnih filmova iz 70-ih "Ljubavni život Budimira Trajkovića" održana 21. novembra u Kinu Europa.

OMAŽ MILOŠU POPOVIĆU – U prostorijama Središnje biblioteke Srba u Zagrebu posljednje oktobarske večeri otvorena je izložba slika polaznika likovne sekcije zagrebačkog pododbora "Prosvjete". Slike su nastale u periodu od 1998. do 2016. godine, dok je sekciju vodio akademski slikar Miloš Popović. Po riječima voditeljice sekcije Lane Kovačević, izložbu čine 33 slike trinaestoro autora.

PLOČA ZA JEZIKOSLOVCA – Povodom Svete Petke, 27. oktobra, u kordunaškom selu Sjeničaku je na crkvi Sv. Petke otkrivena spomen-ploča jezikoslovcu, reformatoru srpskog jezika i ćirilice Savi Mrkalju. Spomen-ploču zajedno su otkrili Saša Milošević, zamjenik predsjednika SNV-a i Ksenija Đukić iz ambasade Srbije u Zagrebu. "Danas mu otkrivamo tek skromnu ploču, a zaslužio je mnogo, mnogo više; da se po njemu zovu škole, instituti, kulturne i jezične ustanove", rekao je Milošević tom prilikom. Autor spomen-ploče je akademski kipar iz Beograda Ljubiša Mančić, a izrađena je u umjetničkoj livnici Kuzma u Smederevu, uz finansijsku podršku Kordunaša iz Čikaga Dalibora Mrkalja, Petra Vlajnića i Svetozara Dančua. Jednaka spomen-ploča postavljena je i 2016. godine u Beču na pravoslavnom hramu Svetog Save u Beču.

O ALEKSI ŠANTIĆU – Povodom 150 godina od rođenja Alekse Šantića, u organizaciji pododbora "Prosvjete" u Borovu, održan je skup posvećen ovom pjesniku. O životu i stvaralaštvu Alekse Šantića govorila je Mara Bekić Vojnović, predsjednica Društva za srpski jezik i književnost u RH. Aleksa Šantić je rođen 1868. godine u Mostaru gdje je proveo najveći dio svog života, a u rodnom gradu je i umro 1924. godine. Mostar je, uz Šantića, dao još nekoliko srpskih književnika poput Jovana Dučića, Svetozara i Vladimira Ćorovića, Pere Zupca i drugih, koji su ostavili snažan pečat tom gradu, rečeno je na skupu.

IZBORI U VOJNIČKOJ "PROSVJETI" – Krajem oktobra održana je izvanredna sjednica pododbora "Prosvjete" u Vojniću na kojoj je za predsjednika izabran Mirko Martinović, za potpredsjednika Čedomir Studen, a za sekretara pododbora Nada Malbaša. Osim Martinovića, Studena i Malbaše, u Predsjedništvo pododbora, izabrani su i Dijana Eremić, Nenad Borut, Milan Miljević i Mile Knežević. Pododbor "Prosvjete" u Vojniću jedan je od najaktivnijih u Društvu.

DOSITEJ U DALMACIJI – U prostorijama kninskog pododbora "Pro-

svjete” prvi put je uz prikladan kulturni program organizirana večer u znak sjećanja na boravak Dositeja Obradovića u tim prostorima, simbolično nazvana “Dositej u Dalmaciji”. Po riječima predsjednika pododbora Branka Čolovića, godišnjica rođenja srpskog prosvjetitelja i reformatora revolucionarnog perioda nacionalnog buđenja i preporeda Dositeja Obradovića zaslužuje više interesa i sjećanja nego što je to slučaj kod našeg naroda. Podsjetio je da je narod u selu Orlić gdje je Dositej napisao svoju prvu “Bukvicu” još 1911. g. podigao spomenik, a da se danas, na godišnjicu njegovog rođenja, jedva uspije okupiti dvadesetak ljudi. Dositej je u kninskom kraju između 1760. i 1771. u dva navrata proveo skoro pune tri godine.

UMJETNIČKA BAŠTINA SRBA – U okviru Dana srpske kulture, u prostorijama Središnje biblioteke Srba u Zagrebu, 6. novembra održan je naučni skup “Umjetnička baština Srba u Hrvatskoj”. Učešće u radu uzeli su najpozvaniji stručnjaci za tu oblast, uglavnom historičari umjetnosti iz Beograda i Zagreba.

Skup je moderirao Branko Čolović, voditelj Registra kulturne baštine Srba u RH koji djeluje u okviru SKD “Prosvjeta”. Obraćajući se skupu u ime organizatora, generalni sekretar SKD “Prosvjeta” Slobodan Živković naglasio je važnost očuvanja baštine Srba na ovim prostorima.

O umjetničkoj opremi četverojevanđelja iz manastira Pakre govorio je beogradski profesor Zoran Rakić, spominjući dugogodišnju djelatnost pisca Dimitrija Daskala. Snježana Orlović govorila je o tragovima fresaka na fasadi crkve Uspenja Bogorodice u Manastiru Krupa, dok je Ljiljana Stošić iz SANU-a govorila o 76 ikona bokokotorskih majstora koliko ih je u Hrvatskoj.

Profesorica na beogradskom Fakultetu likovnih umjetnosti Aleksandra Kučeković obrađivala je historijsku dvojbu da li je ikonopisac iz 18. vijeka Hristofor Žefarović djelovao u Slavoniji, dok je profesor Dragan Damjanović sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta (FFZG) govorio o načinima financiranja izgradnje, obnove i opremanja pravoslavnih crkava u Hrvatskoj u 19. vijeku.

Ljubica Sekulić Trumbetaš govorila je o drvenim pravoslavnim crkvama

u okolici Grubišnog Polja od kojih su neke uništene 90-ih, a Branko Čolović o crkvi Sv. Ilije u Markovcu kao o svojedobnom kitorskom poduhvatu. Profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu Aleksandar Kadrijević bavio se projektima beogradskih arhitekata u Hrvatskoj od 1918. do 1941. Profesor FFZG-a Frano Dulibić predavao je o zagrebačkom periodu djelovanja karikaturista Pjera Križanića, a Boris Vrga o Prvoj izložbi zagrebačkih umjetnika iz 30-ih i tada postavljenoj slabo poznatoj slici slikara Stanoja Jovanovića.

Učesnici su se usaglasili o potrebi godišnjeg održavanja takvih skupova prije svega zbog stanja (ne)istraženosti srpske baštine u Hrvatskoj. Najavljeno je i objavljivanje odgovarajućeg Zbornika radova s radovima učesnika.

STIGLE NOVE KNJIGE – I ove godine Biblioteka “Prosvjeta” u Zagrebu predstavila je nova izdanja knjiga nabavljenih na 63. Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu. Osim 200 naslova kupljenih za 11.000 kuna, na izložbi otvorenoj 7. novembra predstavljeno je i 40 naslova dobivenih razmjennom od Narodne biblioteke Srbije.

Po riječima Čedomira Višnjića iz “Prosvjete”, sajam koji je održan od 21. do 28. oktobra s ukupnom posjetom od oko 200.000 ljudi, okupio je veliki broj ljubitelja knjige s područja bivše Jugoslavije osim Slovenije. “Na sajmu su bili ljudi iz Zagreba, cijele Hrvatske, BiH, pa i Podgorice. Kaže se da se oko 50 posto knjiga koje se u Srbiji prodaju tokom godine proda na Sajmu, između ostalog i zbog popusta i pristupačnih cijena i za kupce iz Srbije. Štoviše, ove godine bilježi se i veći promet nego lani”, rekao je Višnjić. Nabavljeni su isključivo novi naslovi iz svih domena publicistike i beletristike, kao i stručna literatura humanističkih nauka, rekao je Višnjić.

Na 63. po redu međunarodnom Sajmu knjiga predstavili su se SKD “Prosvjeta” i Izdavačko poduzeće “Prosvjeta” s “Ljetopisom” i tematskim izdanjem časopisa “Prosvjeta” s tekstovima nastalim početkom 70-ih. Broj su promovirali sadašnji i nekadašnji urednik, Čedo Višnjić i Milorad Novaković, kojima se kasnije pridružio i pjesnik i pisac Goran Babić.

STOGODIŠNJICA PRIMIRJA – Povodom obilježavanja stogodišnjice završetka Prvog svjetskog rata, Srpsko privredno društvo „Privrednik“ i Ambasada Srbije, u prostorijama „Privrednika“ u Zagrebu, organizirale su 8. i 9. novembra projekcije filmova koji govore o Srbiji u tim burnim godinama.

Ambasadorica Srbije Mira Nikolić naglasila je da se taj dio historije godinama zanemarivao. Podsjetila je na velike ljudske gubitke: ukupan broj od 1.245.000 mrtvih u Srbiji, bio je najveći postotak među zemljama učesnicama rata, od čega su 400.000 bili vojne, a preko 800.000 civilne žrtve. Podsjetila je da je 360.000 vojnika i civila pomrlo od tifusa, kao i da ih je 140.000 stradalo u povlačenju kroz Albaniju, nakon što su krajem 1915. godine Centralne sile zauzele Srbiju.

Na Dan primirja, 11. novembra, Ambasada Srbije i predstavnici Srba u Hrvatskoj 11. novembra na zagrebačkom groblju Mirogoj odali su počast vojnim i civilnim ratnim žrtvama. Prije odavanja počasti služen je pomen u pravoslavnoj kapeli Sv. Petra i Pavla, a onda i kod krsta postavljenog kod kapelice, simbola spomena na stradale.

Vijence su položili delegacija Ambasade Srbije – ambasadorica Mira Nikolić, vojni ataše Dejan Đorđević i konzul Nenad Maričić, delegacija srpske zajednice u Hrvatskoj – saborski zastupnik SDSS-a Boris Milošević, zamjenik predsjednika SNV-a Saša Milošević, potpredsjednik SKD-a „Prosvjeta“ Siniša Tatalović i predsjednik „Privrednika“ Nikola Lunić.

Stogodišnjica primirja u Velikom ratu obilježena je i u Vukovaru. U Srpskom kulturnom centru 9. i 10. novembra održan je naučno-stručni skup na temu „Prvi svetski rat na južnoslovenskom prostoru i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“ na kojem je učestvovalo 14 istoričara iz Beograda, Novog Sada, Zagreba i Vukovara. Programom skupa smo obuhvatili čitav hronološki niz, od atentata u Sarajevu do događaja koji su prethodili osnivanju Kraljevine SHS, izjavio je Srđan Sekulić, direktor SKC-a.

KARLOVAČKI LIKOVNJACI – Karlovački pododbor „Prosvjete“ organizirao je 10. novembra do sada najmasovniju likovnu koloniju s 21 učesnikom. Osim domaćina, tu su se našli i akademski umjetnici i slikari amateri iz Zagreba, Velike Gorice, Popovače, Velike Kladuše, Pule i Rijeke koji su stvarali djela s motivima Karlovca i pravoslavnih hramova u Hrvatskoj.

INTERLIBER, SRBI I NAGRADE – Ovogodišnje 41. izdanje Međunarodnog sajma knjiga i učila Interliber, održano od 13. do 18. novembra s oko 300 izlagača iz Hrvatske i drugih zemalja, prošlo je u znaku prisustva srpskih autora i izdavača, pa i u znaku dodjele književne nagrade „Kočićevo pero“ koju dodjeljuje Zadužbina Petar Kočić Banja Luka – Beograd. Ove godine nagradu je dobio Čedomir Višnjić za knjigu „Vreme sporta i rasonode – Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951. – 1971.“.

Na prigodnoj svečanosti osim laureata govorili su i direktor i glavni urednik Zadužbine Nikola Vukolić, književnik Miljenko Jergović kao član žirija i historičar Milan Radanović.

“Ovo je do sada najbolja Višnjićeva knjiga koja, osim o sudbini Srba, govori i o sudbini Hrvata, jer se ta dva naroda u Hrvatskoj nisu mogla odvojiti. Višnjić je i u ovoj knjizi želeo da piše istoriju, a ne mit. Ovakve knjige pišu se teško, pa se zato rijetko i pojavljuju”, zaključio je Vukolić.

Na Interliberu je, kao i nedavno u Beogradu, bio i štand “Prosvjete” i Izdavačkog poduzeća “Prosvjeta” d.o.o. Ističući da je nagrada afirmativna za Višnjića, tako i za “Prosvjetu” i srpsku zajednicu u Hrvatskoj kojoj daje vjetar u leđa, direktor izdavačkog poduzeća Mirko Marković izrazio je zadovoljstvo ovogodišnjim sajmom. “Posjeta je velika, čemu je doprinijelo i lijepo vrijeme. Moja ocjena je veća od ‘vrlo dobar’ i što se tiče prodaje i što se tiče posjećenosti i interesa za knjigu. Svaki dan je bolji nego prošle godine, što je osnova da ove godine budemo bolji i uspješniji nego lani”, rekao je Marković.

POBJEDNIČKI “TERET” – Najbolji dugometražni film na 16. izdanju međunarodnog Zagreb film festivala je “Teret” srpskog režisera Ognjena Glavonića, rađen u produkciji Srbije, Francuske, Hrvatske, Irana i Katara. Odluku da “Teret” bude pobjednički film donio je žiri koji su činili glumica Deborah Kara Unger i režiseri Juho Kuosmanen i Maja Miloš. U ime ekipe nagradu je primio tumač glavne uloge Leon Lučev. Na ovogodišnjem festivalu od 11. do 19. novembra u takmičarskim i popratnim programima prikazano je stotinjak filmova uz otprilike toliko gostiju festivala. Zajednička nit koja se provlači kroz filmove iz glavnog programa ove godine su junaci na prekretnicama, rekao je direktor festivala Boris T. Matić.

V(IJ)EK I PO(L) ČITAONICE – U prostorijama Srpske pravoslavne crkvene opštine u Osijeku 19. novembra uvečer proslavljena je 150. godišnjica osnivanja Srpske čitaonice. Događaj je organizirao osječki pododbor “Prosvjete”, uz pomoć Srpske pravoslavne crkvene opštine Osijek, VSNM-a Osijeka, Gradske organizacije SDSS-a i “Čuvara srpskog

identiteta” iz Vukovara. Prisutnima su se obratili episkop osječko-poljski i baranjski Heruvim, zamjenica gradonačelnika Osijeka Žana Gamoš i predsjednik pododbora Zdenko Čikara koji je izrazio nadu da će se realizacijom projekta Srpskog kulturnog centra u Osijeku, i na kulturnim događanjima, kao i u Čitaonici, okupljati svih pripadnici. Tom prilikom nastupio je i kamerni hor SPD-a “Javor” iz Vukovara. Čitaonica je svečano otvorena na dan Svetog Dimitrija, 8. novembra 1868. godine, a njen osnivač i prvi predsjednik bio je osječki paroh Lazar Bojić. Ustaše 1941. godine, zabranjuju rad čitaonice poslije 73 godine postojanja.

SMOTRA U VUKOVARU – U Vukovaru je 24. novembra u organizaciji Zajedničkog veća opština i KUD-a “Sloga” kao domaćina održana deveta po redu Smotra srpskog folklor Slavonske, Baranje i Zapadnog Srema. Nastupilo je 13 KUD-ova s područja djelovanja ZVO-a i vukovarski Ansambli SKD “Prosvjete” kao reprezentativni folklorni ansambli srpske zajednice u Hrvatskoj. Smotra je okupila tristotinjak učesnika, a u publici su bili brojni srpski predstavnici – saborska zastupnica SDSS-a Dragana Jeckov, vukovarsko-sremski dožupan Đorđe Ćurčić, načelnici srpskih opština, predsjednik županijskog VSNM-a Svetislav Mikerević, generalni sekretar SKD “Prosvjete” Slobodan Živković i drugi. Osim ove smotre koja se održava jednom godišnje, naizmjenično u Vukovaru i Belom Manastiru, ZVO organizira i Festival dječjeg folklor i školu folklor kao stručno usavršavanje za voditelje ansambala.

MANJINE U BJELOVARU – U Bjelovaru je 24. novembra održana 12. po redu Večer nacionalnih manjina, jedna od najvećih manjinskih smotri folklor i nacionalnih delicija u Hrvatskoj. Organizator manifestacije je bjelovarska „Češka Obec“. Osim folkloriša iz Češke i Albanije, nastupili su Bošnjaci iz Zagreba, Mađari iz Erduta, Makedonci iz Osijeka, Nijemci iz Ruda, Romi iz Darde, Rusi iz Međimurja, Slovaci iz Jelisavca i članovi pododbora SKD „Prosvjeta“ iz Slatine, dok je KUD „Sesvete“ predstavljao većinski narod. Uz 400 učesnika programa, u sportskoj dvorani Evropskih prvaka bilo je preko 2.000 gledalaca, među njima i manjinski zastupnici Vladimir Bilek, Ermina Lekaj Prljaskaj i Robert Jankovics, predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer i Bjelovarsko-bilogorski župan Damir Bajs.

VOJNIČARCI NA SRPSKOJ SLAVI – VSNM Zagrebačke županije obilježio je 24. novembra svoj dan i krsnu slavu – Arandjelovdan. Uz prisustvo velikog broja manjinskih aktivista i predstavnika lokalne samouprave događaj je uveličalo predstavljanje knjige Hrvoja Petrića i Filipa Škiljana “Iz povijesti Srba u Zagrebačkoj županiji od prvih doseljavanja do

današnjih dana”, kao i nastup folklorša pododbor “Prosvjete” iz Vojnića. Oni su pod vodstvom Čedomira Studena izveli dva zahtjevna spleta igara, dobivši zasluženi aplauz.

KOLO ZA LADO – Ansambli narodnih plesova i pjesama Hrvatske “Lado” i Ansambli narodnih igara i pjesama Srbije “Kolo” predstavili su se 26. novembra u dupkom punoj Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u Zagrebu zajedničkim projektom “Ruku pod ruku 2.0”. Preko sto umjetnika prikazalo je neke od najljepših narodnih plesova i pjesama s područja Srbije i Hrvatske. Uz igre iz istočne Hercegovine, Binačke Morave, Stare planine, Novog Pazara i Banata, na kraju zvaničnog programa “Kolo” je izvelo i poznati Splet igara iz Srbije u koreografiji Olge Skovran. “Lado”, koji je početkom novembra gostovao u Beogradu, svoj dio programa završio je prikazom hrvatskih i srpskih običaja s Banije. Nakon skoro tri decenije pauze, Kolo i Lado obnovili su suradnju 2016. godine i otad neprestano razmjenjuju iskustva, nastojeći što kvalitetnije predstaviti tradicionalnu umjetnost.

VUKOV RJEČNIK – Povodom dvjesto godina od objavljivanja prvog izdanja Srpskog rječnika Vuka Stefanovića Karadžića, 28. novembra u prostorijama Biblioteke “Prosvjete” održano je predavanje na kojem su o toj knjizi i njenom značaju govorili profesori Dušan Marinković i Virna Karlič sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

– Ovo je Vukovo ključno djelo i predstavlja početak jezično-kulturnog obrata srpskog jezika s tisućugodišnje staroslavenske tradicije ka narodnom jeziku i temeljno je u procesu standardizacije srpskog književnog jezika, rekla je Virna Karlič, ističući da je prvo izdanje štampano 1818, a drugo 1852. godine.

– Rječnik se pojavio u vrijeme neriješene jezične situacije u kojoj se jezik koji se koristio u crkvama i u krugovima svećenstva razlikovao od narodnog jezika. U to je vrijeme bilo malo pismenih, rekla je i dodala da se broj pismenih u Srbiji mjerio u promilima, ali je od kraja 18. vijeka povećan utjecaj prosvjetiteljstva i težnje ka normiranom jeziku.

GODIŠNJICE JUGOSLAVIJE – Povodom stogodišnjice proglašenja prve i 75-godišnjice proglašenja druge Jugoslavije, 1. decembra je u Središnjoj biblioteci Srba u Zagrebu organizirana međunarodna konferencija “1918. u stogodišnjoj perspektivi: stvaranje jugoslavenske države”. Skup su organizirali Arhiv Srba u Hrvatskoj Srpskog narodnog vijeća i novopokrenuti časopis „Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme”,

Bilo bi šteta da smo propustili priliku i da se nismo osvrnuli na stogodišnjicu formiranja Jugoslavije, rekao je profesor sa zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti Dejan Jović, dok je predsjednik SNV-a Milorad Pupovac otvorio skup riječima da je Jugoslavija nastala na kraju Prvog svjetskog rata, obnovljena na kraju Drugog svjetskog rata i nestala u toku posljednjeg rata, da spomenemo one najtragičnije, ali, kao što znamo, ne nužno i najherojskije događaje.

Govoreći na temu "Vek Jugoslavije: kako i zašto su Jugoslaveni stvorili zajedničku državu" profesor Dejan Đokić s Londonskog univerziteta kazao je da političku dominaciju Srba u Jugoslaviji između dva svjetska rata ne treba dovoditi u pitanje.

– Međutim, dinamika političkih saveza u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca nalaže historičaru da preispita pojednostavljenu sliku perioda, po kojoj su Srbi samo vladali, a ostali se nalazili samo u opoziciji – rekao je Đokić i dodao da je saradnja Hrvata i Srba bila osnova za nastajanje Jugoslavije za koju je 1918. postojao opšti konsenzus svih stranaka.

Prva Jugoslavija je slomljena izvana, a druga iznutra, rekao je Timomir Čipek s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na temu "Pravo i moć: dva diskursa o ujedinjenju". Podsjetio je na ideje o oblikovanju Hrvatske ili federativne jedinice južnoslavenskih zemalja unutar Austro-Ugarske uz očekivanje "neka monarhija izgubi rat, ali neka preživi".

Historičarka Branka Boban govorila je o odnosu hrvatske političke elite prema stvaranju jugoslavenske države, prije svega o različitim stavovima Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića prema položaju Hrvatske u monarhiji i ujedinjenju sa Srbijom. Pribičević, čija je Samostalna srpska stranka bila dio Hrvatsko-srpske koalicije, zastupao je ujedinjenje sa Sr-

bijom, dok je Radić položaj Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja vidio unutar monarhije, ali je početkom 1918., kao i neki drugi političari, podržao Krfsku deklaraciju koju su potpisali vlada Srbije i Jugoslaven-ski odbor o ujedinjenju.

Podsjetila je na razočaranost Hrvata i drugih naroda kraljem Karlom koji nije htio ili nije mogao provesti reforme u monarhiji, kao i na osnivanje Narodnog vijeća buduće Države SHS i odluku Sabora da proglati prekid veza s Austro-Ugarskom 29. oktobra 1918. Novoproglašena Država SHS suočavala se s brojnim problemima od talijanske okupacije obale, brojnog „zelenog kadra“ i slabe mobilizacije vojske koju je činilo nešto regruta zatečenih u kasarnama, studenata, dobrovoljaca i oslobođenih srpskih ratnih zarobljenika.

Čedomir Višnjić iz 'Prosvjete' govorio je na temu "Jugoslavenstvo zagrebačkog Srbobrana", ističući uspješnu novinsku aktivnost braće Pribičević u zemlji u kojoj su Srbi čili četvrtinu stanovništva i u kojoj je oko 70 posto ljudi bilo nepismeno.

– Prečanski Srbi u Velikom ratu 1914-1918. u velikom delu su bili lojalni građani monarhije, ali su bili i žrtve represija – rekao je Goran Vasin s Univerziteta u Novom Sadu, koautor više knjiga koje se bave Srbima u monarhiji. – Nakon atentata na Franca Ferdinanda osudili su taj čin i davali izjave lojalnosti. U vojsku je mobilisano 127.000 Srba, ali su, kako su bili smatrani nepouzdanima, prilikom agresije na Srbiju bili raspoređeni u pozadinu. Ali pod generalom, a posle feldmaršalom Svetozarom Borojevićem, borili su se i u Galiciji 1914. i na Soči nakon 1915.

Ipak, nakon što se srpska vojska povukla iz dela Srema koji je zauzela 1914. sledile su represalije nad Srbima; samo 1914. pohapšene su stotine Srba, mnogi su internirani po logorima, dok su brojna sela raseljena. Stanje je bilo još gore u Bosni i Hercegovini gde su ukupno 73 sveštenika pobijena ili su pomrla od posledica zatvaranja, a brojni su Srbi bili žrtve represija – rekao je Vasin.

Erika Harris, sa sveučilišta u Liverpoolu, govorila je o integracijama i dezintegracijama zapitavši se može li EU iz njih izvući određene pouke.

– Nacionalisti nemaju zemlju jer ona nikad nije onakva kakvom je zamišljaju – rekla je ističući da nacionalne država, kojima svaka nacija teži, imaju svoj suverenitet, identitet i teritoriju, čije se shvaćanje mijenja.

ŠTO JE SAD DOBIO, A ŠTO IZGUBIO DOLASKOM IMIGRANATA

AMERIKA I IMIGRANTI

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Donald Trump ilegalne migracije i neovlaštene prelaskе američke granice tretira kao i prijetnje koje dolaze od radikalnih islamističkih terorističkih skupina, konkurentskih država koje potkopavaju američke interese širom svijeta, te kriminalnih kartela

Spominjanje imigracija i Sjedinjenih Američkih Država u našoj javnosti uglavnom asocira na brojne imigracijske valove koji su u 19. i 20. vijeku kretali s Balkana prema ovoj obećanoj, prekomorskoj državi. Posebno intenzivno emigriranje u Sjedinjene Američke Države bilo je nakon raspuštanja Vojne krajine, kada je veliki broj stanovnika Like, Korduna, Banije i Slavonije krenuo preko Atlantika u potrazi za boljim životom. Uplovljavanje nekih od brodova u njujoršku luku, kao što je bila Karpatija koja je iz Rijeke plovila do New Yorka, za mnoge migrante je bio kraj dugog i neizvjesnog puta. Prvo što bi ugledali bio je Kip slobode, kao simbola Novog svijeta. Zanimljivo je da je spomenuta Karpatija na jednom od povrataka u Evropu spasila 705 putnika sa potonulog Titanica. Mnogi od imigranata iz naših krajeva, završili su u američkim rudnicima ili čeličanama Chicaga ili Pittsburgha. Danas njihove potomke možemo prepoznati po prezimenima koja su zadržali u izvornom, ili modificiranom obliku.

Sjedinjene Američke Države odavno su zemlja useljenika koji dolaze iz različitih dijelova svijeta. Prema nekim procjenama, Sjedinjene Američke Države su od proglašenja nezavisnosti do danas primile više od 70 milijuna imigranata, od čega je dvije trećine došlo u 20. vijeku. Glavnina useljenika danas dolazi iz Latinske, posebno Srednje Amerike, zatim iz Azije i Afrike, dok je udio evropskih useljenika sve manji, za razliku od perioda do 1960. kada je većina imigranata dolazila iz Evrope. Brzi ekonomski razvoj Sjedinjenih Američkih Država nakon Drugog svjetskog rata, tražio je sve veći broj radnika a rješenje, kao i u zapadnoj Evropi, bili su sve brojniji imigranti koje je trebalo što

prije uključiti u proces rada te integrirati u društvo. Međutim, već u vrijeme administracije predsjednika Ronalda Reagana, osamdesetih godina prošlog vijeka, mogla su se čuti upozorenja, pa i oštre kritike tadašnje američke imigrantske politike i njezine navodno štetne posljedice za američko društvo, posebno na ekonomskom, demografskom i kulturnom području.

Smanjenje prava

Možda više nego ikada, migracije su danas u fokusu interesa američke javnosti, za što je zaslužan američki predsjednik Donald Trump. Kada je preuzeo dužnost, on je počeo mijenjati politiku u različitim područjima života. Najavio je frontalni napad na sve probleme koji su, prema njegovom mišljenju, Sjedinjene Američke Države učinili slabima. Njegov program "Amerika na prvom mjestu" uključuje velike promjene u međunarodnoj trgovinskoj politici, smanjenju ilegalnih migracija, ukidanju socijalnih politika kao što je "Obamacare", smanjivanju poreza bogatim i preusmjeravanju državnog novca za jačanje nacionalne sigurnosti i vojske. U prve dvije godine mandata, u fokusu Trumpove politike, više nego ijedno drugo pitanje, bile su migracije, posebno one iz Srednje i Južne Amerike, od kuda veliki broj imigranata tradicionalno dolazi u Sjedinjene Američke Države.

Na imigracijsku politiku veliki utjecaj su imali svi američki predsjednici, što je ovisilo o pojedinim periodima u kojima su migracije bile manje ili više značajne. Prvi posthladnoratovski predsjednik Bill Clinton i njegova administracija migracije su promatrali prvenstveno kao ekonomsko ili humanitarno pitanje. U to vrijeme Sjedinjene Američke Države bile su otvorene ekonomskim migrantima, ali i onima koji su bježali iz ratom zahvaćenih područja. Mnoge izbjeglice, nakon raspada SFRJ, svoje su utočište pronašli u Sjedinjenim Američkim Državama. Oni su formirali brojne zajednice u američkim gradovima, povezujući se sa sunarodnjacima iz prethodnih imigracijskih valova. Situacija se promijenila nakon terorističkih napada na New York i Washington 2001. kada predsjednik George W. Bush mijenja politiku prema imigrantima i pitanjima granične kontrole, smatrajući ih sigurnosnim izazovom koji je u nivou s ratom protiv terorizma. Njegova administracija u svojim dokumentima, naglašavala je dvije strane imigracijskog pitanja. S jedne strane je bila ekonomska situacija koja je zahtijevala da se unaprijede američke veze sa svijetom, jer je njihov privredni napredak ovisio o sposobnosti prihvatanja i integracije imigranata, a s druge strane efikasna granična sigurnost koja treba spriječiti protupravni ulazak u zemlju, te omogućiti upravljanje migracijama. Zbog toga je 2006. započeta gradnja zida duž granice sa Meksikom sa ciljem da se zaustavi imigrante koji prelaze na njenu teritoriju. Zid dug 1.050 kilometara i visine pet metara, od metalne i betonske konstrukcije, proteže se od Kalifornije do Teksasa i zatvara trećinu granice sa Meksikom, duge 3.000 kilometara. Iako su u ovaj projekt uložena velika financijska sredstva, postignuti su skromni rezultati u zaustavljanju imigranata. Granicu između Sjedinjenih Američkih Država i Meksika čuva 18.000 naoružanih stražara koji su opremljeni s dronovima, osmatračnicama, radarima, sensorima, helikopterima, naoružanim brzim brodovima i policijskim psima. Budžet za sigurnost granice sa Meksikom ove granice je iznosio 13,5 milijardi dolara. Očito ni to nije dovoljno da zaustavi imigrante. Krajem novembra nekoliko hiljada imigranata iz Centralne Amerike, nakon dugog puta pješice, pokušalo je preći meksičko-američku granicu I sukobilo se sa pripadnicima američke granične službe. Da bi se zaustavio njihov nasilni prelaz granice, angažirano je i 15

hiljada američkih vojnika. Cilj je ne samo da ih se zaustavi na granici, nego i da ih se nagovori na povratak u matične države. Time bi se demotivirali i svi oni koji se spremaju na dolazak u Sjedinjene Američke Države.

Kontrolirane imigracije

I predsjednik Barack Obama je dao sigurnosnu dimenziju migracija i u skladu s time ojačao graničnu kontrolu, no prvenstveno je bio usredotočen na moguće prednosti imigracija za američko društvo. Barack Obama se nije slagao s najčešćim tvrdnjama usmjerenim na ilegalne migracije, kao nekontrolirani priliv jeftine radne snage koji uništava prihode američkih radnika, već je naglašavao prednosti za ekonomiju i cjelokupno društvo. Zbog toga je 2010. zaustavio izgradnju zida na granici prema Meksiku. Slično mišljenje o pozitivnim učincima kontroliranih imigracija za Sjedinjene Američke Države imao je i George W. Bush, koji je naglasio da "držanje Amerike konkurentnom zahtijeva sistem imigracije koji u skladu sa zakonom, odražava naše vrijednosti i služi interesima naše privrede".

Zid dug 1.050 kilometara i visine pet metara, od metalne i betonske konstrukcije, proteže se od Kalifornije do Teksasa i zatvara trećinu granice sa Meksikom

Odmak od ovakvih stavova učinio je Donald Trump i njegova administracija koja je u Strategiji nacionalne sigurnosti 2017. ukazala na "doprinos koji su useljenici dali Sjedinjenim Američkim Državama tokom svoje historije", ali i upozorila da "ilegalne imigracije, međutim, opterećuju privredu, ugrožavaju američke radnike, predstavljaju rizike za javnu sigurnost i jačaju krijumčare i druge kriminalce." Zbog toga je pitanje reforme imigracijske politike i reforme zakonitosti useljavanja stalno visoko na popisu prioriteta svih američkih, a posebno sadašnje administracije. Međutim, čini se da još uvijek nema optimalnog rješenja za ovaj problem. Ako analiziramo posljednje tri američke administracije tokom 21. stoljeća, vidjet ćemo gotovo iste rečenice koje su izgovarali svi predsjednici – na primjer, George W. Bush (2005.) kaže: "Američki imigracijski sistem je zastario i neprilagođen je potrebama naše privrede i vrijednostima naše zemlje"; Barack Obama (2016.) ukazuje na potrebu "popravljanja slomljenog imigracijskog sistema..."; Donald Trump (2018.) najavljuje: "predložili smo nove zakone koji će popraviti našu imigracijsku politiku...".

Donald Trump nakon preuzimanja vlasti neprestano potiče Meksiko da zaustavi ilegalne migrante, najavljujući nastavak izgradnje zida na granici sa susjednom državom, gdje šalje dodatne snage nacionalne garde kako bi pomogle graničnoj kontroli. Time, prema njegovom mišljenju, "Sjedinjene Američke Države potvrđuju suvereno pravo utvrditi tko bi trebao ući u našu zemlju i u kojim okolnostima." Takav stav je u skladu sa sadržajem Nacional-

ne sigurnosne strategije u kojoj se navodi kako je "jačanje kontrole nad granicama i sistem kontrole useljavanja ključno za nacionalnu sigurnost, ekonomski prosperitet i vladavinu zakona". Za očekivati je da će u budućnosti još više jačati kontrola nad granicama, te će se provoditi reforma imigracijskog sistema u pravcu sekuritizacije ovog pitanja.

Polazeći od tih očekivanja za pretpostaviti je da će se i dalje prihvaćati zakoniti imigranti koji ne predstavljaju sigurnosnu prijetnju i čiji je ulazak u državu u skladu s američkim, prvenstveno ekonomskim interesima. Ipak, reforma sadašnjeg američkog sistema useljavanja, podrazumijeva poboljšanje granične sigurnosti, prvenstveno nastavkom izgradnje graničnog zida prema Meksiku, korištenjem višeslojne obrane i napredne tehnologije, zapošljavanjem dodatnog osoblja i drugim mjerama. Kako se naglašava iz Bijele kuće, Vlada Sjedinjenih Američkih Država će raditi i s inozemnim partnerima kako bi otkrila i zaustavila sumnjive pojedince prije ulaska u njihovu zemlju. Planirano je i poboljšanje provjere budućih imigranata, izbjeglica i drugih stranih posjetitelja kako bi identificirali pojedince koji bi mogli predstavljati rizik za nacionalnu ili javnu sigurnost. Smatra se da će dosljedno provođenje imigracijskih zakona, kako na granici, tako i u unutrašnjosti, biti najefikasnije odvratanje ilegalnih imigracija. Za ovo je posebno važan koncept domovinske sigurnosti koji je uveden nakon terorističkih napada 2001.

Donald Trump ilegalne migracije i neovlaštene prelaskе američke granice tretira kao i prijetnje koje dolaze od radikalnih islamističkih terorističkih skupina, konkurentskih država koje potkopavaju američke interese širom svijeta, te kriminalnih kartela. Američka javnost se dodatno alarmira i prognozama mogućih demografskih promjena u etničkoj i rasnoj strukturi stanovništva, koje mogu biti posljedica novog imigracijskog vala, što bi moglo dovesti do povećanog međuetničkog i međurasnog suparništva na tržištu rada, te u pristupu socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Bez obzira na zagovaranje radikalne, zakonske reforme imigracijske politike od strane sadašnje američke administracije, teško je očekivati da će samo ona biti dovoljna za zaustavljanje sve učestalijih migracijskih valova usmjerene prema Sjedinjenim Američkim Državama. Migracije treba razumijevati i objašnjavati u širem kontekstu društvenih, političkih i privrednih procesa u svijetu, računajući i ratove i sve veću uzajamnu međuzavisnost suvremenih država. Bez upravljanja globalnim migracijama, što se sugerira u Marakeškom sporazumu, odnosno "Globalnom kompaktu za sigurne, uredne i regularne migracije", teško je očekivati da će svaka država pojedinačno, makar to bile i Sjedinjene Američke Države, efikasno moći odgovoriti na migracijske krize.

KORIŠTENI IZVORI:

- Zong, J., Batalova, J., Hallock, J., (2018) Frequently Requested Statistics on Immigrants and Immigration in the United States, Migration Policy Institute, Available at <https://www.migrationpolicy.org/article/frequently-requested-statistics-immigrants-and-immigration-united-states#Numbers>
- Tatalović, S., Malnar, D., Migration and the National Security Strategic Documents, INTERNATIONAL CONFERENCE, MIGRATIONS AND REFUGEES IN A GLOBALIZED WORLD: RESPONSIBILITIES AND RESPONSES, 5-7 September 2018., Hotel *Inex Gorica*, Ohrid, Macedonia
- The White House, (2006a) State of the Union Address by the President, January 31, 2006
- The White House, (2014) President Obama's State of the Union address, Jan. 28, 2014
- The White House, (2015) National Security Strategy of the United States of America, February 2015.
- The White House, (2017) National Security Strategy of the United States of America, December 2017.
- The White House, (2018) President Donald J. Trump's State of the Union Address, January 30, 2018.

NE MOŽE SRBIJA NIGDE DA ODE

**MILOŠ KOVIĆ, PROFESOR NA FILOZOFSKOM FAKULTETU
U BEOGRADU I STRUČNJAK ZA HISTORIJU NOVOG VIJEKA**

**Nasleđe i identitet Srba su složeni i nisu
jednodimenzionalni i zato ne bi trebalo da pristaju na
nametnute, binarne, ideološke, crno-bele podele na Istok i
Zapad. Kom svetu, Zapadu ili Istoku, pripadaju Studenica i
Dečani, most Mehmed paše Sokolovića u Višegradu, Nikola
Tesla, Ivo Andrić, Vladan Desnica?**

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

FOTOGRAFIRAO: Milan Timotić

Historičar Miloš Ković, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu i stručnjak za historiju novog vijeka, vrlo je čest gost u medijima, na javnim predavanjima i tribinama, kada su u pitanju kompleksna pitanja u kojima se danas nalazi srpsko društvo čiji korijeni sežu u bližu ili dalju prošlost. U trenutima društvene konfuzije što se to u Srbiji događa danas, od Kosova i Metohije, do utjecaja velikih sila na Balkanu, Miloš Ković nudi argumentirana razmišljanja čija je suština da suvremene političke i nacionalne probleme moramo gledati u paketu sa onim što se događalo u prošlosti, da bi srpsko društvo uopće moglo razumjeti sebe, vlastiti narod, situaciju u regiji, kao i budućnost koja je pred njim.

Kosovo i Metohija je najvjerojatnije za Srbiju njeno trenutno najteže pitanje. Čini se da je Srbija danas zaglavljena u procjepu u kojem objektivno ništa konkretno ne može da učini, a frustrirana zato što ne može ni stajati u mjestu?

Miloš Ković: Možda će da zvuči čudno, ali mislim da bi Srbija trebalo da ostane na svom mestu. Mi stalno imamo zamene nametnutih paradigmi koje su u osnovi vrlo slične pa se onda kaže da Srbija ide prema Zapadu, prema EU i SAD ili da ide ka Istoku, ka Rusiji. Ne može Srbija nigde da ode. Ona je geografski i duhovno tu gde jeste. Srbija je jedna od evropskih zemalja

veoma duge historije i Srbi su narod drevnih, bogatih tradicija i historijskih sećanja. Nasleđe i identitet Srba su složeni i nisu jednodimenzionalni i zato ne bi trebalo da pristaju na nametnute, binarne, ideološke, crno-bele podele na Istok i Zapad. Kom svetu, Zapadu ili Istoku, pripadaju Studenica i Dečani, most Mehmed paše Sokolovića u Višegradu, Nikola Tesla, Ivo Andrić, Vladan Desnica? Srbi su se često kretali kroz različita carstva i kulture, jer su seobe deo istorije srpskog naroda i to pogotovo znaju Srbi u Hrvatskoj. Ali današnja Srbija kao država ne može nigde da se preseli, ona i fizički mora da ostane tu gde jeste. Dakle, potrebno je ukoreniti se i obnoviti svest o historiji, o trajanju, o vekovima koji su iza nas i o vekovima koji su ispred nas. Kosovo i Metohija kao zemlja i Kosovski zavet kao kult i predanje – to su osovine duhovne historije srpskog naroda. I dok ostane tako, Srbi će postojati kao historijski narod, koji je nešto dao svetskoj kulturi. Ako bi to prestalo jednog dana Srbi će fizički postojati i dalje, ali od tog časa, od časa gubitka Kosova, a time nam se danas pretilo, srpska historija moraće da se piše od početka. Moraćemo da deci objasnimo ko je bio u zabludi – knez Lazar i Gavrilo Princip, ili mi, koji smo ih se odrekli? Zašto je srpska vojska 1915. odbila da se preda i preko Kosova, Crne Gore i Albanije nastavila da se bori da bi 1918. vaskrsela, pobedila i ujedinila Srbe i Južne Slovence. Ukoliko se odrekemo Kosova mi ćemo morati da pišemo našu historiju ispočetka,

otprilike onako kako se to sada radi u Crnoj Gori. Kako ćemo da pevamo naše pesme o Kosovu posle toga? Mi ćemo se dakle probuditi jednog jutra i pogledaćemo se u ogledalo ali to više nećemo biti mi.

Kako racionalno i razumno može da se riješi problem Kosova i Metohije?

Miloš Ković: Problem Kosova i Metohije i odnos Srba i Albanaca u toj oblasti ne može da se „lomi preko kolena“ i rešava „od danas do sutra“. To je pitanje koje rešava historija, baš kao i pitanje položaja Srba u Hrvatskoj. Danas se tek mogu postaviti temelji postepenog rešavanja tog pitanja. Šta je po mom mišljenju put? Put je ono što mi danas zovemo vladavinom prava, pravom na različitost, poštovanjem ljudskih prava, prava na život, fizičku bezbednost i nesmetano posedovanje privatne svojine. To su te liberalne vrednosti koje danas pomalo izlaze iz mode ali mi nemamo drugi put, jer zajednički, makar i paralelni život ljudi različitih vera i porekla, kada su u pitanju Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji, to je nasleđe balkanske historije. Čitajte sjajnu knjigu Trajana Stojanovića „Balkanski svetovi – prva i poslednja Evropa (Prosvjeta je objavljivala intervju s njim), gde se kaže da je zajednički život ili ako hoćete paralelni život ljudi koji se možda i ne vole, jer pripadaju različitim konfesijama ili religijama, princip balkanske historije. On se razlikuje od principa anglosaksonske historije, koji podrazumeva, na primer, etničko čišćenje, uništenje starosedelaca na američkom kontinentu. U vreme kada muslimansko Osmansko carstvo obnavlja pravoslavnu, srpsku Pečku patrijaršiju (1557.), vi u Parizu imate Vartolomejsku noć, potom u Nemačkoj strašni, verski Tridesetogodišnji rat. Vredi razmisliti o tome. Pogledajte šta su, u ime evropskih vrednosti, učinili Treći rajh ili NDH u 20. veku. Nama se danas u ime demokracije i liberalnih vrednosti predlažu rešenja tipa razgraničenja i korekcija granica na Kosovu i Metohiji između Srba i Albanaca, što je nemoguće, jer mi smo videli šta znači stvaranje etnički čistih država na Balkanu i kuda to vodi. Umesto toga mislim da bi i Albanci i mi trebali, ma kako to u ovom trenutku izgledalo utopijski, da se setimo nekih zajedničkih tradicija, na kojima je počivala historija balkanskih naroda i pod najrazličitijim carstvima; Vizantom, pod Otomanskim carstvom i Habsburškom monarhijom. Mi smo dočekali i ispratili mnoga carstva ali smo uvek ostajali tu gde smo. To je put: zajednički život i poštovanje ljudskih prava i zakonitosti. Formalno-pravno, na teritoriji Kosova i Metohije i dalje važi ustav Republike Srbije. Možda će neko od Albanaca reći da taj ustav ne važi od 1999. godine ali šta je sa međunarodnim pravom, šta je sa rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN-a... Hoću da kažem da svi ljudski, a ako hoćete i božiji zakoni, govore da su Kosovo i Metohija srpska zemlja na kojoj žive i Albanci, kao i drugi narodi. Mi treba da ostajemo tu gde jesmo, ali ne mogu se vršiti etnička čišćenja i ne može se budućnost zasnivati na uništenju celih ljudskih populacija. Kada to kažem mislim na Kosovo i Metohiju, ali mislim i na Krajinu.

Nažalost, rešenje ni izdaleka nije na horizontu: šta bi Srbija trebala da uradi da se približi nekom doglednom cilju u vezi Kosova i Metohije?

Miloš Ković: Ključ za ovaj problem je racionalno postaviti stvari, stati na loptu, pogledati oko sebe i razmisliti šta je u interesu Srbije i srpskog naroda u regionu. Ukoliko se od Srbije traži da se odrekne dela svoje terito-

rije da bi zauzvrat počela pregovore o početku pristupanja Evropskoj uniji, potrebno je razmisliti šta se nudi i šta se dobiva za uzvrat. Šta su, na primer, načela na kojima počiva srpska ekonomija? Da li ekonomija jedne zemlje može da počiva na prosjačkoj privredi i isključivo i samo na stranim investicijama? Naravno da niko razuman u ovom trenutku ne može biti protiv stranih investicija, pogotovo kada se zna kakvo je stanje srpske privrede, ali pitanje je da li je upravo takva vrsta prosjačke privrede zaslužna za stanje u kome smo se našli. Kako na racionalan način objasniti to da smo spremni da se odrekemo privrednih potencijala i rudnih bogatstava Kosova i Metohije, a zauzvrat ćemo negovati privredu koja će se zasnivati na kreditima koje će vraćati naša deca, unuci i prauunci? U ravni realpolitike, zar iko ozbiljan zaista može da veruje da će se albanski nacionalisti zadovoljiti samo Kosovom i Metohijom, kada mi već sada imamo jasno izrečene pretnje Ramuša Haradinaja i Albina Kurtija, vođe stranke Samoopredelenje, da je Niš sledeći cilj albanskog nacionalnog pokreta. I kada imamo očiglednu koordinaciju između albanskih šovinista i one struje koju predvodi Sulejman Ugljanin u staroj Raškoj. Kada imamo i dalje pretnje koje dolaze od onih koji bi da i dalje proširuju autonomiju Vojvodine i kada imamo pretnje golom opstanku Republike Srpske. Dakle, u ravni najosnovnije realpolitike moramo da budemo razumni šta nas uči historija; pogledajte rasparčavanje Čehoslovačke 1938. godine, kada su njeni saveznici dali Sudete Nemcima, samo nekoliko meseci pre nego što su Nemci umarširali i u Prag. Pogledajte rasparčavanje Poljske s kraja 18. veka: jedna zemlja koja se odriče suvereniteta na svojoj teritoriji ne može da računa na bezbednost u doglednoj budućnosti. Dakle, šta bi po mom mišljenju bio racionalan put Srbije? Bila bi to jedna prijateljska, razumna politika prema zemljama EU i traganje za saveznicima među tim zemljama, jer vidimo da sve one nisu priznale Kosovo. Zatim insistiranje na najboljim ekonomskim odnosima sa EU, na prvom mestu sa Nemačkom, ali gde treba jasno reći da priključenje Evropskoj uniji više nije naš prioritet. Zašto? Upravo zato da bi neke zemlje EU izgubile ucenjivački potencijal koji sada imaju. Dakle, naš cilj je izgradnja društva koje će biti u punom značenju te reči evropsko društvo, društva vladavine prava i demokratije, koje će se, međutim, zasnivati na srpskim historijskim tradicijama. Ponavljam,

Srbi su narod koji ima duga historijska sećanja, koji pamti velike i slavne historijske pobjede i koji je iznjedrilo velikane, među kojima su Nikola Tesla i Milutin Milanković, dva čoveka koji su nešto dali svetskoj kulturi i koji pripadaju historiji i tradiciji Srba iz Hrvatske. Srbija je zemlja koja ima svoj integritet i koja samo traži da bude tretirana onako kako se tretiraju ostali evropski narodi. Naša spoljna politika treba da se oslanja na one zemlje koje su spremne da podrže ono što je interes Srbije a to je odbrana njenog teritorijalnog integriteta, izgradnja slobodnog društva bez ikakvog spoljnog uslovljavanja i zaštita golog opstanka Srba u regionu. One zemlje koje su spremne da u tome Srbiju podrže biće njeni prijatelji; u ovom trenutku Rusija i Kina, stalne članice Saveta bezbednosti, insistiraju na poštovanju rezolucije 1244. To su zemlje sa nepresušnim potencijalima. Tamo gde nailazimo na pruženu ruku treba ju prihvatiti a tamo gde nas udaraju pesnicom u glavu treba se braniti, bez obzira odakle ta pesnica dolazila, iz Vašingtona, Brisela ili Berlina.

**Mi treba da ostajemo tu gde
jesmo, ali ne mogu se vršiti
etnička čišćenja. Kada to
kažem mislim na Kosovo i
Metohiju, ali mislim i
na Krajinu**

Ako se pogledaju inostrani mediji i međunarodna diplomacija, zapadne sile ne podržavaju Srbiju: zašto je to tako?

Miloš Ković: Da bismo odgovorili na to pitanje trebalo bi da se opet vratimo u prošlost. Gledano iz Londona i Pariza, a danas i iz Vašingtona, Srbi su tradicionalni prijatelji Rusa, iako se srpska diplomatija znala i odvojiti od Rusija, ako se setimo spoljne politike Kraljevine Srbije, Kraljevine Jugoslavije i socijalističke Jugoslavije. Zbog čega tzv. Zapad (hajde da se poslužimo tom potrošenom paradigmatom) na takav način vidi Srbe? Postoji nešto što je vrlo star fenomen u kulturi Zapada, a to je rusofobija. Na nju upozoravaju engleski historičari koji su utvrdili da je ona rođena u prvoj polovini 19. veka i da je nastala u sukobu Velike Britanije i Rusije oko primata na Balkanu i na Bliskom istoku u okviru tzv. Istočnog pitanja. Radilo se o podržavanju borbe za nezavisnost Grčke od Turske, kada su Velika Britanija, Francuska i Rusije vojno podržavale tu borbu, da bi Velika Britanija zaključila da su oni previše investirali u tu nezavisnost Grčke i drugih balkanskih naroda, a da je od nje najviše koristila imala Rusija, stekavši dominantnu ulogu na Balkanu. Od tada se na pravoslavne balkanske narode gleda kao na produženu ruku Ruskog carstva, kao pipak Orijenta, koji se pruža prema kulturnom Zapadu. Kod Grka i Rumuna nepoverenje Zapada se temeljilo na pravoslavlju koje je ove narode približavalo Rusiji, ali kod pravoslavnih Slavena, Srba i Bugara nepoverenje Zapada je bilo još veće. Rusofobija je slabila i jačala tokom 19. i 20. veka; u dva svetska rata je oslabila, jer su Britanija i SAD bile saveznice Rusije, i tada su njihovi saveznici bili i Srbi, ali je onda rusofobija snažno

ojačala preko antikomunizma i Hladnog rata. I Srbi će u dobu Hladnog rata pripadati komunističkom taboru. Kako je to Milorad Ekmečić lepo rekao „rusofobija je samo rečica koja se uliva u more rusofobije“.

Spominjali ste Rusiju. Kako gledate na njenu poziciju danas?

Miloš Ković: Rusija u ovom trenutku nema mnogo izbora. Ona je prinuđena da se brani. Imali ste Rusiju Gorbačova i Jeljcina i ministra spoljnih poslova Kozirjeva, koja je bila u potpunosti spremna na saradnju sa Zapadom. Na taj način došla je dotle da je 1998/1999. bila na ivici potpunog ekonomskog i državnog sloma. Politika potpune saradljivosti dovela je Jeljcinovu Rusiju dotle da Medlin Olbrajt kaže, potpuno slobodno i javno, da Rusija nije u stanju da sama upravlja ogromnim potencijalima u Sibiru, i da je zato nužno da joj zapadne sile u tome pripomognu. Rusija je dakle na globalnom planu izvukla istu onu pouku koja se recimo na Balkanu može izvući iz sudbine Makedonije, da potpuna poslušnost prema zapadnim silama, koje po prirodi stvari vode ekspanzionističku i agresivnu politiku, vodi u samouništenje. U ovom trenutku NATO opkoljava Rusiju, a mediji zapadnih zemalja odavno vode propagandni rat protiv nje, pri čemu je Rusija zemlja koja ima više bojevih nuklearnih glava nego SAD. Počela je jedna velika i opasna igra. NATO je ušao čak i u Ukrajinu i to je nepodnošljiva geopolitička situacija za Rusiju. Setite se da su SAD bile spremne da zbog ruskih raketa na Kubi započnu Treći svetski rat. Rusija sada mora da se brani na teritoriji bivšeg SSSR-a, ali i tamo gde može da proširi svoj geopolitički uticaj. Jedan od tih teritorija je tradicionalno Balkan. Rusija na Balkanu od kraja 18. veka potvrđuje i dokazuje svoju poziciju u međunarodnim odnosima. Ona je zbog Balkana ulazila u velike ratove; samo u 19. veku vodila je nekoliko ratova zbog Balkana, odnosno Carigrada, Bosfora i Dardanela, koji su tada bili njen ključni cilj. Ne zaboravimo, 1914. godine Rusija je bila jedina sila Antante koja je podržala Srbiju u trenutku austrougarskog ultimatum. Odnos Rusije prema Balkanu i Srbima je geostrateški, ali je i emocionalan i historijski. Nemojmo potceniti odnos između sećanja, emocija, religije i geostrategije. Primer Sirije isto tako puno govori: Rusiju za Siriju vezuje puno manje toga nego za Srbiju, ali ona je tamo itekako prisutna. Rusija je oslonjena na zemlje BRIKS-a (Brazil, Rusija, Indija, Kina, Južna Afrika), ali ključan je naravno odnos Rusije sa Kinom. U simbiozi sa Kinom Rusija je savršeno spremna da odgovara na zapadni izazov; bez Kine to bi bilo puno teže.

S druge strane vidimo da je NATO vrlo raširen na Balkanu...

Miloš Ković: Na samom Balkanu mi vidimo da je NATO u ofanzivi; odavno je u Grčkoj i Turskoj, ušao je u Hrvatsku, Albaniju, u Bugarsku, Rumuniju, Crnu Goru i pitanje je vremena kada će biti usisana Makedonija. To je naravno prilično nezahvalna pozicija za one Srbe kojima su na prvom mestu nezavisnost i suverenitet Srbije. Ali kao što sam rekao, Srbija bi trebalo da izbegava sukobe i da gradi svoju poziciju, koja podrazumeva strpljenje i čekanje. Moć NATO pakta i dan danas je ogromna, ali vidimo da ona više nije takva kakva je bila 90-ih. Javno mnjenje u SAD-u toliko je podeljeno da jedan uticajni historičar, kao što je Nil Ferguson, piše o opasnosti čak od građanskog rata. To mišljenje je svakako preterano, ali mi tamo vidimo ozbiljan sukob između većine i superbogatije manjine, između predsednika i tzv. duboke države. Liberalne elite u Velikoj Britaniji pokušavaju da ospore volju naroda koji glasa za Bregzit, EU se prema njima postavlja vrlo tvrdo i

to u Londonu stvara ozbilju konfuziju. Mi vidimo da EU ima velike probleme i da se ona svela na Nemačku, dakle vidimo ozbiljne procese koje neki nazivaju raspadom EU. Naravno, tu su sukobi i disonantni tonovi na relaciji Vašingtona i Brisela. S druge strane vidimo uspon Kine, Rusije i ostatka sveta. U takvim uslovima Srbija bi trebala da izbegava sukobe i da se svakako osloni na one zemlje na koje može da se osloni. To je uostalom ključna pouka istorije srpske diplomatije u 19. i 20. veku.

Velika i bolna tema za Srbe u Srbiji i u regiji je iskustvo Jugoslavije. Kako se danas može gledati na to vrijeme ujedinjenja od prije sto godina?

Miloš Ković: Stvaranje Jugoslavije 1918. godine bilo je deo šireg evropskog procesa. Ideja oslobođenja i ujedinjenja, oslobođenja nacija od stranih vlasti i pravo svake nacije na samoopredeljenje, to je ključna ideja 19. veka. Te dve reči, oslobođenje i ujedinjenje, pisale su na zastavama patriota od norveških fjordova do Krita. Ključne zemlje u procesu oslobođenja i ujedinjenja bile su Nemačka i Italija. Za Nemce je to bilo pitanje kako se osloboditi od tutorstva Habsburške monarhije, kao i prava nemačkog naroda koji, preko Getea, Šilera i drugih velikih nemačkih pisaca, baštini zajednički jezik i kulturu. I Talijani su pokušavali da se oslobode Austrijanaca, pri čemu su se pozivali na svoju veliku istoriju i zajedničku tradiciju. Na oslobođenje i ujedinjenje pozivali su se i Grci, Srbi, Bugari, Poljaci, Norvežani, Irci, Finci, Poljaci, Česi i Slovaci, naročito oni koji su bili u sastavu velikih imperija kakvo je bilo Habsburško carstvo ili Otomansko. Skoro svaka evropska nacija koja je želela ujedinjenje i oslobođenje morala je da se odbrani od Habsburgovaca. I Srbija je 1914-1918. učinila upravo to. Da bismo razumeli Nikolu Pašića a pre njega Milovana Milovanovića, Jovana Ristića i Iliju Garašanina, moramo da razumemo Evropu i politiku svih tih naroda željnih oslobođenja.

Ipak, od početka je bilo jasno da će Jugoslavija biti kompleksna tvorevina...

Miloš Ković: Srpski zagovornici oslobođenja i ujedinjenja su znali da su Hrvati drugačiji narod, ali od trenutka jačanja Ilirskog pokreta i naročito od trenutka kada je Ljudevit Gaj prihvatio štokavski ijekavski govor za normu hrvatskog književnog jezika, srpske elite u Beogradu i Novom Sadu smatraju da Hrvati pišu i govore srpskim jezikom. Slavistika toga doba, pa i sam Gaj, štokavski ijekavski su zaista smatrali srpskim. Važno je razumeti da su krajem 18. i početkom 19. veka Srbi za osnovu svog identiteta, pored pravoslavlja, kulta i predanja, uzeli i jezik po ugledu opet na Talijane, Nemce i druge narode. Nacija kao zajednički jezik – to su tradicije prosvetiteljstva i romantizma. I onog časa kada uzmete jezik za osnovu načela porekla, identiteta, oslobođenja i ujedinjenja, to vas vodi prema udruživanju sa narodima koji su druge vere, ali govore isti jezik. To je proces koji je počeo sa Dositejem Obradovićem, Vukom Karadžićem, a nastavio se sa Njegošem i njegovom izrekom „brat je mio ma koje vjere bio“, koja je izrečena 1848. godine u kojoj su Srbi i Hrvati zajedno ratovali protiv mađarske revolucije. Setimo se da je ban Josip Jelačić položio zakletvu pred srpskim patrijarhom Josifom Rajačićem. To je za srpske elite bio prirodan proces, po ugledu na evropske zemlje. Te elite su takođe shvatale da je potrebno vreme i da je potrebna država da se razlike postepeno „amalgamišu“, kako se tada govorilo. Oni su imali ogromno samopouzdanje i veru u moć i sposobnost države

i kulture da te razlike i historijske sukobe postepeno stišaju. I pri tome su se pozivali na užasna iskustva Nemaca; setimo se stravičnih verskih ratova koje su Nemci vodili jednih protiv drugih; u Tridesetogodišnjem ratu nemačko stanovništvo je od 16 miliona prepolovljeno na osam. Dakle i evropske države su u svom historijskom sećanju imale užasna iskustva verskih ratova pa su te podele bile postepeno prevazilažene. To je bio taj sekularni model na kojem je počivala ideja jugoslovenstva.

Kako na racionalan način objasniti to da smo spremni da se odrekemo privrednih potencijala i rudnih bogatstava Kosova i Metohije, a zauzvrat ćemo negovati privredu koja će se zasnivati na kreditima koje će vraćati naša deca, unuci i praunuci?

U Jugoslavenskom odboru 1917. godine sjedili su i hrvatski prvaci, Trumbić, Supilo i drugi, a Krleža piše o pijanoj novembarskoj noći u Zagrebu 1918. godine. Kakvo je po vašem mišljenju bilo hrvatsko stajalište u trenutku stvaranja Jugoslavije?

Miloš Ković: Ako se vratimo u historiju jugoslovenske ideje onda ćemo naći da je ona imala jače uporište u Zagrebu nego u Beogradu. Mislim na stvaranje Ilirskog pokreta, na osnivanje Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, na politiku Štrosmajera, Račkog i drugih. U Zagrebu je vrlo rano sazrela svest o tome da su Hrvati preslabi da bi izdržali i preživeli u odmeravanju snaga sa Austrijom i Mađarskom. Ta svest je imala ishodište u Ilirskom pokretu i politici Štrosmajera i Račkog, čak i u pokretu pravaša koji je bio izrazito antibečki i antipeštanski. I jedan i drugi pokret su želeli integraciju sa Srbima, s tom razlikom što je ideja Starčevića počivala na uništenju srpskog elementa. Jugoslovenski pokret je, kada je reč o Štrosmajeru i Račkom, imao i religiozni karakter, pri čemu se u njemu uočavaju ideje iz doba protivreformacije i Križanića, o širenju svete rimske crkve na šizmatičke narode. Međutim, postojao je i sekularni jugoslovenski pokret, gde su se ideje na primer Mlade Bosne poklopile sa jačanjem omladinskog pokreta u Zagrebu. To je doba lova na banske i generalske glave u Zagrebu i Sarajevu. Na suprotnoj strani su bile pravaške i antisrpske ideje Josipa Franka. Stvaranjem i dolaskom Hrvatsko-srpske koalicije na vlast, pokazuje se koliko je ta jugoslovenska ideja značila za hrvatske političke elite. Tada jača jugoslovenski pokret i u Srbiji, na koji se u Beogradu takođe gledalo kao sredstvo obrane od Pešte i Beča. U usponu srpskog jugoslovenskog pokreta zanimljiva je ključna ideja da religija i vera mora biti privatna stvar svakog pojedinca i da mesto za religiju nije u javnoj sferi i u politici. Jovan Skerlić i Jovan Cvijić pozivali su Srbe, Hrvate, muslimane i druge Južne Slovene da razmisle o tome šta je njihov zajednički interes i šta je ono što ih spaja. Da li

da nastave da se istrebljuju, u ime cara, sultana ili pape, ili da pronađu nešto što je zajednički imenitelj, u ime nečeg što bi predstavljalo zajedničku budućnost? Ta jugoslovenska ideja deluje iz perspektive 1914. vrlo razumno, ali iskustvo jugoslovenske integracije postalo je za mnoge negativno. Ljudi iz 1918, međutim, nisu mogli da vide takvu budućnost. Ima još jedna stvar koja je važna: danas se u srpskoj javnosti čuju vajkanja, a to je važno i za Srbe iz Hrvatske, da su Srbi u Prvom svetskom ratu odbili stvaranje Velike Srbije da bi stvorili Jugoslaviju. Srbima su, zaista, nuđene dve mogućnosti: Velika Srbija ili Jugoslavija. Jugoslovenski odbor, kao grupa emigranata, bez vojske i političke težine, za zvanični Londn, Pariz i Peterburg, gotovo da nije postojao. Ali, mora da se razume da su ponude Antante Srbiji u to vreme bile sasvim neformalne prirode, osim jednog memoranduma iz avgusta 1915, koji je stigao prekasno. Londonski ugovor koji je potpisan između sila Antante i Italije 1915. bio je sakrivan od Srbije, što dovoljno govori o njegovoj prirodi. Po tom ugovoru Italija je trebalo da dobije dalmatinsku obalu sve do rta Planka, a ostatak obale, sa Splitom, Šoltom, Bračom, Dubrovnikom, sve do reke Drim u Albaniji bi, po tački 5, pripao Srbiji i Crnoj Gori. Zauzvrat Srbija je trebalo da izgubi delove Makedonije za koju je krvarila u Balkanskim ratovima 1912/1913. Po Londonskom ugovoru Srbi iz Like, Banije i Korduna, Zagreba, delova Slavonije i Dalmacije ostali bi van okvira srpske države i to se među tamošnjim Srbima jako dobro razumelo. Srbi u Hrvatskoj mogli su da uđu u zajedničku državu sa Srbima jedino u okviru Jugoslavije. I to je jedan od razloga zašto su Srbi u Hrvatskoj bili najuporniji integralni Jugosloveni, koji su se, bar u prvo vreme, zalagali za brisanje unutrašnjih granica unutar jugoslovenske kraljevine.

Mogli bismo reći da je iskustvo Jugoslavije, osim uzbudljive ideje, bila tragedija koja je, uz nekoliko uzastopnih ratnih užasa, tinjala od nastanka Jugoslavije 1918. do potpunog sloma 1991. godine.

Miloš Ković: Jugoslovenska država je bila dete svog vremena. Nema potrebe da se razračunavamo sa sopstvenom historijom, jer lako je biti general posle bitke, ravno sto godina posle 1918. godine. Ono što je važno je šta mi danas možemo da uradimo. Jugoslavija je bila dovoljno duga i široka za sve svoje narode. Hrvati su se u njoj po prvi puta ujedinili, Slovenci su dobili svoj univerzitet, jednako kao i Makedonci i ta država je bila najava onoga što će kasnije biti Evropska unija. Ako je prva Jugoslavija bila srpska, zbog dinastije Karađorđevića, premoći srpskih političkih elita i unitarnog ustrojstva u kome nije bilo granica između Srba (do sporazuma Cvetković-Maček), druga je bila hrvatska i slovenačka, zbog Tita i Kardelja i premoći njihovih klijenata, zbog federalizacije Jugoslavije i podele Srba na federalne jedinice, koje su posle evoluirale u države. Crnogorska, makedonska i muslimanska nacija stvorene su u Jugoslaviji, dok je Tito ujedinio Hrvate i federalizirao Srbe, ne samo u pojedine federalne jedinice, nego je federalizirao i samu Srbiju, podelivši ju na pokrajine Kosovo i Metohiju, Vojvodinu i užu Srbiju. Kada mu je Moša Pijade predložio autonomiju srpske krajine u Hrvatskoj, on je, kako Đilas svedoči, prepustio svojim srpskim saradnicima da Mošu učutkaju. Te nacije koje optužuju Jugoslaviju za sva zla koja su ih snašla u 20. veku, stvarane su baš u toj zemlji. Nerazumno je biti protiv jugoslovenskog sentimenta i osuđivati ujedinjenje posle sto godina. Ako ništa drugo, jugoslovensko iskustvo nudilo je jedan obrazac zajedničkog života, vid rešenja jednačine kako da žive narodi koji su se vekovima sukobljavali

u ime Boga i Alaha. Jugoslovensko iskustvo nama i za budućnost nudi ideju određenog vida saradnje, kao mogućnost obnove srušenih mostova. Ne bi trebalo da zaboravimo, uostalom, da su nju dva puta razorile velike sile, naravno, uz pomoć jugoslovenskih naroda. Ali sve to ne znači predlaganje nekog novog, političkog jugoslovenstva. To bi za Srbe bilo vrlo nerazumno. Po mom mišljenju, jugoslovenska država ubijena je u Jasenovcu, Jadovnu, Prebilovcima i na ostalim stratištima. Najvažnije srpsko iskustvo u 20. veku nije čak ni 1918. godina, pogotovo to nisu ni partizani ni četnici, nego je to genocid u NDH. To je ključno pitanje zašto su Srbi, na tlu NDH, tako sistematski i varvarski istrebljivani. Kako je jedna prosperitetna, srpska zajednica, koja je 1880. godine na tlu zemalja koje danas ulaze u sastav Hrvatske, brojala preko 17 posto, a 1921. više od 22% stanovništva, danas svedena na 4 posto? Zašto koncentracioni logori? Zašto su danas bili potrebni 'Oluja' i 'Bljesak' i odakle to slavljenje ubijanja i proterivanja 250.000 Srba, sopstvenih građana? Kada se tako postave stvari, onda je jasno da je jugoslovenska ideja stvar prošlosti. Ostalo je samo sećanje.

Naš cilj je izgradnja društva koje će biti u punom značenju te reči evropsko društvo, društva vladavine prava i demokratije, koje će se, međutim, zasnivati na srpskim historijskim tradicijama

Čini se da je danas Srbija u nemirima unutar sebe same. Sukobi između tradicionalista i modernista, između različitih političkih i svjetonazorskih uvjerenja kao da neprestano traju. Vidite li kraj takvih sukoba?

Miloš Ković: Odgovor je upravo u spajanju. Postoji nešto što se zove srpski kulturni obrazac koji je stvorila historija. On je do modernog doba stvaran vekovima kroz Srpsku pravoslavnu crkvu, Svetosavski i Kosovski zavet, predanje i usmenu i epsku guslarsku književnost. Samo je na prvi pogled paradoksalno da je taj predmoderni kulturni obrazac vitalniji i trajniji nego srpska sekularna kultura od 18. veka na ovamo. Pečka patrijaršija se od 15. do 18. veka prostirala od Sent Andreje iznad Budimpešte do Ohrida i Sofije. Ona je obuhvatala prostor na kome je vladalo šerijatsko osmansko carstvo, katoličko Habsburško carstvo i još katoličkija Mletačka republika, ali je to bio integrisan pravoslavni duhovni prostor, koji je ujedinjavao srpski narod. Srpska pravoslavna crkva koja slavi sledeće godine 800 godina svoje samostalnosti i autokefalnosti, ključni je faktor srpske kulturne tradicije. Ivo Pilar u knjizi „Jugoslavensko pitanje“ s pravom zaključuje da je snaga Srba u njihovom Svetom Savi i nacionalnoj crkvi. Ali mi ni u srednjovekovnoj državi Nemanjića ne poznajemo trzavice između katolika i pravoslavaca. Srbija je pod Turcima izgubila svoje plemstvo i postala je veoma egalitarno društvo koje je sa jedne strane ostalo verno svojim tradicijama, ali je zbog tog duha egalitarnosti i sabornosti u 18. veku lako prihvatilo moderne demokratske

ideje. Sve to vreme uočavamo tu žeđ za političkom samostalnošću koja se mogla ostvariti samo u okviru slobodne nacionalne države, kakve vidimo i kod drugih evropskih naroda. Ta vrsta nasleđa omogućila je značajna postignuća u kulturi od Dositeja Obradovića, preko Vuka Karadžića, do Njegoša, Jovana Skerlića, Zmaja, Jovana Cvijića i Slobodana Jovanovića i ako govorimo o Srbima prečanima, o Tesli, Milankoviću i Pupinu. I oni koji su stvarali sa druge strane okeana, bili su ukorenjeni u Crkvi i srpskoj kulturi. Srpski kulturni obrazac je, kako vidimo, u isto vreme i tradicionalan i moderan. On jeste i multikulturalan, jer kako objasniti pojavu Meše Selimovića ili Ive Andrića. Kako sačuvati Kosovo i Metohiju ako ne uz pozivanje na multikulturalnost i očuvanje osnovnih ljudskih prava? Kako očuvati i Srbe u Hrvatskoj ako ne kroz pravo na različitost i ljudska prava? Ta multikulturalnost se, uprkos svemu, dobro videla u jugoslovenskoj ideji i u njoj je i ostvarena. Srpski kulturni obrazac postoji i on mora da bude tradicionalan i mora da bude moderan. Takvo je iskustvo i drugih naroda sveta.

Zašto onda toliki grč, kada danas u Srbiji razgovaraju modernisti sa tradicionalistima?

Miloš Ković: Taj grč je evropski fenomen, ta sukobljenost evropskog čoveka sa historijom. Taj grč se čak manje oseća ovde i u istočnoj Evropi nego među Nemcima i Englezima, naročito među Francuzima. U Srbiji međutim postoji dodatni problem: Engleska ima kulturni obrazac; zna se šta znači biti Englez, koja su to njihova ključna istorijska sećanja i šta znači identitet Velike Britanije, koji je ne samo nacionalan nego je i multikulturalan. Vi znate danas šta je nacionalni identitet Holanđana u koji ulaze i gej parade, na kojima masovno sudeluje ceo Amsterdam, i homoseksualci i heteroseksualci. Nevolja je u tome što taj kulturni identitet Srba, iako on postoji i definisan je istorijom, danas nije prepoznat, u javnoj sferi i u školstvu. Kada je taj kulturni identitet definisan, onda oni koji žele da ga ospore, imaju šta da osporavaju. Da biste slobodno osporavali nešto što je tradicija, prvo ta tradicija treba da zauzme mesto koje joj pripada. Danas srpski tradicionalni model nije obnovljen, ali se već osporava, pri čemu to osporavanje ulazi u simbiozu sa tvrdoglavim titoističkim jugoslovenstvom u našoj kulturi i sa liberalnim institucijama SAD i EU, koje na globalnom planu osporavaju tradicionalne vrednosti drugačijih kultura.

Taj odnos liberalnog, nacionalnog i univerzalnog ljuđa se danas i u čitavoj Evropi?

Miloš Ković: Da nacionalna ideja nije mrtva pokazuje nam savremena Evropska unija sa erozijom identiteta, Bregzitom i sličnim nevoljama. Mislím i na pojavu populističkih pokreta u Evropi; reč populizam deluje pežorativno i podrugljivo, ali ti pokreti su inspirisani imigrantskom krizom a ta kriza je pokrenuta razaranjem muslimanskih država na Bliskom istoku i ta razaranja su pokrenule upravo države EU i NATO pakta. Svi ti ljude onda beže od užasa u vlastitim državama na Zapad, koji im deluje kao Diznilend i onda se izazivaju ti ksenofobični pokreti. Ono što je važno je da koreni krize leže u obnovljenom kolonijalizmu i imperijalizmu, koji razara taj muslimanski svet, što za posledicu ima obnovu nacionalizma u Evropi. Običan čovek Zapada, kada gleda te kolone imigranata, koji, kako on veruje, obaraju cenu rada i ugrožavaju njegovu egzistenciju, razmišlja o tome kako upravljačke elite Zapada ne zanimaju tradicija i historija zemlje u kojoj taj čovek živi.

Te procese iskorištavaju ljudi čija retorika ne deluje nimalo privlačno; mislim na te šovinističke i ksenofobne pokrete. Sada ta liberalna javnost upire prstom u njih, pri čemu se zaboravlja da je upravo ta liberalna javnost SAD i EU napala i razorila Afganistan, Siriju, Irak i Libiju. Da je ona razorila Jugoslaviju i da je ona sada pokrenula novi krstaški rat protiv Rusije. Za razaranje svih tih država i Jugoslavije nisu odgovorni populisti zapadne Evrope nego tamošnje liberalne elite.

Najvažnije srpsko iskustvo u 20. veku nije čak ni 1918. godina, pogotovo to nisu ni partizani ni četnici, nego je to genocid u NDH. To je ključno pitanje zašto su Srbi, na tlu NDH, tako sistematski i varvarski istrebljavani

Na kraju, na koji način srpsko društvo može pronaći u sebi konsenzus o svojoj budućnosti?

Miloš Ković: Srbija bi trebalo da traži uporište u sebi. Kao što i svaki čovek, da bi se uspravio i živio život, mora da pronađe svoja uporišta, to važi i za svaku zajednicu i za svaku društvenu grupu, uključujući i naciju. Srbi bi trebalo da obnove svest o svojoj sopstvenoj istoriji i da shvate da je ovo samo trenutak u lancu zbivanja u kojima učestvuju i naši preci i potomci. To znači da Srbija mora da se osloni na sopstvenu tradiciju, koja je živa i koja je tu pred nama. U isto vreme ona mora da osluškuje glasove koje donosi sadašnjost i vreme u kojem živimo. Oslanjanje na tradiciju, to je već davno primetio i Tomas Sterns Eliot i mnogi pisci, i to potvrđuje život, nije u suprotnosti sa modernošću, sa prilagođavanjem sadašnjosti. Dakle, Srbija u svojoj prošlosti može da nađe uporišta koja bi joj omogućila da živi i napreduje. Deo srpske tradicije je i multikulturalnost, jer su Srbi stvorili dve Jugoslavije; deo srpske tradicije je i demokratija. Danas su balkanski narodi u situaciji da moraju da brane demokratiju od Zapada. Pogledajte šta se dogodilo sa referendumom u Makedoniji, pogledajte Crnu Goru u kojoj njihov premijer kaže kako je preko 80 posto građana Crne Gore bilo protiv priznanja Kosova, „ali mi smo imali viziju pa smo Kosovo priznali“. Pogledajte vlast Republike Srbije koja kaže kako većina naroda neće da trampi Kosovo za obećanje ulaska u Evropsku uniju, ali „mi idemo prema Evropskoj uniji“. Dakle, mi moramo da branimo pravo na demokratiju, na narodni suverenitet, na ljudska prava. Pravo na slobodu veroispovesti i na imovinu. Mi moramo da branimo pravo pojedinca i pravo naroda na samostalno i slobodno odlučivanje o svojoj sudbini. To jesu liberalne i demokratske tekovine. Moramo da izgradimo slobodno prosperitetno društvo koje će biti zasnovano na zakonitosti za sve. Srbija je, uz Bosnu i Hercegovinu, i danas najviše multietnička država na Balkanu. Dakle, potrebno je da budemo samo ono što jesmo. Trebalo bi samo da ostanemo deca svojih roditelja i da ostanemo roditelji svoje dece.

MIGRANTI – TEMA KOJOJ ĆEMO SE STALNO VRAĆATI

ZEČEVI I ŽABE

PIŠE: **Goran Borković**

„Čovečanstvo je u krizi – i nema drugog izlaza iz te krize osim solidarnosti ljudskih bića. Prva prepreka na putu do izlaza iz međusobnog otuđenja je odbijanje dijaloga: tišina rođena iz – a koja istovremeno sve podstiče – samootuđenja, distanciranja, nepažnje, zanemarivanja i, sve u svemu, nezainteresiranosti“

Malo je časnijih događaja u još mladoj hrvatskoj povijesti od načina na koji je prije nekoliko godina dočekan prvi masovni val migranata. Desetine tisuća ljudi bježali su preko Grčke, Makedonije, Srbije i Hrvatske do zapadne Evrope spašavajući se od „uvoza demokracije“ koju su mahom iste te zemlje u koje odlaze uvodile u njihovim državama izazivajući ratove kojima se kraj ne nazire. Nije samo država Hrvatska reagirala brzo i koliko-toliko uspješno organizirajući vlakove za prijevoz izbjeglica, nego i građani koji su ih prihvaćali, sjećajući se još ne tako davnog vremena kad su i sami s par kesa odlazili iz svog doma u neizvjesnu budućnost.

Nije, međutim, empatija potrajala. Viktor Orban odmah je postavio žicu prema Mađarskoj. Isto je napravila i Slovenija, pa su promjenom vlasti i u Hrvatskoj postali sve glasnjiji zahtjevi da se ilegalnim prelascima stane na kraj, premda je malo koji od migranata uopće pomislio ostati ovdje. Gdje je i kako došlo do promjene te paradigme briljantno je objasnio poljski sociolog i filozof Zigmunt Bauman u knjizi „Stranci pred našim vratima“ (Mediterran publishing, Novi Sad 2018.). Učinio je to preko termina „moralne panike“, odnosno „osećaja straha koji se širi kroz veliki broj ljudi da neko zlo ugrožava dobrobit društva“. Radi se zapravo o svjesnom gomilanju vijesti u režiji medija i vlasti s ciljem da se dođe do točke zasićenosti s vijestima o tragediji izbjeglica. „Deca koja su se udavila, naprečac izgrađeni zidovi, ograde sa bodljikavom žicom, pretrpani kampovi i vlade koje se jedna sa drugom takmiče da patnjama izbeglištva, jedva izvedenog bekstva i iscrpljujućih opasnosti puta do bezbednosti, dodaju uvredu tretiranja migranata kao vrućeg kestenja“, napisao je Bauman prije dvije godine zaključujući da su takve informacije „sve manje vesti“, a „sve češće u vestima“.

Dvostruki osjećaji

Bauman pokušava objasniti da je povijest migracija povijest moderne ere, oštro kritizirajući zapadnu politiku koja je destabilizirala Bliski i Srednji istok i tako izazvala ovaj posljednji val. Problem je, međutim, dublji, s obzirom da migrante u zapadnoj Evropi dočekuju s dvostrukim osjećajem – od onih poslovnih koji migrante tretiraju kao jeftiniju radnu snagu i priliku za zaradom do onih već ugroženih, prekarnih radnika, koji u migrantima gledaju konkurenciju za svoje nestabilne i loše plaćene poslove koji će izazvati još veće nadmetanje na tržištu rada, dublju nesigurnost i smanjenje šanse za poboljšanje stanja u kojem žive. Kako smo rekli, povijest migracija je svjetska povijest, pa je želja za boljim životom (od)u uvijek bila najveći pokretač promjene mjesta življenja, a priznat ćete da Sirija, Irak, Afganistan, Libija, baš i nisu mjesta na kojima bi se danas voljeli naći. A stranci, ovo ne treba dublje obrazlagati, uvijek predstavljaju stanovitu opasnost, pa tako i migranti. Razlog je jednostavan. Ne poznajemo ih. Ne znamo njihove običaje, mučimo se s kulturološkim razlikama, čine nas uznemirenim. Ljude koje poznajemo dijelimo na prijatelje i neprijatelje i imamo prilično jasan odnos s njima. O migrantima ne znamo dovoljno zbog čega neke njihove poteze krivo čitamo i to je osnovni razlog uznemirenosti i straha.

Cijela ta situacija, da se vratimo Baumanu, podsjeća na Ezopovu basnu o zečevima i žabama. Zečevi su, naime, kao plahe i bojažljive životinje uvijek bježali pred jačima od sebe. Tako je bilo i kad se pojavilo krdo konja. Čim su ih vidjeli, otrčali su do jezera gdje su bile žabe. Kad su ih žabe ugledale, odmah su skočile u vodu, a zečevi su pomislili: „Stvari nisu tako loše kao što izgledaju“. Drugim riječima, uvijek ima netko tko je u još gore položaju, nego što smo mi. A u ovom slučaju jasno je da su žabe migranti, a zečevi ti prekarni radnici.

Ne treba biti posebno politološki obrazovan da se u takvom socijalnom odnosu ne prepoznaju mogućnosti za rast desničarskih populističkih ideologija čemu svjedočimo ne samo u Evropi, nego i u svijetu. „Dolazak mase izbjeglica beskućnika kojima su uskraćena ljudska prava, ne samo u praksi već

po slovu zakona, stvara (retku) priliku za takav događaj. To uveliko objašnjava koincidenciju nedavne masovne migracije i porasta ksenofobije, rasizma i šovinističke varijante nacionalizma – kao i koliko neverovatan toliko i neviđen izborni uspeh ksenofobičnih, rasističkih i šovinističkih stranaka i pokreta i njihovih ratobornih vođa“, piše Bauman. Zato se na migrante gleda kao na ljude koji „posuđuju naš prostor“ i naše vrijeme. Oni su čak ispod dna na koji je prekarijat osuđen. A prekarijat se i inače osjeća ostavljen i beznadan, prepušten da sam riješi vlastite probleme zbog čega i kod takvih radnika prevladava osjećaj da u vladajućoj individualizaciji, koju promiče neoliberalna demokracija, stoji nasuprot cijelom društvu i da je dužan ispravljati tuđe ekonomske greške, jer preko noći postaje nesposoban i neuspješan.

Uz to, točno je još Bertold Brecht rekao, stranci su uvijek donosioci loših vijesti. Oni nas na određen način upozoravaju na propast našeg poretka i politika koje smo vodili, a na koje bi najradije zaboravili ili uopće za njih ne bi znali. Nešto kao ono kad u filmu „Istrebljivač“ replikant dolazi na Zemlju i u završnoj sceni istrebljivaču objašnjava da i on, bez obzira što nije čovjek i što je produkt ljudskog uma, ima svoju povijest i svoja iskustva koja ljudi nemaju i ne žele za njih znati. Govori kao gorak podsjetnik na sve one svemirske bitke koje je vodio u ime čovječanstva, spašavajući pritom život istrebljivaču koji ni sam nije siguran je li čovjek ili samo stroj.

Kriza i „sekuritizacija“

Bauman, koji je i sam prošao golgotu izbjeglištva, tvrdi da postoji izlaz iz te kulture udobnosti, ili svjesnog neznanja. Prema njegovim tvrdnjama, jedino rješenje je solidarnost. Vrijedi da ga ovdje citiramo: „Da, potpuno sam svestan da odabir tog kursa nije recept za bezbrižan život bez oblaka i lagodnost u zadatku koji zahteva našu pažnju. Umesto toga, on nagoveštava da su pred nama zastrašujuće duga, trnovita vremena sa potresima. Nije verovatno da će donesti brzo olakšanje za našu uznemirenost – on čak može na početku izazvati još više suza i dodatno pojačati obim sumnji i netrpeljivosti. Ipak, ne verujem da postoji alternativno, prijatnije i manje rizično, rešenje kao prečica za ovaj problem. Čovječanstvo je u krizi – i nema drugog izlaza iz te krize osim solidarnosti ljudskih bića. Prva prepreka na putu do izlaza iz međusobnog otuđenja je odbijanje dijaloga: tišina rođena iz – a koja istovremeno sve podstiče – samootuđenja, distanciranja, nepažnje, zanemarivanja i, sve u svemu, nezainteresiranosti“, piše Bauman.

Nasuprot tome, političari koji prepoznaju priliku nude nešto što se naziva „sekuritizacijom“, neologizmom koji vlast koristi kako bi u potpunosti ovladala društvom pozivajući se upravo na opasnost koju sa sobom donose migranti i stranci. U socijalnom preokretu i „moralnoj panici“, kako taj vladajući osjećaj naziva Bauman, da se vratimo na početak teksta, jasno je tko će biti krivac. Zato je uzalud njemačka kancelarka Angela Merkel otvarala granice pozivajući se na činjenicu da su joj državi novi radnici ključni za nastavak gospodarskog rasta. I ne samo ona, koju je taj stav vjerojatno koštao i pozicije, nego i mnogi drugi. Prevladali su populist i desničari koji u migrantima vide priliku za vlastite kratkoročne političke uspjehe, ne vodeći pritom niti najmanje računa na opasne posljedice koje će izazvati.

Jedan od zadnjih primjera je onaj iz Petrinje gdje se treba napraviti kamp za izbjeglice. Čak ni taj, prilično opustjeli grad, ne želi primiti migrante. Građani govore da ih ne bi u svom susjedstvu, da će ih uskoro biti više nego njih, i da se jednostavno boje.

S druge strane, migranti, kao i djeca onih koji su se kao posljedica zapadne kolonijalne prošlosti našli u getoima velikih gradova, također su ljudi od krvi i mesa, pa osjećaju vlastitu nemoć da poboljšaju svoj standard zbog čega nije čudno da se dio njih (od milijun muslimana u francuskim gradovima tek je njih tisuću registrirano s mogućim vezama s teroristima) okreće ekstremistima i postaje lagan plijen za radikale s „njihove“ strane koji to jedva čekaju, jer su osjećaj odbačenosti i stigmatizacija prejak. I oni, a na to se zaboravlja, bježe od Al Kaide, a Evropljani ih guraju natrag k njima, mada su i oni – to je jasno – dio evropske budućnosti.

Svijet, naprosto, nije samo naš i razgovor preko granice, koji može biti divan ili mučan, ostaje neizbježan kao jedina razumna mogućnost koja se nudi

Kako bi u tome uspjeli pribjegavaju konceptu kognitivne distance koji je definirao Leon Festinger, a na koji se poziva i Bauman, a u okviru koje nastaju i sada već čuvene „lažne vijesti“ kojima su zatrpani portali i društvene mreže, a po kojima migranti siluju, krađu, žele Evropu prevesti na islam, pa čak i ubijaju ljude na putu kojim prolaze, a da je gotovo sve od objavljenog laž. Pa je tako i u Hrvatskoj nedavno objavljena izjava visokog dužnosnika Bosne i Hercegovine da je u Unsko-sanskom kantonu pronađen migrant-ubojica petero ljudi u Makedoniji. Samo jedan novinarski poziv bio je dovoljan da se dozna da za takav slučaj Makedonija ne zna.

Za lažne vijesti nisu zaslužni samo novinari, nego i visoki politički dužnosnici, pa je tako moralnu paniku širio i češki predsjednik Miloš Zeman koji je migrante optužio da se služe djecom kako bi došli do Evrope i da ne zaslužuju nikakvo saučestće. Problem s lažnim vijestima je što činjenice licemjerja i laganja čine nevidljivim i da ne dolaze do svijesti lažova. U tom svjetlu treba gledati i Facebook kao društvenu mrežu koja omogućava skrivanje u vlastitom plemenu i odabir strana bez upoznavanja problema drugih. Dovoljno je blokirati onog tko ti se ne sviđa, a svijet, onaj realni i stvarni, tako ne funkcionira.

Stoga, sve što nam ostaje jesu dijalog i razgovor kao jedini put jer je ono što se naziva „migraciona kriza“ dio svijeta koji dijelimo i opcija s kojom – voljeli mi to ili ne – moramo računati i s kojom ćemo se – željeli mi to ili ne – sve više suočavati. Svijet, naprosto, nije samo naš i razgovor preko granice, koji može biti divan ili mučan, ostaje neizbježan kao jedina razumna mogućnost koja se nudi. Veliki grčki filozof Diogen, podsjeća Bauman, svojevrjemenom se valjao u bačvi po ulicama svoje Sinope. Kad su ga pitali zašto to radi, odgovorio im je da i on – poput svojih susjeda koji barikadiraju vrata i oštre mačeve – želi dati lični doprinos da grad ne osvoje nadiruće trupe Aleksandra Makedonskog.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (20)

ДИНАМИТ

пише: Горан Бабић

Смисао работе вандала се крије у чињеници што они ратују против сјећања, што подмећу динамит под успомене. Није им довољно то што су убили, већ хоће сад да затру и сјећање на жртву и злочин

Паде Раде по будали – рече ми знанац, старији Далматинац, кад сам му прочитао краћи новински текст о недавном догађају на сплитским Бачвицама гдје је неки жустри домородац (можда Керумов или Опарин даљи родијак) скршио споменик Ради Кончару тако неспретно и нестручно да га је кип при паду озлиједио.

Рачунам, тј. претпостављам да је урођеник био једна врста аматера, односно незналице у пословима са рушењем, јер да је оних три хиљаде (тисуће) срушених партизанских споменика и других обиљежја, које је туђманија по Хрватској сравнила са земљом „тијеком свог безумља и беспућа“, да је, дакле, све то попадало по рушитељима, бранитељска би фаланга била озбиљно израђавана и у миру, а не само у рату. Можда би инвалида било чак и више него бранитеља премда је то, математички гледано, готово па немогуће. Додуше, мислило се и да усташија никад више неће доћи на власт кад гле! Бобан до Јуре, Јуре до Бобана.

Међутим, да наставимо с причом, храбри поноћни диверзанти не бјеху пуки аматери, него (венго) чељад динамитна, постројба што је некоћ у ситне сате тукла рибу, а у војни за домовину рушила мртве партизане, управ оне који су ту исту домају ослобађали и ослободили од Шваба и Ујака. Новокомпонирани домољуби нису били ни илегалци па да евентуално стрепе (стријепе) од ноћне страже. Напротив, врло добро су знали да их због недјела нитко (а нарочито не полиција) неће хапсити, прогањати ни кажњавати. Нису то биједне рибокрадице, то су крапинци, крапиноиди под заштитом државе.

У глухи ноћни сат не спава, међутим, ни наше будно свећенство. Ако сплитски бискуп (надбискуп?) Марин Баришић своједобно наводно није чуо крикове очајника из Лоре док су им хероји домовине ломили кости, зашто би тако наглух чуо детонације с Бачвица? А зашто би,

поготово, чуо болни узвик будале којој је мртав Кончар у тишини и идили јесење ноћи случајно пригњечио палац и друге екстремитете? Кад изађе брижан пред Господа (јер и то ће се једном ваљда збити) шта ће скрушени Баришић Свевишњем казати? Да је овај (Кончар) био бандит, ког су талијански фашисти с правом и разлогом стријељали? Или, пак, да је био потписник гласовитих Римских уговора којима је Анте Павелић драгу нам Далмацију и отоке дао Мусолинију? Жалосни Баришић знаде да се Господу лагати не може и не смије па зашто онда чини оно чему се Господ противи? Једино логично објашњење казује да Баришић, премда бискуп, у Бога заправо не вјерује, а дотле ни његов претходник Фране, доктор Франић, није био дотјерао (са Удбом или без ње).

Није, наиме, истони једнако незнање Баришића (Боговића, Кошића etc) и оне будале с поломљеним палцем. Није исто не због тога што ће палац и све остало на будали зарастати (док Мерчепови/Главашеви/Норчеви итд. мртвачи из Паулин Двора, Велесајма, Велебита, Сиска оживјети неће). Смисао работе вандала се и крије у чињеници што они ратују против сјећања, што подмећу динамит под успомене. Није им довољно то што су убили, већ хоће сад да затру и сјећање на жртву и злочин. У томе им здушно помаже лицемјерна шутња наших бискупа (надбискупа, монсињора, кардинала) и друге мантије. Ако је свјетовна власт (ХДЗ до ХДЗ-еа) омогућавала некажњене кристалне ноћи (сјетимо се само задарске), ова друга, већа(!) и трајнија власт, чини жалоснију ствар, поништава успомене, преорава гробља. Замислимо неандерталца, кромањонца, како пали кости поједених јелена док се зид пећине на њ обрушава. А поврх улаза у шпиљу не пише пећина Ласко, већ купалиште Бачвице на којему се игра весели пицигин.

Паде Раде по будали – рече ми знанац, старији Далматинац, кад сам му прочитао да је неки жустри домородац скршио споменик Ради Кончару

Шта, опет, рећи за чемерно пучанство пред чијим се очима све ово збива и одиграва? Види ли дотично а слијепо пучанство гдје пуцају плоче, ломе се скулптуре и попрсја, а све руше они за које је та гомила у више наврата масовно гласала, тј. гласовала? Је л' се у протеклих малтене тридесетак година у окриљу наводно еуропоидне хрватске деснице нашло једно једино ликовно име (бар повјесничара умјетности има на бацање) па да каже – људи, не скрнавите умјетнине, не рушите мрамор, нисмо Барбари, Готи ни Визиготи, Хуни, Авари, Татари? Нисмо ни банда ако смо бандити.

Гроб се (а и споменик) брани како зна и може па и тако да мамлазу згњечи палац. Очекујем, сав наиван, да надлежно црквено лице посјети рањеника у болници, да му ублажи муке и удијели индугенцију или по нашки опрост од гријеха.

КАКАВ ЈЕ ПОЛОЖАЈ СРБА У НАЈВЕЋЕМ ХЕРЦЕГОВАЧКОМ ГРАДУ

МОСТАР КРОЗ МИЈЕНЕ И ПРОМЈЕНЕ

пише: **Веселин Гатало**

Србима је у Мостару данас пуно боље него у Сарајеву или у Зеници, можда због дубоких коријена у култури, образовању и умјетности, можда због јаког утиска владике Господина Григорија, можда због оца Радивоја Круља, можда због Шантићевих вечери, можда због свега тога

Прича о Мостару почиње давно, још у Земљи Хумској, како се некад звала. Најстарији писани траг постојања цивилизације је тзв „Благајска плоча“ са натписом на црквенословенском, ћириличним писмом, док је Хум (данашња Херцеговина) био под Немањићима. Реконструкција дијелом оштећеног натписа, по реконструкторима, каже ово: „Ја жупан Мирослав зидах цркву светог Кузме и Дамјана у својих селех у име великог жупана славног Немање“. Мирослав, зет Кулинов, столовао је у тврдом граду Благају, оном из кога је Шћепан Вукчић Косача, прозванши себе Херцегом, пред Турцима у данашњу Црну Гору утекао и дао Новом име Херцег Нови.

Можда је ипак најбоље почети од 19 православних породица и једног нежењеног које су Турци темељито пописали као прве становнике мјеста на коме ће касније Хајрудин уз помоћ Раде Неимара саградити прелијепи мост. Мјесто за Мост су изабрали инжињери моћне Турске царевине, а градитељи су долазили из Дубровника, Цариграда, из покорених турских покрајина. Легенда о градитељу који је отишао и не погледавши мост приписује се Ради Неимару и Неимару Хајрудину који је службено заслужан за изградњу Моста. При задњем скидању скеле, пријетила им је смртна опасност, јер је султан већ био потрошио много новца за неуспјеле покушаје и камење које је завршило у плавозеленој води Неретве.

Живот под турском окупацијом подробно је описан. Право јачег је било право Турака и оних који су пристали на исламизацију, на туђу вјеру и страни језик и писмо.

Додуше, историја долине Неретве би се могла почети са древним Илирима, Даорсима и Делматима. Ипак, најрелевантније вријеме је тај несрећни XX вијек који је посебно утицао на православне Србе у долини Немањине некадашње Земље Хумске.

Раскршће путева, Земља Хумска, била је одувјек интересантно освајачима. Аустро-Угри су, смијенивши турског окупатора, оставили извјестан простор за економске, ако већ не друге слободе. Нажалост, доласком Аустрије, велики дио домицилне муслиманске популације је одселио у правцу Турске јер „није се смјело чути звоно гдје се езан (муслиманска молитва) чује“. Прије тога су православни Срби морали направити малену и дубоко укопану цркву високо на брду, иза зида, да је муслимански живаљ не мора гледати. Чак су и надгробни крстови морали бити окренути попријеко, да би из града изгледали као муслимански „нишани“, исламски надгробни споменици. За турске окупације није се смјело звонити, умјесто тога се ударало дрвеним клепеталима која се нису чула доље, у граду изграђеном око моста.

Аустрија је, како смо већ рекли, оставила простор богаћењу. Српски трговци, у покушају да спасе своје грешне душе, саградиле су тада највећу цркву на Балкану. Црква је изгледала попут католичке, Аустријанци су имали дугорочне планове за језичку, културну и вјерску асимилацију становника некадашњег Хума...

Година 1914. значила је крај за многе српске домаћине и њихове породице. Нагомилана завист и потискивана мржња су довеле до крвопролића и погрома над мостарским Србима. Окидач је био Сарајевски атентат, кад је скупина младих Југословена под лукавом контролом Беча извршила атентат на једног од 130 бечких надвојвода. Виђенији Срби су затварани у логоре, премлаћивани и одвођени. У логору су били Алекса Шантић, браћа Ћоровићи и многи други. Многи богати или паметни нису се враћали. Светозар Ћоровић, најпознатији мостарски приповједач, умро је од посљедица батинања и болести покупљене у бечком логору.

Мостарци, баш као и читава БиХ, живе у три паралелне јавности које се сусрећу само кроз политику и најчешће плитке савезе два народа у циљу да се обесправи трећи

О Другом свјетском рату и Србима у њему, зна се много. У Мостару, од убијених током рата, око четири петине су били Срби. Породице су одвођене у Јасеновац и Јадовно по абecedном реду. Враћале се нису, баш као ни Јеврејске. Преживјелим Србима је имовина углавном национализована. Фамилије Пешко, Шола и многе друге практично су морале наставити живот у Енглеској, Француској и другим земљама. Једино што су могли понијети са собом су биле њихове вјештине и образовање.

Након рата, или његовим завршетком, још горуће национално питање се хтјело ријешити свођењем националности на нулу, на прапочетак. Вјера је Хрватима католицима била чврст ослонац (ни с Партијом се нису баш пуно сукобљавали), а муслиманима и Србима је најчешће остајала тек Партија и вјера у Тита.

Мостар је прије овог задњег рата био лијеп град. И сад је. Ипак, прије овог задњег, грађанског и братоубилачког рата, све је било друкчије. Нису постојале, барем не видљиво, три паралелне јавности, српска, хрватска и муслиманска. Људи се нису разликовали на радном мјесту, нису се разликовали по именима и Богу којем се моле, разликовали су се само по мјесту у друштву. Мостарски Срби су доста високо котирали у јавном и културном животу Мостара, вјероватно због српских коријена културе Града на Неретви. Национална културно-умјетничка друштва нису постојала, Тито их је забранио још 1948. године; ни муслимански „Препород“ ни „Гајрет“, ни српска „Просвјета“ ни хрватски „Напредак“. Национална обиљежја се нису виђала. Не могу се сјетити да су била забрањена, налазила су се на грбовима република, али их у свакодневном животу нисам виђао.

Мостар је био осјетљив на питање нације, национално изјашњавање је било остављено неким другим, мање национално сложеним и осјетљивим срединама.

У Мостару је, ако не рачунамо Србе који су се изјашњавали као Југословени, прије рата живјело њих од 27.000 до 30.000. Почетком рата, први концентрациони логори у БиХ су се почели пунити мостарским Србима који нису на вријеме напустили град. Најпознатији су били Дретељ и Хелиодром. Ти се логори у босанскохерцеговачкој јавности почињу спомињати тек кад су се почели пунити Муслиманима, касније Бошњацима.

У самом почетку рата, „ослободиоци“ су себи задали за циљ да избришу сваки траг постојања Срба у Мостару. Све православне цркве у долини Неретве су у првим данима сукоба миниране и спаљене. Велика православна црква Свете Тројице је минирана, разрушена и поравната. Архива која је остала у цркви, непроцењиво историјско благо, спаљена је, а камен од кога је саграђена црква одвежен је на непознату локацију камионима фирме из Метковића. Споменик Алекси Шантићу је срушен, одвучен и бачен у ријеку Неретву. Слично се десило споменицима српских хероја из II свјетског рата. Књиге писане ћирилицом су се изненада нашле у контејнерима за смеће. Виђенији Мостарци, Срби, трпили су ужасна малтретирања и понижења. У том иживљавању је нарочито предњачио ХОС (Хрватске оружане снаге) под вођством Блажа Краљевића.

У другом полувремену рата Срби су одахнули. Преживјели су сада бјежали од мобилизација ХВО-а, али је то било лакше него побјећи из логора.

Ако не рачунамо Србе који су се изјашњавали као Југословени, прије рата у Мостару живјело је њих од 27.000 до 30.000, данас их има тек којих 5.000

Рат и Дејтон су донијели мир, чак и Србима у Мостару. Још увијек нерадо виђени иако малобројни, почели су се бринути за своју егзистенцију. Много академика је у то доба чистило улице да би прехранило себе и своје. Неки су нашли посао у понекој страниј фирми или невладиној организацији. Мора се нагласити да се у то вријеме у Мостару наша неvjероватна количина новца. Војска је била плаћена, порез се није плаћао, стотине угоститељских објеката су убирале новац за који се није знало одакле и како долази до њега некадашњих господара рата и новопечених богаташа. Како год, сви су на овај или онај начин имали неку корист од тих необичних, ако не већ сумњивих пара. Радило се о њемачким маркама које су, осим хрватских куна, биле релевантно платежно средство у Мостару.

Црква Свете Тројице – ускоро ће бити у функцији

Ратне ране Мостара нису залијечене, само су покривене шареном, често прљавом тканином свакодневних потреба. У Мостару и некадашњој земљи хумској не живи се лако. У граду је десетак банака, а људи немају новца. Тридесетак бензинских пумпи продају гориво, а возни парк је заправо њемачко гробље аутомобила. У институцијама града и кантона је запослено на десетке хиљада људи, а производње нема. Ирска се насељава Мостарцима, углавном Хрватима који свој пасош могу искористити за бијег из Мостара.

Хрватски ногометни клуб Зрињски опстаје и бриљира захваљујући Србима из Србије и БиХ. Добри играчи без пасоша Европске уније у Зрињском добију прилику да се докажу, зараде новац и иду даље, у јаке свјетске клубове. ХНК Зрињски тренутно у свом саставу има више Срба него Црвена звезда и већина фудбалских клубова у Србији и БиХ. Црква Свете Тројице је, хвала Богу, опет добила своју висину и ширину. Ускоро ће и у функцију.

Положај Срба у Мостару је пуно бољи него положај Срба у Сарајеву или Зеници, можда због дубоких коријена у култури, образовању и умјетности, можда због јаког утиска који је у граду оставио преосвештени владика Господин Григорије, можда због оца Радивоја Круља, можда због Шантићевих вечери које су и данас најбоља и најпосећенија манифестација у Мостару, можда због свега тога.

Ипак, Мостарци, баш као и читава БиХ, живи у три паралелне јавности које се сусрећу само кроз политику и најчешће плитке савезе два народа у циљу да се обесправи трећи. Хрвати читају

загребачки Вечерњак, Бошњаци муслимани Дневни Аваз, Срби најрадије прочитају Глас Српске (ако им дође руку, не продаје се свугдје) и тако се пуне информацијама које им одговарају. Хрвати углавном гледају хрватске програме, Срби србијанске и оне из Републике Српске а Бошњаци су окренути сарајевским медијима. Изузетак има, али тек толико да потврде правило. Срба има тек којих 5.000, можда шестина предратног броја. Дискриминација у запошљавању нестаје тек у приватном сектору, послодавцу ту није важно које је ко националности.

И тако Мостар и његови народи живе још један дан...

Него, да не буде све тако фактографски сухо, Мостар је један фин и весео град, да вам испричам нешто. Прије рата, раних осамдесетих, мој друг Јерка почео радити у трафици. Нешто пара он дао, нешто држава, све у акцији Јеркиног „самозапошљавања“. Ја бих сјео код њега на путу за Стари Град, гдје се тад излазило, да причекам друга који је живио у истом кварту. И једном долази дјечак, неких 6-7 година и тражи „Вечерње новине“. Јерка пита „Које?“. Мали се нађе у недоумици. Појма нема са својих шест седам година. „Сарајевске, загребачке, београдске, које!?“ – упоран је Јерка. Мали разрогачио очи, чуо је за те градове, али не зна које новине тражи.

Тада мој друг Јерка упита, да би некако прокљувиво шта тата чита.

„Је ли, мали, а како се зове твој тата?“

U IME OBITELJI

Mladen Blažević

PISMO PRAUNUCI

Nadam se da ste pronašli lijepu uvalu na obali oceana
I da u moru ima srebrnih riba

Ne zamjeri što ti govorim "ti"
Volim zamišljati da nismo u dalekom rodu
Možda čak da nosiš trunku mojih gena

Mi sad krećemo prema planinama
Uskoro će ulice biti isprepletene tijelima
Kao nekom debelom smrdljivom tkaninom
Nadamo se da će gore biti pitke vode
Tek otopljene
Da se na hladnoći neće osjetiti zadah

Ne znam hoće li ova poruka stići do tebe
Trebava savladati taj zrakoprazni prostor
Prostorvremensku udaljenost
Zato ju šaljem brzinom
Da poruku možeš prestići
Dok nam još nisu ostali samo glasovi
Kad pronađeš način da pobjegneš odavde

Govorim ti jer ne znam hoće li ti netko reći
Sve je to zbog inercije i gravitacije
Pustili smo da se zakotrlja
Kao što ćete vi putovati u svemir
Kad napravite polukrug oko Sunca i pustite da vas nosi

Mi smo gledali i čudili se
Kako se križevima lome kraci u jednu stranu
Kako se sve brže vrte
Okrvavili ruke držeći ih u džepovima

O EINSTEINOVIM IZREKAMA I PROSTORVREMENU

Pričat ćemo malo i škrto
I pisati
Štedeći dah i papir
Trebava netko zapisati kako je počelo
Dok nam ne zatreba za potpalu
Tek toliko da se čovjek zagrije

Bit će važno jedemo li
Jesmo li naspavani
Možemo li pogledom
iz daljine procijeniti čovjeka
Njegove namjere

Sve je tu draga
U naprtnjači
Nož, sjekirica i kresivo

Kad se smiri ponovno ćemo graditi
Od kamena
Uklesavati znakove opasnosti slične prometnim znakovima
I ostavljati ih po stazama
Pazi skliska glupost
Pazi oštra riječ
Pazi križanje

Znakove u kamenu jer drvo truli
I trebat će nam za ogrjev

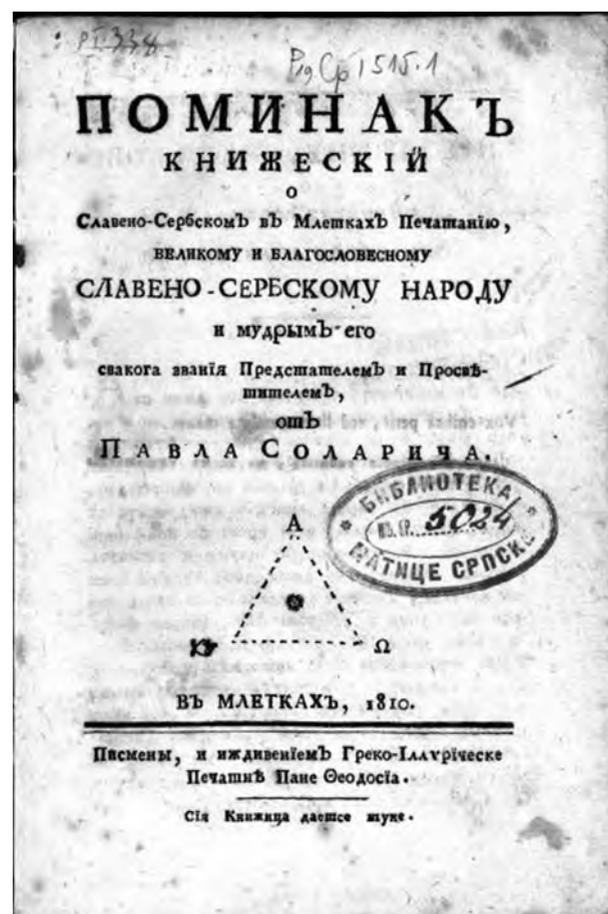
ПАВЛЕ СОЛАРИЋ, НАЦИОНАЛНИ
ПРОСВЈЕТИТЕЉ И ПРЕТЕЧА РОМАНТИЗМА (1)

УЛОГ УМА ЧЕЛОВЈЕЧЕСКОГ

пише: Душан Иванић

Лично повезан с кругом младих интелектуалаца у Будиму (Мркаљ, Дошеновић, потом Вук, Давидовић и др.), Соларић је у великој мјери њихов духовни учитељ, утемељитељ српског филолошког програма, који ће водити ка рјешењу спорова око писма, граматике и језичке норме. У том смислу би се могло рећи да је он заправо мост од Доситејевог општеевропског просвјетителства ка српском, националном просвјетителству

Опус Павла Соларића¹, необично разуђен за српску књижевност прве двије деценије 19. вијека, не може се разумјети изоловањем дијелова. Један од наших најплоднијих преводилаца тога доба, бирао је ауторе и теме према савременим тежиштима у просвјетивању, свакако и према личним интересовањима за моралну филозофију (етику), педагогију, школску лектуру, језик и књижевност. Дајући уз преводе обимне есејистичке предговоре или поговоре, са аутобиографским уметцима, он своје идеје саопштава на тада готово једино могући начин: привлачи читаоце (претплатнике) именом познатог аутора и томе додаје своје текстове. Тако поступа и у преводу-адаптацији дјела њемачког аутора Адама Христијана Гаспарија, *Ново грађанско земљеописаније*, уз које објављује

Кључић у моје Земљеописаније, с „Предисловијем“, гдје су се нашла и филолошка интересовања. Одмах, с првим дјелима, уочљиво је језгро нове фазе српског просвјетителства, у Соларићевом ставу да је просвјетивање чврсто повезано с језиком (Соларић, 1804/2013: 8/33), а језик са усавршавањем, ослобађањем од страних ријечи и богаћењем добрим рјечницима. Већ је *Кључић* пун кованица: *колоидно* (као коло), *јајовидно* (као јаје), *коловратно колотеченије*, *Предгорије доброга упованија* (Рт добре наде). Кованице ће опседати и друге Соларићеве књиге.² Млади аутор, као и други српски интелектуалци оријентисани на књигу и књижевни рад, језичка питања истиче у први план. Такво опште расположење ће одвести правописној и језичкој реформи Саве Мркаља и Вука Караџића.

Сљедећи превод, дјело Карла Екартсхаузена, познатог и утицајног њемачког филозофа, аутора неке врсте *кодекса људског (раз)ума*, Соларић је превео под чудним насловом, *Улог ума њемачког* (1808). Осим превода оригинала допуњује га и предговором и поговором преводиоца, гдје је највише простора дато језику у процесу просвјетивања српског народа. С преводом дјела Јохана Георга Цимермана *О самости* (1809) повезао је своју аутобиографску исповијест-есеј, видно под утицајем Доситеја Обрадовића, само несразмјерно Доситејевој стилско-реторичкој

¹ Велика Писаница, код Бјеловара, 1779 – Венеција, 1821.

² Упоредити „Речник мање познатих речи“ у издању *Кључића* (приредила Исидора Бјелаковић), Матица српска, 2013.

живости, анегдотичности, хумору, природности приповиједања и проповиједања. Потом је превео дјело Петера Вилома *Сверх воспитанија к човјекољубљу* (1809), један од главних текстова филантропизма (Лазаревић ди Ђакомо, 2015: 173), такође с предговором и жустрим, искреним залагањем за просвјетљивање, уз педагошка упутства родитељима и уважавање свих занимања (грађана и сељана).³ Ни друге своје преводе (*Мудрољубац индијски*, приписиван лорду Честерфилду, дјело енглеског писца Додслија) није оставио без предговора, као и Златну књижицу Франческа Соаве, аутора *Етике* (у Доситејевом преводу-преради, објављена 1803. године). Ти Соларићев текстове одавно чекају да се прикупе и уђу у ред истакнутих књига српске књижевне баштине.

**С првим дјелима, учљиво
је језгро нове фазе српског
просвјетителства, у
Соларићевом ставу да је
просвјетљивање чврсто
повезано с језиком, а језик са
усавршавањем, ослобађањем
од страних ријечи и богаћењем
добрим рјечницима**

Други круг обухвата Соларићеве филолошке радове, за своје вријеме изузетно актуелне (словенске старине, етимолошке студије, писмо и језик, везе међу језицима и народима). Колико је и у том подручју био цијењен, потврђује опште уважавање и општа пажња које изазивају његове идеје и његови радови. Они су Сави Мркаљу, убрзо и Вуку Караџићу, основни подстицај за њихова знаменита дјела. Мркаљ га у предговору *Салу дебелог јера* (1810), ређајући оне који пишу о српском писму и језику, назива „дика и милота српска“; Вук га помиње у *Писменици* (1814), с њим почиње да редовно размјењује писма, а већ славан, у *Српском рјечнику* се осврће на везу свог рада са Соларићевим идејама (1818)⁴. Најистакнутији истраживачи словенских старина, Јернеј Копитар, Јозеф Добровски, Жига Цојс пратили су пажљиво Соларићев рад и расправљали о његовим ставовима.⁵ Све их је, као и Соларића, опседала и изазивала тајанствена, непрозирна прошлост, почеци језика,

њихова генеза и међусобне везе. Сусрет с тим пољем неизвјесности Соларић ће поетски узнесено дочарати у писму Софији Теодоровић, супрузи Драге Теодоровића, великог добротвора српске књиге.

Ја сам (може бити као сљепа кокош златно зрнце) нашао на једном мјесту у Всемирној повјести, гди је сами мрак и тма кромјешнаја, од близу три тисјаште година свију народа писателем била, једно видило пробити, и превелики свјет на најтамнија повјести мјеста просути, недоумјеније важно свију досадашњи писатеља рјешити и најпаче Славјаном сву славу, коју су им други народи по невједјенију овога откровенија уштербавали, возвратити, присвојити и утврдити. Ова повјест древна може лице своје измјенити, личину збацив с природним лицем својим предстати. (Соларић 1827: АМС/3. част, 129-130)

Сличну ће страст изазивати и тајне природе. У *Кључићу* је Соларић завапио: „Ти волшебна тајнствена древности завјесо! зашто нам толика закриваш и докле?“ (Соларић, 1804/2013: 162). „Силе дивнога јестества“ дочарава персонификованим сликама (подвлачења су наша): „Земља, у којој нигда покоја не има, спеши по стази својој (1804/2013: 64, 145), сунце *језди* (63/143), *пузи* (62/141). Помишљам да је Соларићеве слике као извор имао Ђорђе Марковић Кодер у стиховима о зодијачким знацима,⁶ као што су подлога Соларићеве космичке лирике и лирике природе, а такође су у несумњивом сродству с Његошевим визијама космоса. То аутору *Кључића* није доста, већ поводом сразмјера космичког пространства и човјека у њему пита свог адресата:

„Каж ми сад колички су, дакле, они који за пол магновеника ока по овом труну (=земља у космосу) пузе и друг друга непријатељем другда називају онога спрема којему је ово беспојатно пространство неким образом трун.“ (57/131).

У чисто научним списима младог Соларића свијетли ватра просвјетитеља и пјесника. Прва реченица његовог *Кључића* („Љубов и пријатељство јесу први основателни закони који кроз све одушевљено, а и бездушно владају јестество“, мрав, пчела. слон, човек, „у сунчаној лучи пливајући трунак“ и „четиримесечни Јупитер“) садржи једну од основних идеја и тема младог пјесника.

*

Соларић је зачетник крупних, што утопијских (нпр. да се сачини компаративна анализа генезе европских језика), што научно неутемељених идеја (о генетичком односу словенских и латинског језика), али и идеја које је српска филологија отјелотворила. Његова призивања српске азбуке, писменице и српског словара (граматике и рјечника) изазвала су Саву Мркаља и Вука Караџића.

³ У напомени, у предговору свом преводу Соавине *Златне књижице*, Соларић упозорава на сурово поступање занација и дућанција према шегртима (Венеција, 1813: 20), као на остатак варварских времена.

⁴ Вук сматра да својим *Рјечником* излази у сусрет жељама учених Срба, међу којима је и Соларићев исказ из *Римљана славенствујуштих /56/*, да се „у наше дане, колико може боља, опише и позна све, што се каса језика нашега“.

⁵ Копитар (1984: 125) уз похвале изриче и сумње или оповргава Соларићева полазишта. Словеначки препородитељ Жига Цојс чак преводи на њемачки Соларићеву студију *Римљани славенствујушти*.

⁶ У скупу епских и епско-лирских пјесама Ђорђа Марковића Кодера (*Спевови*, у редакцији Б. Вукадиновића и Д. Иванића, Београд, 1979), циклус *Митологије* прожимају у насловима и садржини зодијачки знаци.

Низ других наговјештаја је такође имао одјека. Соларићево инсистирање на национализацији терминологије, и на значају ријечи уопште,⁷ добиће снажан наставак четрдесетих година у Друштву српске словесности (Стеријина идеја о називословном рјечнику),⁸ а pjesничко језикотворство је било подстрек за велик круг књижевника (међу њима су најистакнутији Сима Милутиновић Сарајлија и у још већем степену Ђорђе Марковић Кодер). Добро упућен у језичко стање међу Србима и Хрватима (школован у обе средине), савременик и поданик Наполеонове провинције Илирије, није необично што је говорио о заједничком језику (називајући га српским, илирским) и о заједничкој књижевности (илирској) знатно прије илирског покрета и залагања за југословенство.

Лично повезан с кругом младих интелектуалаца у Будиму (Мркаљ, Дошенивић, потом Вук, Давидовић и др.), Соларић је у великој мјери њихов духовни учитељ, утемељитељ српског филолошког програма, који ће водити ка рјешењу спорова око писма, граматике и језичке норме. У том смислу би се могло рећи да је он заправо мост од Доситејевог општеевропског просвјетителства ка српском,

националном просвјетителству, које ће дати модерни идентитет српском народу (народна поезија, језик/Српски рјечник и српска граматика), увести га у круг европских народа и одредити му мјесто међу словенским народима. Није истицано да је Соларић у свом пројекту (за ову страну ријеч има своје замјене: *наум*, *намет*) полазио од народне поезије као скровишта народног памћења и очувања идентитета (*Поминак књижевски*, 57).⁹ Сава Мркаљ се, у писму Вуку Караџићу од 20. октобра 1817, са задовољством сјећа њихових сусрета („како сте ви са мном и с. Г. Булићем код неког посласличара Стефана у Пешти проучавали *Улог* великога нашега Соларића“)¹⁰. Помињање у преписци двојице реформатора српске ћирилице *Улога ума* као текста који су проучавали свједочи о изузетном мјесту Павла Соларића у модернизацији српске културе Доситејевог доба. Обрађујући се својим сународницима, Соларић тврди да „дух општи све Сербље од некога времена управља“: „Отвергнимо једанпут прадједна предрасудженија мужествено“, „подражавајмо у свачем добром и полезном иним славним и достопајатним народом“, али да не будемо слијепи подражаваоци, већ изворни род на земљи. Као средства да се то постигне предлаже израду граматике (писменице) и рјечника (словара) српског језика, не одричући при томе опште идеале просвијећеног вијека: просвијећени појединац и просвијећено друштво.

**Колико је био цијењен,
потврђује опште уважавање
и општа пажња које изазивају
његове идеје и његови
радови. Они су Сави Мркаљу,
убрзо и Вуку Караџићу,
основни подстицај за њихова
знаменита дјела**

Соларић је заправо пројектовао послје Доситеја нову фазу просвјетитељства, усредсређену на потврду српског идентитета (оригиналности) међу европским народима: бити дио просвијећених народа, али не њихов слијепи подражалац. Замишљен над историјом европских народа, он је описује као смјењивање узлета и падова, питомости и варварства. Његовим путем је пошла млађа генерација, Вук, Лука Милованов, па и савременици и пријатељи

⁷ Колико втеченије имаду на дух челољечески речи, и ових означеније разними у разна времена знаци (писменима), ја ћу показати у Јероглифики српској, иначе Самоуком Буквару, књижици, која ће за овом на свјет изићи. (*Сверх воспитанија*, 164)

⁸ Дијелови објављени у *Гласнику Друштва српске словесности*, 1847, стр. 9 – 16, 25 – 29.

⁹ <...> но Мусе његове, Божије кћери <...>, ове су умјеле всегда некако сохранили се,

и всегда и у странствованију своје и Рода својега раслављати <...>. Просте и убоге, оне су нами, ако и полумрачни, обаче невечерни сохранили свјет.

¹⁰ Сабрана дела В. С. Караџића, XX, Преписка I, стр. 519. „Г. Булић“, који се овдје помиње могао би лако бити Василије Булић (1785 – 1826), професор педагогије, аутор приручника из географије и математике, претплатник на Вукове књиге, једно вријеме наставник у Сентандреји.

Соларићеви (Мркаљ и Дошеновић). За Соларића се може рећи да је претеча романтичарског национализма, прве његове фазе (општесловенског национализма, словенске узајамности, у потрази за словенским старинама и њиховом првенству у породици европских народа) и његовог усредсређења на Србе.¹¹

Врло добро упућен у општесрпске прилике, повезан са истакнутим славистима, србистима и српским (дијелом и хрватским) књижевницима, Соларић ради на неколико нивоа. Испуњава договоре са Доситејем Обрадовићем, самостално одлучује о преводима, страствено пропагира просвјетитетске идеје и њихову модернизацију и национализацију, ради на уџбеницима и приручницима, упушта се у најтежа питања генезе народа и језика (нерјешива на нивоу тадашњих знања и методологије наука) и размишља о путевима да народ који говори једним (заједничким) језиком утврди и једну азбуку и да има заједнички књижевност.¹²

Колико су његова знања и његове идеје биле веома изазовне за савременике, оне су незаобилазне и за историју развоја више дисциплина наше хуманистике. Соларићеви науци су се читовали у главним токовима српске културе идућих деценија: у Вуковој

скупљачкој (Соларић напомиње да су се српске Музе одржале упркос пропасти српског царства), граматичкој и лексикографској радњи; у Вуковој идеји да је добро што славеносрби мало пишу (и да би било боље да пишу још мање, да не кваре језик), као што је нешто слично Соларић написао за Рагужане (Дубровчане), који су напустили „Кирилова слова“ и почели писати „скјаветом“ (52) – италијански назив за латиницу код словенских народа, латиницом српски; у отпору „мајмунисању“ (*Поминак*, 1810: 64): „ни за ким ни у чем мајмунисати или обезјаничати, сирјеч ни от којега народа ништа не примати само зато јер је то његово, но јер је добро: ми можемо, и треба да имамо свој сопствени отлични карактер.“ Много касније ће Стојан Новаковић заузети сличан став према дубровачкој књижевности, па, штавише, и према српском средњовјековљу (византијско доба).¹³

Соларић је зачетник крупних, што утопијских (нпр. да се сачини компаративна анализа генезе европских језика), што научно неутемељених идеја (о генетичком односу словенских и латинског језика), али и идеја које је српска филологија отјелотворила

Што се тиче „Кирилових слова“ у свјетовној књижи, посљедњи њихов заточник био је Јован Стерија Поповић у *Даворју* (1854).¹⁴ Соларић „Кирилов језик“ (језик списа Ћирила и Методија) сматра српским језиком, а савремени српски (како га он види) узима за будући језик „илирских Словена“. Тако у својим списима ствара неку врсту филолошко-историјских митова: у дијелове тих списа не може се ући „доказима“ (наука) већ маштом, замислима (нпр. теме које се тичу искона Словена – „послије Потопа“; живот биља и природе). Научна логика (каузалност) и митолошка машта се у његовом опусу повезују и међусобно подстичу (и не мање, потиру). Већ с *Кључићем у моје Земљеописаније*, Соларић иде ка учљивим апстракцијама и апстрактним везама (зодијачки знаци, човјек у свемиру као невидљиви трун), оној линији која ће обухватити и Сарајлију, и Кодера, и Његоша и стићи до Лазе Костића или Васка Попе.

¹¹ Савременици су осјетили, препознали везу између Соларића, Мркаља и Вука. По М. Павићу (*Историја српске књижевности*, 4: 44) Л. Мушички у једном писму из 1817. говори о чудним модама у новим српским књигама, помињући ову тројицу.

¹² Сувишно је овдје аргументовати ту мисао, која је обузела готово сва најзначајнија имена у српској и хрватској култури, све до средине 20. вијека.

¹³ У *Историји српске књижевности*, 1871.

¹⁴ Објављено „Кириловим словима“, *Даворје* је мemento традиције која се гасила. У предговору збирци, Стерија се позива на Соларића (уп., Ј. С. Поповић, 2001: 137). Стеријина пјесма „Павле Соларић“ велики је плач и над Соларићевом судбином, и над нашим односом према вриједностима.

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU DR ČEDE RAJAČIĆA

OD LOGORA DO OSLOBOĐENJA

PIŠE: Igor Mrkalj

Prazninu oko života Čede Rajačića popunjavaju novi dokumenti iz Istarskog arhiva Beograda, koji nam otkrivaju mnoge dosad nepoznate činjenice kako o političkim prilikama u predratnoj Glini, tako i o Rajačićevom bjekstvu u okupiranu Srbiju početkom srpnja 1941. U tom smislu, on je odličan primjer predstavnika srpskog intelektualnog i građanskog sloja koji je prvi bio na udaru procesa uništenja Srba u zločinačkoj ustaškoj NDH

Među brojnim ličnostima koje su obilježile povijest Srba u Hrvatskoj dvadesetog stoljeća značajno mjesto zauzima predratni glinski advokat i lijevo orijentirani političar Samostalne demokratske stranke te poslijeratni potpredsjednik Vrhovnog suda NRH i predsjednik Srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta“, sveučilišni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu prof. dr. Čedo Rajačić (Sadilovac na Kordunu, 16. IV. 1904 — Zagreb, 1. II. 1985).

Pa ipak, u srpskoj i hrvatskoj historiografiji njegova životna karijera još uvijek nije kritički obrađena, posebno njegovo djelovanje za vrijeme Drugog svjetskog rata, i to u prijelomnom razdoblju od travnja 1941. do studenog 1942. godine. Međutim, tu prazninu sada popunjavaju novi dokumenti iz Istarskog arhiva Beograda, koji nam otkrivaju mnoge dosad nepoznate či-

Dr Čedo Rajačić

njenice kako o političkim prilikama u predratnoj Glini, tako i o Rajačićevom bjekstvu u okupiranu Srbiju početkom srpnja 1941.¹ U tom smislu, on je odličan primjer predstavnika srpskog intelektualnog i građanskog sloja koji je prvi bio na udaru procesa uništenja Srba u zločinačkoj ustaškoj NDH. Međutim, dokumenti iz Istarskog arhiva također nam govore gdje se i pod kakvim okolnostima Rajačić skrivao u Srbiji pod njemačkom okupacijom te kakav je bio njegov odnos prema komunistima i Komunističkoj partiji, sve dok ga po naredbi Ministarstva unutrašnjih poslova i Odeljenja za državnu zaštitu u travnju 1942. nije uhapsila Specijalna policija Uprave grada Beograda. Kako je suzbijanje komunističke akcije bilo jedan od glavnih zadataka Specijalne policije, on je nakon saslušanja predan Gestapu, koji ga je u listopadu 1942. doveo u njemački koncentracijski logor na Banjici, odakle je u studenom 1942. od SS-a odveden u njemački koncentracijski logor Mauthausen u Austriji u kojemu je ostao do oslobođenja 1945.

Dokumenti o saslušanju dr Čede Rajačića potvrđuju kako se radi o vrijednim povijesnim izvorima koji nam pomažu u rekonstrukciji prijelomnog razdoblja njegove životne biografije. Po mišljenju priređivača, ovi dokumenti zaslužuju da budu objavljeni, uz kritički komentar. Iz tog razloga, dokumenti su preneseni u cjelini i prepisani latiničnim pismom. U pojedinim dijelovima, tamo gdje je to bilo neophodno za pravilno razumijevanje teksta, priređivač

¹ Istarski arhiv Beograd, Uprava grada Beograda, Odeljenje Specijalne policije, IV-13/51, k.203/30, (skraćeno: IAB, UGB SP IV-13/51 k.203/30). Na ovom mjestu, priređivač izražava profesionalnu i

kolegijalnu zahvalnost dr. Milanu Koljaninu, višem naučnom saradniku u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, koji je priređivaču skrenuo pažnju i ljubavno ustupio predmet dr. Čede Rajačića.

je u bilješkama dao kratka objašnjenja pojedinih pojmova ili podatke za pojedine ličnosti, nastojeći pri tome da tekst ne optereti prevelikim brojem bilježaka. Osim uvodne biografske bilješke, također je priložena bibliografska bilješka, koja daje sažetak dosadašnjih istraživanja, ali upućuje i na ostale povijesne izvore koji dokumentiraju djelatnost dr Čede Rajačića, a sve u cilju izrade njegove kritičke biografije, čije se bogatstvo i raznovrsnost već sada nazire.

Rađeno dana 29. aprila 1942. god. u kancelariji Sreskog Načelstva u Aleksincu.

SASLUŠANJE

RAJAČIĆ, Dr. ČEDOMILA, advokata, doktora prava, izbeglice iz Gline, živiceg u Aleksincu, rođen od oca Jovana i matere Ljubice, rođ. Vurdelja, rođen 16. aprila 1904. god. u Sadilovcu, sreza slunjskoga biv. banovine Hrvatske, neoženjen, neosuđivan, vere pravoslavne, narodnosti srpske. Pa na postavljena pitanja izjavi: (diktira)

Istina je da sam kod ovog sreskog načelstva a isto i kod Komesarijata za izbeglice u Beogradu, registrovan pod neistinitim imenom Bajagić Dr. Radomira, sina Ilije i Ljubice, rođ. Sever, rođ. u Oseku, 3. aprila 1904. g., pravnog savetnika i advokata iz Zagreba.

Do toga je došlo iz ovih razloga: Ja sam bio od 1938. god. advokat u Glini, u Hrvatskoj.² Partijski sam pripadao biv. Samostalnoj demokratskoj stranci i bio sam član njenog Glavnog odbora. U ovome srezu, kao i u svima okolnim srezovima, radio sam agilno za stranku kojoj sam pripadao. U Glini bili su u isto vreme advokati Puk dr. Mirko³, sadašnji Ministar pravde sadašnje Nezavisne Države Hrvatske i Jerec, dr. Mirko⁴, sada Veliki Župan ustaški u Petrinji. Oni su tada bili Paveličevi ljudi i vodili oštru politiku protiv sporazumaške politike koju sam ja vodio u tim srezovima. Zbog toga je između nas nastala velika netrpeljivost, ne samo partijska nego i lična. Osim toga, kao mlad advokat zaveo sam praksu, da sam ih zastupao daleko jeftinije nego oni, često sirotinju i besplatno, osim toga ne žaleći truda i veoma savesno, sve to naročito glede klijenata Hrvata, da bi ih tako pridobio za saradnju sa Srbima. Rezultat toga je bio, da sam nakon dve godine rada imao prema poslovima daleko jaču kancelariju nego i jedan od njih.

Taj se jaz između nas još povećao kada sam ja sa grupom Pribičevića Dr. Rade⁵, iz Petrinje, istupio otvoreno protiv tadašnje politike vođstva S.D.S. i

Vijest objavljena u petrinjskom "Banovcu", 2. listopada 1938.

Hrvatske seljačke stranke, napadajući tu politiku, da je na štetu naroda jer nije ništa učinila, da se težak položaj sela u ekonomskom položaju imalo popravi.⁶ Zbog toga napada isključilo je vođstvo S.D.S. mene i moje prijatelje iz stranke, po prilici pola godine pred Rat. Nas su smatrali neke vrsti levim krimon S.D.S-a, međutim, naš istup registrovala je Komunistička partija u svom jednom letku bez ikakove simpatije i napala nas, da smo takovim stavom hteli samo da pomutimo njihove komunističke partijske redove.⁷ Stvarno u mome srezu postojao je rad komunista,⁸ ali sa njime nisam imao nikakve veze, nego su me naprotiv napadali zbog tobože nedosledne politike, a i lično jer da živim kao advokat od tuđeg rada.

Nakon toga su se odnosi između mene te dr. Puka i dr. Jereca, još više pogoršali, jer oni kao izraziti desničari počeli su me napadati da sam tobože komunista.

Ja nisam bio član komunističke partije, niti sam u njoj radio.

Na njihov poticaj, sreski načelnik u Glini, koji je i sada iako Srbin ipak visoki funkcioner u Hrvatskoj,⁹ pozvao me je jednog dana na saslušanje i tražio od mene izjavu o mom političkom radu. Ja sam se u toj izjavi ogradio od toga, da sam član Komunističke partije i da u njoj radim, pa su me kasnije zbog te izjave kritikovali levičari.

Kada je nastupio Rat, kao rezervni poručnik mobilisan sam i nastupio dužnost kod 44 vozarskog bataljona u Klačnicama kod Banja Luke. Bio sam komandir čete, i kako komandant bataljona nije uopšte došao, to sam stvarno komandovao tim bataljonom sa zadatkom, da osam i po vagona razne pešadijske municije komorom prebacim iz Banja Luke u Srem. Sa bataljonom sam stigao do Teslića u Bosni, i tamo su nas sustigli Nemci. Raspustio sam vojnike, da odu kućama, da ne padaju u zarobljeništvo, a sam sam sa grupom oficira pokušao da se povučem prema unutrašnjosti Bosne. Nemci su bili brži i morao sam da se vratim u Teslić i tamo sam bio zarobljen. Jednoga dana kao zarobljenici u Tesliću, pozvani smo da preko zagrebačkog radija javimo svojim ko hoće, da smo zarobljeni a živi. To sam učinio i ja,

² "Glinke vijesti. Novi advokat u Glini", *Banovac*, Petrinja, god. III, br. 39, 2. listopada 1938, str. 3.

³ Igor Mrkalj, "Tko je bio dr. Mirko Puk, odvjetnik i organizator ustaškog pokreta u Glini", *Prosvjeta*, Zagreb, br. 135, decembar 2016, str. 35–42 i br. 136, mart 2017, str. 42–48.

⁴ "Jerec, Mirko, veliki župan", u: *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997, str. 171–172.

⁵ "Pribičević, Rade, odvjetnik, političar (Dvor na Uni, 17. I. 1896. – Zagreb, 21. V. 1953.)", u: *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja 1999, str. 381–382; Mira Kolar-Dimitrijević, "Dr Rade Pribičević", u: *Dvor na Uni: zbornik naučnih i publicističkih radova*, Dvor na Uni 1991, str. 645–651.

⁶ Opširnije, vidi radove Ljube Bobana, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke: iz povijesti hrvat-*

skog pitanja, sv. I-II, Zagreb 1974, i Dejana Đokića, *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, Beograd 2010.

⁷ Vidi i usp. Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945*, Drugi svezak, Zagreb 1981, str. 20.

⁸ Ljuban Đurić, "Snaga, organizaciona struktura i razvoj partijske organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941. godine", u: *Glina. Glini kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988, str. 149–158.

⁹ Tadašnji kotarski načelnik u Glini bio je Milenko Milić (vidi npr. "Banija i Kordun na putu k uređenju i napretku", *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 29. ožujka 1941, str. 15), koji je na toj funkciji ostao i nakon proglašenja NDH, sve do 6. svibnja 1941.

Advokatska kancelarija dr Čede Rajačića u Glini (označeno strelicom)

pa su tako i moji neprijatelji Dr. Puk i Dr. Jerec, saznali gde sam i da sam na njihovoj teritoriji.

Kako sam kasnije saznao oni su odmah poslali jednu ustašku patrolu u Brod na Savi, da me presretnu i dobiju od Nemaca. Imao sam sreću da su Nemci dan ranije naš transport zarobljenika otpremili u Nemačku.¹⁰ U Nemačkoj sam bio u logoru Varburgu. Posle dva meseca boravka tamo Nemci su pustili kući sve Hrvate, pa smo se i mi mnogi Srbi iz Hrvatske javili kao Hrvati samo da bi se izvukli ropstva. Sa transportom Hrvata otpremljeni smo u Beč i tamo nas je dočekala hrvatska komisija, koja je i nas Srbe, iako smo njima dabome rekli da smo Srbi, jer su to i sami znali, pustila da se vratimo kućama. (Početkom jula.) Kada sam stigao na stanicu Zagreb, slučajno sam tamo naišo na jednog prijatelja, ing. Rončevića Rudolfa¹¹, i on mi je rekao, da sam lud što sam došao, jer da u Hrvatskoj ubijaju Srbe, specijalno u Glini¹², da su ubili sve muške Srbe¹³, a za mene specijalno, da je Dr. Puk, kao Ministar Pravde slao jednu ustašku patrolu u Brod da me uhvati, posle drugu u Bihać, kada je čuo da sam navodno tamo, a zatim opet čitav odred ustaša u jednu šumu kraj Gline, kada je čuo da sam tobože tamo. Napokon da je za mnom raspisana javna teralica i da sam ucenjen navodno sa 30.000 kuna, odnosno neki kažu 100.000 kuna, što nisam mogao doznati tačno.

Bilo mi je jasno da u Hrvatskoj ne mogu ostati. Krio sam se dva dana u Zagrebu i za to vreme promenio vojničko odelo u civilno i ujedno isposlova kod Nemaca na železničkoj stanici u Zagrebu, da mi zarobljeničku otpusnicu koja je glasila na Zagreb, dopuni tako da preko Zagreba idem za Beograd, i ujedno sam dobio pravo na besplatnu vožnju do Beograda.

Nisam smeo da pod svojim imenom sedam u voz, zbog stalnih kontrola koje su u vozu po ustašama vršene, pa sam svoje prezime i ime koje je bilo otštampano na nemačkoj otpusnici i ispisano u mojoj legitimaciji rezerv. oficira (željezničkoj) ispravio onako kako se najzgodnije dalo, tako da sam

Pečat advokatske kancelarije (izvor: HR-DASK-SACP-732 Okružni sud Petrinja, kutija 3)

od R načinio B, od č latinicom načinio g latinicom, i kod imena od Č načinio R, tako da je ispalo ime Bajagić Dr. Radomil.

Napominjem da moja željeznička oficirska legitimacija nije legitimacija akt. oficira nego rezervnog, jer daje pravo samo na povlašćenu vožnju 6 puta godišnje, a ne stalno, kako se to iz nje vidi.

Sa prepravljenom legitimacijom sretno sam stigao u Beograd. Tamo sam sastao izbeglice iz moga kraja i oni su me upozorili, da u Beograd dolaze ustaše, da po njemu vršljaju i da je bilo dosta slučajeva, da su one Srbe izbeglice kojih su se hteli rešiti, denuncirali nemačkoj policiji kao opasne, a ona ih je hapsila.¹⁴

Obzirom da su ustaše tako revno mene gonili, a čuo sam čak da su pokušavali da me i kao zarobljenika iz Nemačke od Nemaca dobiju, imao sam razloga da se bojim da me i u Beogradu ne bi progonili, bilo da me vide, bilo da iz službenih prijavica pronađu da sam tamo i gde sam. Zbog tog razloga odlučio sam, možda sam pogrešio, da se prijavim u Beogradu pod nekim drugim imenom, i kako sam imao već legitimaciju na ime Bajagić, to sam se i u izbegličkom Komesarijatu i u Centralnom prijavnom uredu prijavio pod imenom Bajagić Radomira.

Prvih dana mog boravka u Beogradu, nisam pazio na svoje kretanje, te sam uskoro bio skoro sa svima izbeglicama koje sam poznavao iz mojih krajeva. Od njih nisam tajio niti to, da sam pod drugim imenom. Jednoga dana doznam da jedan izbeglica koji je iz mog kraja, a koji me nije trpeo zbog jedne izgubljene parnice, a politički je pripadao radikalima (J.R.Z.) preti, da će samnom ovde obračunati i da će me prokazati.

Zbog toga sam morao, kada sam već zagazio na taj put, da menjam prezime koje je taj čovek znao, pa sam kod Radničke komore, gde je to bilo lako, izvadio ispravu pod svojom fotografijom na ime Markovića Milana i kao takav se prijavio kod iseljeničkog Komesarijata i kod Centralnog prijavnog ureda. Stanovao sam tada u Stanoje Stanojevića ulici br. 1.

¹⁰ Dragan Cvetković, "Stradanje pripadnika Vojske Kraljevine Jugoslavije iz Hrvatske u zarobljeničkim logorima", *Dijalog povjesničara/istoričara Srbije i Hrvatske*, knjiga 8, Zagreb 2004, str. 371–386.

¹¹ Rudolf Rončević bio je predratni član KPJ iz Kostajnice; Dragutin Stojaković, "Političke prilike na području općine Kostajnica, Majur i Dubica u razdoblju od 1918. do 1941. godine", u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941*, Sisak 1974, str. 458 i 460. U tom trenutku, Rončević je ilegalni član KPJ, zaposlen u Sekciji za regulaciju Save sa sjedištem u Zagrebu; Milan Brunović, Samobor, Zagreb 1978, str. 199.

¹² "Šta se događa na Kordunu u „Slobodnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“", *Vjesnik radnog naroda*, god. 2, br. 8, početkom srpnja 1941, izvještava o masovnom ubojstvu glinskih Srba: "Uhapšeno je

433 (četiri stotine trideset i tri) i svi ubijeni kod sela Adžera."

¹³ Prema dosadašnjim istraživanjima, u noći s 12. na 13. svibnja 1941. ubijeno je manje od 500 a više od 350 glinskih Srba. Spasio se samo postolar Nikica Samardžija, koji je nakon rata svjedočio o svom hapšenju, zatvaranju i bijegu sa stratišta; Igor Mrkalj, "Mislio sam samo kako da se spasim: sjećanje na pokolj u Glini", *Prosvjeta*, Zagreb, br. 134, novembar 2016, str. 52–55.

¹⁴ O životu izbeglica u okupiranom Beogradu, vidi: Milan Koljanin, "Izbeglice iz Gline u Srbiji", u: *Glina. Glini kraj kroz stoljeća*, str. 365–368; za širi kontekst, vidi: Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriju okupirane Jugoslavije 1941–1945.*, Beograd 1981.

jedno idemo, čim to budem ja mogao. Jedan od njih je bio i student Braco iz Vrgin Mosta, prezime mu ne znam, ali sam poznao lično od ranije i njega i njegovog oca. On me je par puta molio da dadem ključ od svoga stana, da bi se sa tim mladićima tamo sastajao i dogovarao. Ja sam redovno nabavljao hrvatske novine i čitao, pa su ih tamo mogli i oni čitati, da bi se upoznali sa prilikama u Hrvatskoj.

Međutim jednoga dana septembra meseca dođe Specijalna policija beogradske Uprave grada¹⁸ sa jednim meni nepoznatim mladićem, koji nije ni mene poznao i koji je tvrdio da su oni u mom stanu održavali komunističke omladinske sastanke. Ja o tome pojma nisam imao. Ja sam celi dan bivao odsutan od kuće jer sam morao nabavljati namirnice za celu porodicu, što je bilo teško, a osim toga sam morao stalno trčati da pronađem ljude koji su putovali u Hrvatsku i iz Hrvatske, da bi održavao vezu sa sestrama.

Mene su zbog toga uhapsili i bio sam 8 dana u Upravi Grada Beograda, kod Specijalne policije i kada sam preslušavan priznao sam odmah da nisam Marković Milan, nego Rajačić Dr. Čeda i izneo sam razloge zbog kojih sam to učinio. Što se tiče sastanaka, suočenje je pokazalo, da me taj mladić nije poznao kao što je i bilo, i ja da bi se sigurnije izvukao iz zatvora prećutim na saslušanju da sam davao ključ i kome.

Nakon saslušanja Uprava Grada Beograda, pusti mene na slobodu, s tim da bi ja ipak morao znati ili doznati, ko se to sastajao u mom stanu, pa čim doznam da to javim, u protivnom da ću odgovarati. Ujedno mi je rečeno, na moje pitanje, pod kojim imenom da se prijavim, da se prijavim pod pravim imenom.

Tako sam i učinio i prijavio se kod policije pod imenom Čede Dr. Rajačića, za onih nekoliko dana koje sam bio u Beogradu.

Napominjem, da sam još ranije, dok sam se služio imenom Marković Milana, zbog uloga kod Poštanske štedionice morao da nabavim potvrdu da se Dr. Č. Rajačić nalazi kao izbeglica u Beogradu. Imao sam kod Poštanske štedionice ulog od nekih 6–8.000 dinara. Zbog toga sam se u izbegličkom Komesarijatu prijavio pod pravim imenom kao izbeglica, iako sam tada još nosio ime Markovića, i ujedno prijavio kod prijavnog ureda da Dr. Č. Rajačić stanuje u Beogradu, ali zbog čuvanja inkognita nisam naveo onaj stan gde sam stvarno kao Marković, stanovao.

S toga mi je nakon puštanja u slobodu bilo lako da se odmah prijavim pod pravim imenom, jer sam imao potrebne isprave.

U Hrvatsku tada nisam mogao da idem, kako sam želeo, jer je dolazila zima a ja nisam dovoljno zdrav na noge niti na pluća, da bi zimu mogao izdržati na terenu skrivajući se i u borbi, a osim toga nisam imao niti društva niti poznatih sa kojima bih mogao ići.

Osim toga u Beogradu nisam hteo ostati, jer sam se bojao da bi me Uprava Grada mogla opet uznemiravati zbog iste stvari, i tražiti da doznam te mladiće koji su se sastajali, a ja ih u istinu nisam niti poznao, odnosno nisam znao ko su ti bili omladinci, koji su zloupotrebili moje poverenje, osim jedinog Brace, a niti za njega nisam znao nije li on možda ključ drugome dalje davao, ili je i sam prisustvovao. Ja kao čovek od 38 godina

nisam razume se niti spadao niti mogao spadati u njihov partijski rad kao omladinac, u koliko je takvog rada i bilo.

Od svog dolaska u Beograd, nisam se u opšte politikom bavio, jer niti je za to vreme sada, niti više postoje predratne partijske formacije, a niti sam imao vremena zbog prevelikih poslova oko kućanstva, a niti volje zbog nestanka bratovog. Živio sam i živim samo zato da se vratim u Hrvatsku, da tamo svom narodu pomognem.

Iz gornjih razloga smatrao sam [da je] najpametnije da se na neko vreme uklonim iz Beograda, pa sam početkom oktobra 1941. god. posle puštanja na slobodu došao u Niš, da bih tamo živeo. U Nišu je bilo skupo naročito stanovi, zbog mnoštva izbeglica, a osim toga hteo sam da izlečim reumu u nogama, pa sam otišao u Nišku Banju i tamo sam živeo sve do druge polovine novembra meseca i to pod svojim pravim imenom Rajačić Dr. Čeda. Kao takav stanovao sam jedno vreme u vili Toplice, a posle u vili Seka.

Da sam umešan u bilo kakove ilegalne poslove, da sam ilegalno radio, ili nameravao raditi, mislim da je jasno, da posle otkrivanja pravog imena kod policije u Beogradu, ne bih u Nišu i Niškoj Banji, prijavljivao se pod pravim imenom.

U drugoj polovini novembra jave mi moji iz Beograda da me je policija ponovo tražila u onom stanu gde sam bio par dana posle puštanja na slobodu, i to pod pravim imenom. Nisam želeo da budem opet uhapšen, i mislim da mi se u ovim teškim prilikama može razumeti i opravdati, jer se nikada ne zna čime se jedno hapšenje može svršiti, pa mi nije preostalo drugo, nego da se opet negde sklonim, ali pod nekim drugim imenom.

Kako sam imao legitimaciju na ime Bajagić to mi je bilo najzgodnije i jedino moguće, da se sada pod tim imenom negde prijavim, i to negde u kraju koji je miran od partizanskih borbi, da ne bi sa te strane kao nevin građanin stradao. Došao sam bio najpre u Jagodinu, oko 20. novembra, ali se tamo nije mogao uopšte naći stan, jer je upravo nemačka vojska bila na oporavku. Putujući sam čuo od putnika, da je u okolini Aleksinca, relativno mirno, pa sam odmah sutra dan krenuo u Aleksinac i stvarno sam tamo našao uslove da mogu živeti.¹⁹

Uzeo sam sobu kod Mitić Dušana, potkivača u ulici Đenerala Rašića 18 za 400 din. i hranu kod Drage Nišlike za 700 din. Osim toga sam trošio nešto za duvan i druge potrebe, novine, lekove i slično.

Ja sam sav svoj novac svojevremeno dao svojim roditeljima i u njihovo kućanstvo, pa sam ih sada molio da mi pomognu koliko mogu. Oni su to i činili, iako teško, i tako sam se izdržavao. Osim toga sam u poslednje vreme slučajno stekao priliku da sam kao i advokat u nekoliko stvari nešto zaradio kod ovd. Suda.

Novac od roditelja donosila mi je moja sestra (rođena sestra) Rajačić Nada, nastavnica građanske škole u Mladenovcu, koja je bila stalno u Beogradu, dokle škola njena nije radila i dok je to po izdatim odredbama mogla. Kada je dolazila, odsedala je kod mene i u mojoj sobi na drugom krevetu spavala.

Osim nje, jedan moj prijatelj iz preka, Nikola Čavić, adv. pripravnik iz Beograda, aktivni narednik poslao mi je po sestri jedanputa 1.000 dinara kao

¹⁸ O njenom djelovanju za vrijeme njemačke okupacije, vidi: Branislav Božović, *Specijalna policija u Beogradu 1941-1944*, Beograd 2014.

¹⁹ Aleksinac je grad 30 kilometara sjeverno od Niša, a 200 kilometara južno od Beograda; o povijesti grada, opširnije: Zoran Stevanović, *Istorija Aleksinca i okoline od 1918. do 1941.*, Aleksinac 2014.

dar. Ja sam sa njime već ima 10 godina veoma dobar, jer sam u svoje vreme u Dvoru na Uni, uspešno vodio nekoliko parnica njegovih roditelja seljaka, a osim toga on je kao vojni podoficir polagao privatno gimnaziju, pa sam i kod ispita preko prijatelja profesora nastojao da mu koristim. Taj Čavić, obećavao mi je stalno, preko sestre, da će me jedanputa posetiti, da vidi kako živim. U istinu 27. ovog meseca u veče došao je k meni, kod mene oteo i spavao i sutradan 28. oputovao za Jagodinu, i meni je tom prilikom dao kao dar odonosno zajam 2.000 dinara, jer smatram dužnošću, da mu novac vratim kada to budem mogao.

Osim sestre Nade i Čavića, nije nikada niko meni dolazio i kod mene odseadao, što dobro znade moja gazdarica i svi ukućani.

Isto tako, od svog dolaska u Aleksinac, dakle druge polovine novembra, pa do danas, nisam nikuda ni za jedan dan iz Aleksinca odlazio, nikuda nisam putovao. To takođe dobro znaju moji ukućani.

Bio sam par puta u selu Vakupu, udaljeno 20 minuta od Aleksinca i to svaki put u gostima kod gazdaričinog oca Milisava. Kod njega sam, koji je star starac, penzioner, dolazio da se malo počastim, da sa njime malo razgovorim i to više iz obzira prema njegovoj starosti, jer voli razgovor a nema sa kime. Gazdarica me je svaki put bilo pratila, bilo neko od njenih. Tamo se nisam ni s kim drugim sastajao.

Na drugi dan Uskrsa, bio sam u selu Subotincu, selu udaljenom 5 km. od Aleksinca, u gostima i na ručku kod Kostadina Mijokovića, odnosno sličnog prezimena, takođe starca od 70 godina, veoma gluhog. On imade sina u zarobljeništvu pa ja njemu svaki put prevodim pisma koja dobije i piše. Osim toga u dve parnice davao sam mu savete, i zato se smatra obvezanim da me ugosti. Osim toga puta nisam niti jedan drugi put bio tamo.

Napokon, bio sam dva puta u Bobovištu, i to jedan put prateći sudiju izbeglicu Majkovića, kada je išao da sudi jedan spor, a drugi puta kao punomoćnik i pravni savetnik istih tužilaca u tome sporu, prigodom izvršenja. Nisam se ni tada ni s kim tamo sastajao ili s kim govorio.

Drugamo nikud nisam išao.

U samom Aleksincu živio sam veoma povučeno. Prepodne sam obično duže ležao i u krevetu čitao, da bi preležao doručak i da na to ne bih trošio. Posle podne sam redovno provodio kod gazdarice i njenih kirajdzija, gde sam sa njihovim sinom igrao svaki dan nekoliko partija šaha, da nam prođe vreme.

Jedino moje društvo bilo je druženje sa gospođicom Zagorkom Spasić, nastavnicom Ženske zanatske škole u Aleksincu. Ja sam neženja, a devojka mi se od prvog dana svidela, jer je skromna i jednostavna, pa smo se sblížili i među nama se razvijao sentimentalni odnos. Nameravao sam i nameravam da nakon svršetka ovoga Rata nastavim sa njome veze koje sam stekao, i ukoliko ne bi iz bilo štogod neočekivano, da stupim sa njome u brak. Drugih nikakvih veza sa njome nisam imao, nikakvih političkih razgovora, niti je to nju zanimalo.

Opisani način moga života u Aleksincu, daje jasno sliku moga života u njemu i smelo tvrdim i podvlačim, da ni najmanje nisam učinio ma kakvu radnju ili ma kakav akt koji bi me mogao osumnjčiti da se bavim ma kakvom ilegalnom radnjom i podvlačim, da komunista nisam, niti pak da im simpatišem.

Na posebna pitanja izjavi:

U Jagodini sam svega jedanputa bio, što sam napred u svome saslušanju

Гађено 11 маја 1942 године у Одељу специјалне полиције Управе града Београда.

ЗАПИСНИК

О извршеном саслушању РАЈАЧИЋ Др. ЧЕДИМИРА адвоката из Алексинца са станом у Београда Рашке ул. бр. 13, рођен 16 априла 1904 год. од оца Чавића и мајке Лукице рођ. Вурдела, нежњен, православно веро, наводно некажњив.

Све што сам имао да кажем у вези са мојим хапшењем због мого ранијег политичког рада, лажних легитимација које сам поседовао, сумња да сам био у шуми у партизанским одредима као и оптужба да сам припадник и функционер комунистичке партије, какао сам у својим опширним саслушањима данима на дан 29 и 30 априла тек. године код Срског начелства у Алексинцу.

Овим саслушањима већих имао ништа више да додам изузев да понављам и препичавам ствари које сам раније једном рекао.

Моју политичку сарадњу са комунистом Др. Радом Прибићевићем адвокатом из Петрице и искључене и самосталне демократске странке објашњавам тиме што се ја нисам слагао са резултатима споразума из августа 1939 године, сматрајући да се овим споразумом српски сељак у Хрватској није ништа добио ни у национално ни у економском погледу, већ је њим протрчао био још више изложен злостављању и искористицању од стране Хрвата.

Сарадњу баш са Радом Прибићевићем, који је можда само у теорији фразирано и разматрао се са комунистичким фразама а у пракси је био сасвим нешто друго објашњавам и тиме што смо нас двојица хтели да тада већ знатно развијено левичарско расположење српских сељака, настало као последица споразума, каналишемо у једну грађанску демократску странку да га неби искористили комунисти за свој деструктивни рад.

Поново подвлачим да ја нисам комуниста, а најбољи доказ да то нисам јесте баш тај што нисам после првог хапшења у Београду септембра месеца прошле године када је партизанска акција у Србији била у Јеку, отишао у шуму и ам прихватио ilegalног рада, већ сам отишао у Ниш и Нишку Банју и пријавио се под правним именом Јанковић, под којим сам именом живео све док нисам дознао да ме полиција из Београда поново тражи, када сам плашећи се прогона Хрвата поново узео лажно име, пошто сам исправе већ имао, на то лажно име, Др. Вајташ Гадомил.

То је све што имам да кажем, те у главном у свему остајем према овојим исказима дајим код начелника среза у Алексинцу.

Изјавит ми је прочитан и све су моје речи у њему тачно забележене те га у свему за свој признајем.

Писмен,
Др. Чедимира Рајачић

САСЛУШАО ГЕДЕФЕРТ
Др. А. Јурић

ОБЕРАВА:

Дана 11-11-42 у присуству
једног извршеног саслушања Београд
Др. Рајачић Чедимира 24. Маја 42

Факсимил записника о извршеном саслушању од 11. свибња 1942.

изнео i bavio se tamo u vremenu od 6 časova uveče do sutradan oko 11 sati kada je voz prema Nišu kretao.

U Nišu sam se bavio kao što sam napred naveo, svega tri dana i to pod pravim imenom, pa potom otišao za Nišku Banju i tamo se nastanio, odakle sam s vremena na vreme tramvajem iz Banje dolazio u Niš i vraćao se natrag. Svo poznanstvo što sam imao jeste poznanstvo moje sa potšefom oteka za izbeglice inženjerom čijeg se imena ne sećam, a sa kojim sam se upoznao u odelenju za izbeglice gde je ovaj radio, koji mi je češće pozajmljivao knjige na čitanje, da u njima skratim dosadno i mučno vreme i apatiju koja se kod stanja opisanog kod mene nalazila. Pomenuti prijatelj potšef koji mi je knjige davao po opisu izgleda: visok, suvonjav, u licu plav, koji je ranije bio vođa skauta. Sa stanom u ulici meni nepoznato, ali koji bi mogao eventualno pokazati jer se nalazi u okolini hotel Parka. Napominjem, da sam jednom prilikom radi pozajmice jednog zakona, da bih napisao jednu žalbu jednoj poštarki u Niškoj Banji, posetio kancelariju advokata Dimitrijevića, sa kojim sam se tom prilikom i upoznao.

Isto tako upoznao sam se rad traženja pomenutog zakona dobioenog od Dimitrijevića i sa advokatom g. Grozdanovićem.

U Niškoj Banji, pored sopstvenika kuća u kojima sam stanovao upoznao sam se sa pol. komesarom Banje g. Markovićem, advokatom Antićem i sa

banjskim lekarom, sa kojim sam koji put šetao, čije ime ne znam a koji je u godinama oko 50 god. starosti, a ima ženu Čehinju.

Jeste li iz Niša, za Aleksinac, doneli kakav novac i čiji, u većem iznosu i ako jeste, kome ste ga predali?

Nikakav novac ni od koga nisam dobio, da bih doneo za Aleksinac i ma kome isporučio, a najmanje da sam mogao preneti basnoslovnu sumu u iznosu od 32.000.000 dinara jer bi za toliku sumu trebalo nekoliko kufera ili više bala, te je to nemoguće tehnički bilo, a da se to ne primeti jer vlasti svuda i na svakome mestu vrše svestrane pretrese. Ovakva optužba je tim pre nemoguća, jer sam iz Niša odnosno Niške Banje odputovao ravno za Jagodinu u nameri da se tamo nastanim, i tek iz Jagodine sam se vraćao u Aleksinac, a da u Niš nisam svraćao niti ikada posle bio u njemu. Nelogičnost optužbe mora da odpadne i sa te strane jer mi je i gazdarica stana u više mahova tražila novac, a da joj nisam mogao platiti zato jer nisam imao – za dokaz pitati gazdaricu Mitić Desanku, iz Aleksinca.

Da li vam je g-ca Spasić, ikada dolazila u Vaš stan, ovde u Aleksincu od kad ste se upoznali?

Nije nikada, niti sam je pak ikada zvao, mada zna gde je moj stan. Ovo može posvedočiti i moja stanodavka.

Kada Vam je dolazio prijatelj Čavić Nikola, i koga je doveo u Vaš stan?

Čavić Nikola iz Beograda, došao je, kako mi je on rekao, iz Jagodine, gde je bio kod nekog svog kuma, i to 27. ovog m. posle podne oko 5 ili 6 časova, pa je najpre navratio kod g. Dicića, svoga poznanika u apoteci Kostić, upitao ga gde ja stanujem, pa mu je on ili možda neko drugi rekao da moj stan ne zna, ali da će mu pokazati stan g-ca Spasić, s kojom se družim, i da će valjda ona znati gde ja stanujem. Pri dnu Đenerala Rašića ulice bio sam kod g-đe Ribar, koja stanuje u Đenerala Rašića 10, gde sam njenome sinu pokazivao prevod francuske pesmice, pa me je neko ne znam tačno ko, pozvao da izađem na ulicu, da sam dobio gosta. Tu sam pred vratima sreo Čavića i g-cu Spasić, koji su mi rekli da su me ovde potražili, kada im je gazdarica, kazala da nisam kod kuće. G-ca Spasić, otišla je svojoj kući i više se sa Čavićem nije sastala, a Čavić je ostao kod mene na večeru koju sam naručio kod gazdarice, te je kod mene i spavao i sutradan u podne otputovao za Jagodinu, pa dalje za Beograd. Ja sam ga ispratio do stanice Žitkovac, pešice i pešice se vratio.

Imate li još šta da kažete?

Izjavi: Zaklinjem se Bogom, da sve što sam rekao rekao sam suštu istinu i da ništa nisam prećutao, te i ovom prilikom podvlačim, da nisam komunist, da sa njima nisam sarađivao ni u jednom mestu, a najmanje u Aleksincu, te da se apsolutno ne osećam krivim, a ukoliko sam se skrivao pod tuđim imenom, smatram da su izneti razlozi to potpuno opravdali, pa molim ako mi se ovo smatra greškom, da mi se oprost, jer ja sam u ovom mučnom vremenu u teškoj situaciji, jer strah za životom po mome rezonovanju svakako me je do ove nedozvoljene radnje, skrivanja imena i doveo, podvlačeci i to, da sam mlad i da ja mogu biti upućen na pravi put, jer sam sin poznate i ugledne srpske kuće prote RAJAČIĆA, iz Kostajnice, koja je kuća gotovo rasturena, materijalno upropašćena, jer je svoga sina Dejana, inženjera u Dugom Selu, izgubila u akciji Hrvatskih ustaša, tako, da sam ja jedina nada moje porodice.

To je sve. Ispit mi je pročitao i moje su reči sve tačno zapisane, s toga ga bez primedbe potpisujem.

Dr. Čedo Rajačić

Saslušao i overava:

Delovođa-pisar
(Potpis)

Sreski načelnik:
(Potpis)

(M. P.)

NAČELSTVO SREZA ALEKSINAČKOG

Pov. Br. 233

29. IV. 1942.

U ALEKSINCU

Načelstvo sreza aleksinačkog

Pov. Br. 246

30. aprila 1942. god.

Aleksinac.

UPRAVI GRADA BEOGRADA

Otseku specijalne policije

BEOGRAD

Prema telegrafskoj naredbi Ministarstva unutrašnjih poslova, Odeljenje za državnu zaštitu, izdatu preko inspektora g. Šoškića, dostavljam Upravi lišenog slobode Dr. Čedomira Rajačića, advokata rodom iz Kostajnice, sa isleđenim materijalom-aktima istrage, na dalju nadležnost.

Napominjem da su Dr. Rajačić, sa strane posećivali ovde u Aleksincu u više mahova oko 5 puta po u jednom u mesecu sestra Nada Rajačić, kćerka prote Jovana Rajačića, sa stanom u Krajinskoj ulici br. 38 u Beogradu, koja je sa službom u Mladenovcu, kao nastavnica građanske škole i Čavić Nikola, adv. pripravnik, koji je učinio pre tri dana svega jednu posetu njemu kao prijatelj, donevši mu od kuće novac 2.000 dinara, baveći se od uveče do sutra dan u Aleksincu.

Bavljenje Dr. Rajačića u Aleksincu, nije ničim kompromitovano, niti je ono izazvalo kakvu sumnju sem to što je živio pod tuđim imenom t. j. pod imenom Dr. Radomila Bajagića, advokata.

Prilog stvari popisane zapisnikom zavedenim pod Pov. Br. 232 i novac označen u zapisniku, sa molbom da se prijem potvrdi.

Sreski načelnik
(Potpis)

(M. P.)

UPRAVA GRADA BEOGRADA

Odeljenje specijalne policije

POLIZEIPRÄSIDIUM – BELGRAD

Spezialpolizeiabteilung

Pov. II. No. 1195

21. V 1942.

“Predmet kao svršen ostaviti u već postojeći dosije dr. Čedomira Rajačića pov. Otksek IV/1 13/V.1942 god.”²⁰

Rađeno 11. maja 1942. godine u Odelenju specijalne policije Uprave grada Beograda.

ZAPISNIK

O izvršenom saslušanju RAJAČIĆ Dr. ČEDOMIRA advokata iz Aleksinca sa stanom u Đenerala Rašića ul. br. 18, rođen 16. aprila 1904 god. od oca Jovana i majke Ljubice rođ. Vurdelja, neoženjen, pravoslavne vere, navodno nekažnjavan.

Sve što sam imao da kažem u vezi sa mojim hapšenjem zbog moga ranijeg političkog rada, lažnih legitimacija koje sam posedovao, sumnje da sam bio u šumi u partizanskim odredima kao i optužaba da sam pripadnik i funkcioner komunističke partije, kazao sam u svojim opširnim saslušanjima na dan 29 i 30 aprila tek. godine kod Sreskog načelstva u Aleksincu.

Ovim saslušanjima ne bih imao ništa da dodam izuzev da ponavljam i prepričavam stvari koje sam ranije jednom rekao.

Moju političku saradnju sa komunistom dr. Radom Pribičevićem, advokatom iz Petrinje i isključenje iz Samostalne demokratske stranke, objašnjavam time što se ja nisam slagao sa rezultatima Sporazuma iz avgusta 1939 godine, smatrajući da se ovim sporazumom srpski seljak u Hrvatskoj nije ništa dobio ni u nacionalnom ni u ekonomskom pogledu, već je naprotiv bio još više izložen zlostavljanju i iskorišćavanju od strane Hrvata.

Saradnju baš sa Radom Pribičevićem, koji je možda samo u teoriji frazirao i razmetao se sa komunističkim frazama a u praksi je bio sasvim nešto drugo, objašnjavam i time što smo nas dvojica hteli da tada već znatno razvijeno levičarsko raspoloženje srpskih seljaka, nastalo kao posledica Sporazuma, kanališemo u jednu građansku demokratsku stranku da ga ne bi iskoristili komunisti za svoj destruktivni rad.

Ponovo podvlačim da ja nisam komunista, a najbolji dokaz da to nisam jeste baš taj što nisam posle prvog hapšenja u Beogradu septembra meseca prošle godine kada je partizanska akcija u Srbiji bila u jeku, otišao u šumu i prihvatio ilegalnog rada, već sam otišao u Niš i Nišku Banju i prijavio se pod pravim imenom policiji, pod kojim sam imenom živeo sve dok nisam doznao da me policija iz Beograda ponovo traži, kada sam plašeći se progona Hrvata

²⁰ Predmet Čede Rajačića isljeđivan je u “Odseku IV” zaduženom za suzbijanje komunističke akcije. Šef Odseka je bio Božidar Bečarević čiji se potpis vidi ispod pečata. Tu je i njegova zabilješka da se predmet preda R.Grujičiću u rad i da u kartoteci već postoji raniji predmet njegove krivice. Tu je i Grujičićeva završna bilješka na aktu: “Predmet kao svršen ostaviti u već postojeći dosije dr. Čedomira Rajačića pov. Otksek IV/1 13/V.1942 god.”

²¹ Rukom pisana bilješka na dnu akta. Potpis je nečitak, ali je vjerovatno od nekog pripadnika njemačke komande logora na Banjici, kojem je saslušanje predano. U to vrijeme Rajačić je već bio u tom logoru; vidi registraturnu knjigu Banjičkog logora (njem. Anhaltelager Dedinje), koja je

Porodična grobnica na zagrebačkom groblju Mirogoj – odjel GI, polje 4, razred II/I, broj 7

ponovo uzeo lažno ime, pošto sam isprave već imao, na to lažno ime, Dr. Bajagić Radomil.

To je sve što imam da kažem, te uglavnom u svemu ostajem prema svojim iskazima datim kod načelnika sreza u Aleksincu.

Ispit mi je pročitao i sve su moje reči u njemu tačno zabeležene te ga u svemu za svoj priznajem.

P i s m e n
Dr. Čedo Rajačić

Saslušao referent:
Napomena

OVERAVA:

“Danas 11-XI-42 primio sam jedan primerak saslušanja Dr. Rajačića za ‘Gestapo’.”²¹

objavljena pod naslovom *Logor Banjica. Logoraši, Prvi tom, Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd-Banjica 1941-1944*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd 2009, str. 498, gdje piše da je Čedo Rajačić u logoru pod rednim brojem 7.700, od 10. X 1942, doveden od Gestapa i da je odveden 17. XI 1942. od SS-a. U knjizi Miodraga Milića *Jugoslaveni u Koncentracionom logoru Mauthausen*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1992, str. 491, u popisu zatočenika navedeno je: Rajačić Čeda, rođen 16.4.1904, Sadilovac, logoraški broj: 24.599. Isti podaci se ponavljaju i u novoj knjizi o istoj temi: Љубомир Зечевић, Тамара Ђирић, *Концентрациони логор Маутхаузен – повратак непожељан*, Удружење заточеника КЛ Маутхаузен Србије, Београд 2015, стр. 552.

BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA

Mata Kosovaц, *Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka po podacima od 1905. god.*, Sremski Karlovci 1910, str. 962. Djelo od kapitalnog značaja za povijest Srba u Hrvatskoj i rekonstrukciju porodične povijesti dr Čede Rajačića. Prema navedenim podacima, u gradu Senju postoji parohijska crkva sazidana 1790. godine, a od sveštenstva služi "Jovan Rajačić paroh rođ. 1876. g. u Prokikama" (selo kod mjesta Brinje u Lici – op. I. M.). Još se kaže da je paroh Rajačić "svršio gimnaziju i maturu g. 1896. u Karlovcima, bogosloviju 1899. u Karlovcima" i da je rukopoložen za đakona 1899. godine, a za prezvitera 1900. "Služi 6 godina, u mestu 1 godinu. Član eparh. konzistorije. Govori srpski i nemački. Oženjen, ima 4-oro nezbrinute dece". Važan izvor koji objašnjava kako je porodica paroha Rajačića, preko Senja i Sadilovca, dospjela u Kostajnicu, te zašto je Čedo Rajačić polazio Klasičnu gimnaziju u Senju i Sremskim Karlovcima.

Spomenica Pravnog fakulteta u Zagrebu 1776–1996, knjiga prva, Zagreb 1996. Dr. Čedo Rajačić diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1930. godine (Diploma, str. 450). Na istom fakultetu bio je promoviran i za doktora prava 1933. godine (Rigoroz, str. 600).

"Položio sudski ispit", *Banovac*, Petrinja, god. I, br. 17, nedelja, 19. srpnja 1936., str. 3. Kratka vijest koja govori: "Sudski pripravnik Okružnog suda u Petrinji dr. Čedo Rajačić položio je sudski ispit. Dr. Rajačić poslije položenog sudskog ispita posvetiti će se advokatskom pozivu."

"Glinske vijesti. Novi advokat u Glini", *Banovac*, Petrinja, god. III, br. 39, nedelja, 2. listopada 1938, str. 3. Petrinjski list izvještava da je "naš prijatelj dr. Čeda Rajačić", otvorio advokatsku kancelariju u Glini, pa se narodu preporuča da mu se obrati "u svakoj prilici".

"Predizborna kretanja u Baniji i Kordunu – Velika skupština SDK i UO u Glini", *Banovac*, Petrinja, god. III, broj 44, nedelja, 6. studena 1938, str. 2. Novinska vijest uoči parlamentarnih izbora za Narodnu skupštinu 1938. godine: "Prošle nedelje održana je u Glini velika skupština SDK i UO na kojoj je sudjelovalo oko 6000 Srba i Hrvata. Govorili su dr. Srđan Budisavljević, advokat iz Zagreba, dr. Ivan Pernar, advokat iz Zagreba, Toma Baburić, seljak iz Rečice, dr. Branko Peleš, advokat iz Zagreba, Janko Miletić, seljak iz Dabrine, dr. Rade Pribičević, advokat iz Petrinje, Stjepan Tonković, seljak iz Nebojana i dr. Čeda Rajačić, advokat iz Gline."

"Predizborna kretanja u Baniji i Kordunu – Izborna kretanje SDS u Glini", *Banovac*, Petrinja, god. III, broj 46, nedelja 20. studena 1938, str. 2. Kratka vijest uoči parlamentarnih izbora 1938: "Prošle nedjelje održala je SDS u srezu Glini niz političkih konferencija u G. Selištu, Brnjeuškoj, D. Selištu, Šašavi, Borovitoj, Balincu, M. Poljanama i u Šibinama. Sastanke su održali Dr. Čeda Rajačić, Dr. Rade Pribičević i Stevo Gajić iz Gline."

"Uspjela priredba Seljačkog kola u Glini", *Banovac*, Petrinja, god. 4, br. 14, nedelja, 2. travnja 1939. str. 4. Kratka vijest da je u nedjelju 26. ožujka 1939. održana u Glini godišnja skupština i kulturna priredba tamošnjeg sreskog ogranka "Seljačkog kola", društva za kulturno i ekonomsko unapređenje sela. Kaže se da je skupština "bila odlično posjećena, tako da najveća dvorana u Glini, dvorana Kasina, nije mogla da primi sve one koji su došli da prisustvuju ovoj priredbi, a to su u glavnom bili seljaci i seljakinje iz okolnih sela glinskog sreza. Skupštinu je otvorio i predsjedao joj seljak Mile Dulikrava, a zatim su govorili glavni tajnik Seljačkog kola iz Zagreba

Milan Durman, član Gospodarske sloge Mate Pataran, Dr. Rade Pribičević, Dr. Čeda Rajačić i više seljaka iz glinskog sreza."

Terorističke i špijunske akcije protiv FNR Jugoslavije: otkrića sa zagrebačkog procesa protiv ustaške terorističko-špijunske grupe Kavran-Miloš, Društvo novinara NR Hrvatske, Zagreb 1948. Dr. Čedo Rajačić bio je član Vijeća Vrhovnog suda Hrvatske, koje je od 12. srpnja do 28. kolovoza 1948. sudilo 55-torici u zemlju ubačenih ustaša na čelu s Božidarom Kavranom i Ljubom Milošem. Vijeće Vrhovnog suda Hrvatske sačinjavali su: dr. Žarko Vimpulšek, kao predsjedavajući, dr. Čedo Rajačić i dr. Stjepan Mežnarić, kao članovi vijeća; dopunski član vijeća bio je dr. Ivan Pirker, a zapisničar sekretar Vrhovnog suda dr. Branko Bazala. Od 55 optuženika, 42 su osuđena na smrt, ostali na vremenske kazne od 15 do 20 godina prisilnog rada.

Dr. Čedo Rajačić, "O petoj godišnjici »Prosvjete« – i dalje produbljivati i učvršćivati bratstvo i jedinstvo naših naroda – jedan od osnovnih zadataka »Prosvjete«", *Srpska riječ*, Zagreb, god. VII, br. 284, 18. novembra 1949, str. 1. Uvodnik predsjednika "Prosvjete" dr. Čede Rajačića u kojem je osvjetlio razloge nastajanja toga društva u vrijeme NOB-a i prostor u kojem se definirala aktivnost "Prosvjete" 1949. godine.

"Povodom proslave 5-godišnjice »Prosvjete« – Govor predsjednika Glavnog odbora »Prosvjete« dra Čede Rajačića na svečanosti u Glazbenom zavodu", *Vjesnik Narodne fronte Hrvatske*, Zagreb, god. IX, br. 1419, 22. studenoga 1949, str. 2. Izvještaj sa svečane proslave i referat dr. Čede Rajačića o ulozi, značenju i djelovanju "Prosvjete".

"Svečana proslava petogodišnjice »Prosvjete« u Zagrebu – Na proslavi je govorio dr. Čedo Rajačić, predsjednik Glavnog odbora", *Srpska riječ*, Zagreb, god. VII, broj 285, 25. novembra 1949., str. 2. Referat predsjednika »Prosvjete« koji je obuhvatio značaj rada "Prosvjete" i njene zadatke. Uz tekst je objavljena i fotografija dr. Čede Rajačića.

"Svečanost u Glini povodom petogodišnjice osnivanja »Prosvjete«", *Srpska riječ*, Zagreb, god. VII, br. 285, 25. novembra 1949, str. 3. Članak o svečanosti u Glini i otkrivanju spomen-ploče na zgradi gdje je 18. studenog 1944. osnovano Srpsko kulturno-prosvjetno društvo "Prosvjeta". U članku se kaže da je spomen-ploču otkrio predsjednik Glavnog odbora "Prosvjete" dr. Čedo Rajačić. Tom prilikom "on je podsjetio na onaj važni dan kada je društvo osnovano. Izložio je zadatke »Prosvjete« kako su tada postavljeni i dao kratak pregled dosadašnjih uspjeha. Ti uspjesi pokazali su da je društvo, već dosada, opravdalo one nade koje su u nj polagane. Ono snažno djeluje na kulturno-prosvjetno izdizanje srpskih masa i pruža obilnu pomoć narodnoj vlasti u njenom radu. Potsjetio je na zadatke koji su još pred »Prosvjetom«, a koji nas upućuju da nužno podupremo socijalističku izgradnju sela, jer će ona biti najčvršća podloga daljnjem kulturnom i prosvjetnom poletu u selu. Dr. Rajačić je otkrio ukusno izrađenu mermernu ploču, koju su prisutni s interesom čitali i posmatrali."

"Otkrivena spomen-ploča na petogodišnjicu osnutka "Prosvjete" u Glini", *Novi život: organ Narodnog fronta oblasti Karlovac*, Karlovac, god. I, br. 13, 29. studenog 1949., str. 2. Kratka novinska vijest da je u Glini 20. studenog otkrivena spomen-ploča na kući u kojoj je prije pet godina, "još u toku NOB-e", 18. studenog 1944. godine "osnovano prvo srpsko prosvjetno društvo »Prosvjeta«". Svečanosti su prisustvovali ministri Vlade NRH Simo Todorović, ministar šumarstva, Stanko Čanica-Opačić, ministar drvne industrije i "drug Čedo Rajačić, predsjednik Glavnog odbora »Prosvjete«. Otkrivanje spomen ploče izvršio je drug Čedo Rajačić".

“Трећа главна годиšnja skupština Prosvjete”, *Srpska rijec*, Zagreb, god. VIII, br. 301, 17. марта 1950., str. 1–3. Za predsjednika Prosvjete je ponovo izabran dr. Ćedo Rajačić, Stanko Ćanica Opačić za prvog potpredsjednika, dr. Dušan Dimitrijević za drugog potpredsjednika i Bogoljub Rapajić za sekretara. Na trećoj stranici objavljena je fotografija dr. Ćede Rajačića.

“Изложба српске књиге и штампе у Хрватској”, *Srpska rijec*, Zagreb, god. VIII, br. 309, 12. маја 1950., str. 1. Uvodni tekst na prvoj strani lista o izložbi koja je otvorena u nedjelju, 30. travnja 1950., u prostorijama Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu. Izložbu je otvorio predsjednik “Prosvjete” dr. Ćedo Rajačić, koji je naglasio kako je ovo “prva ovakva izložba kod nas”. Ova izložba bila je važan kulturno-politički događaj kojemu su prisustvovali i čelni ljudi Srba u Hrvatskoj: ministar Vlade NR Hrvatske – predsjednik Savjeta za prerađivačku industriju Rade Žigić i ministar šumarstva Stanko Opačić.

Ranko Mitić, “Političke prilike, razvitak i stvaranje organizacija KPH na području Kotara Glina do aprila 1941. godine” u: *Djelatnost KPJ do aprila 1941 na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja*, Karlovac 1969, str. 303–344. Memoarski zapis jednog od glavnih organizatora Komunističke partije na glinskom kotaru, koji piše da od 1938. godine “Ćedina kancelarija postaje pravo političko sastajalište svih naprednih ljudi. Svake srijede Ćedo je držao informacije i prisutne upoznao s političkom situacijom u svijetu i kod nas. Tu se prodavala naša legalna štampa i skupljala od simpatizera crvena pomoć. Tu je politički pripremljen dobar dio drugova za prijem u KP. Ćedo je bio odličan masovik, koji je osvajao slušaoce”, piše Mitić. I dodaje: “Zamjenik Ćedin bio je Nikica Pavlić rodod Banjalučanin, stari komunista koji je djelovao među glinskim intelektualcima. Ćedo je dobivao partijski materijal preko Zagreba i to od Otokara Keršovanija i Ognjena Price. . . . Tu su se mnogi učili da govore pred masom. To je za nas komuniste bila prava škola govorničtva jer je Ćedo znao da podstakne i one najzavorenije da i oni javno istupaju” (str. 320). U tekstu je objavljena fotografija dr. Ćede Rajačića, koju priređivač objavljuje u ovom prilogu.

Никола Рапајић, “Сељачко коло – друштво за културно и економско унапређење села”, у: *Вјетром вијани : Споменица Српског културног друштва Просвјета*, Загреб 1971, стр. 53–81. Ponajbolji prikaz djelovanja društva, koje je osnovano u jesen 1936. u Zagrebu. U sklopu društva izlazio je istoimeni narodni list *Seljačko kolo*, koji je u siječnju 1939. donio listu novih pretplatnika: “Bosiljka Sv. Pribičevića iz Beograda, dr. Ćedo Rajačić iz Gline. . . .” (str. 78).

Dragan Štefančić i Stevo Klobučar, “Društveno-političke prilike u Glini u godinama prije rata”, u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i revoluciji 1941*, Sisak 1974, str. 416–455. Prema sjećanjima autora, advokatska kancelarija dr. Ćede Rajačića postala je “sjedište lijevo orijentiranih članova »Seljačkog kola« u kojoj oni, uz knjige i brošure »Seljačkog kola«, uzimaju i komunistički materijal. Tu dobivaju i upute kako treba u novim prilikama raditi u selu, jer je žandarska kontrola pooštrena.” Autori također pišu da “Ćedo Rajačić nije ostao samo na tome. On pod izlikom »pravni savjeta« narodu, koje daje srijedom, besplatno, u kancelariji – usput daje i političke informacije” (str. 439).

Dragan Štefančić i Stevo Klobučar, “Ustaški teror u Glini 1941. godine”, u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941*, Sisak 1974, str. 843–867. Prema sjećanjima autora, nedugo nakon proglašenja NDH glinske ustaše predvođene ustaškim tabornikom Nikicom Vidakovićem pokušavale su da uhvate dr. Ćedu Rajačića i Veljka Drakulića ili barem saznaju gdje se oni trenutno nalaze (str. 845). Njihova imena koriste i za razne optužbe i sumnjičenja pojedinih glinskih Hrvata, sklonih ljevičarskim idejama (str. 857).

M. M., “Prof. dr. Ćedo Rajačić”, *Vjesnik*, Zagreb, god. XLIV, broj 13437, srijeda, 6. veljače 1985, str. 3. U opširnom nekrologu, kojeg je objavio vodeći dnevni list tog vremena, javlja se kako je redovni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu u mirovini dr. Ćedo Rajačić “u utorak sahranjen na zagrebačkom groblju Mirogoj”. U biografskom prikazu, navedeno je njegovo školovanje na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao (1930.) i doktorirao (1933.), nakon čega “nekoliko godina radi kao advokat – u Pakracu, Dvoru, Kostajnici i Glini.” Također je istaknuto njegovo političko angažiranje “u vrhovima hijerarhije krajnje lijevog krila Samostalne demokratske koalicije” i suradnja s KPJ “od početka 1938. godine”. “Od prvih dana povezuje se s NOP-om”, ali je 1942. uhapšen u Beogradu i deportiran u logor na Banjici, da bi se “već sljedeće godine” našao u Mauthausenu i tamo dočekaao kraj rata. U nekrologu se također navode podaci o njegovim poslijeratnim funkcijama, kao suca od 1946. do 1951. godine, a zatim i potpredsjednika Vrhovnog suda Hrvatske – no, bez navođenja funkcije predsjednika Srpskog kulturno-prosvjetnog društva “Prosvjeta”. Zatim je od 1952. godine prikazano njegovo dugogodišnje djelovanje na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje će na Katedri građanskog (materijalnog) prava dočekati mirovinu kao redovni profesor. Prema nekrologu, “brojne generacije njegovih studenata sjećaju se dr. Ćede Rajačića po barem dvije stvari: neobično ‘praktičarskom’ pristupu u predavanju i najtraženijem udžbeniku iz jedne od najposrežnijih (i najvažnijih) pravnih grana – ‘Stvarnom pravu’. Bila su to samo ‘skripta’, koja nikad nisu postala i ‘prava knjiga’: jedno od najdetaljnijih, visokostručnih i izuzetno dobro obrađenih nastavnih djela o izuzetno složenoj materiji njegov je autor uvijek smatrao ‘nekompletnim’ i ‘nedovršenim’. U svojim predavanjima – jednim od rijetkih masovno posjećenih i u vrijeme kada se na Pravnom fakultetu u Zagrebu to nije ubrajalo među studentske obaveze – dr. Ćedo Rajačić gajio je na žalost rijetku i sve rjeđu nastavničku vrlinu: kao stari i iskusni praktičar uvijek je i najjednostavnija i najsloženija teoretska pitanja tumačio praktičnim primjerima. Bio je možda najbolji poznavalac naše sudske prakse u svojoj generaciji, tvrde njegovi suvremenici.” Nekrolog završava riječima: “Za svoje studente bio je popularan-strog profesor, u punom smislu te rijetke kombinacije: jedan od onih koji traže, ali i daju najviše.”

Prof. dr. Martin Vedriš, “Nekrolog. Prof. dr. Ćedo Rajačić”, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, god. 35, br. 1, 1985, str. 151–153. U opširnom nekrologu navodi se da je Ćedo Rajačić rođen 16. IV 1904. u Sadilovcu, kotar Karlovac. Klasičnu gimnaziju polazio je u Senju i Sremskim Karlovcima. “Već kao student počinje raditi u praksi”, stoji u nekrologu, “da bi nakon završenih studija obavljao odvjetničku i sudsku pripravničku praksu u Pakracu, Dvoru, Kostajnici i Petrinji.” Kao mladi glinski odvjetnik „postaje ubrzo poznat kao aktivni politički radnik koji bez obzira na svoje godine ulazi u sam vrh krajnjeg lijevog krila Samostalne demokratske koalicije.” Zatim se kaže kako već tada “radi po direktivama Komunističke partije Jugoslavije” i da se već “1941. godine povezuje s NOP-om u Beogradu. Međutim, “ta je suradnja prekinuta njegovim hapšenjem”, stoji u nekrologu, gdje je spomenut njegov boravak u zatvorima Gestapo-a i pojedinosti o logorskom životu na Banjici i Mauthausenu. Potom je detaljno prikazana Rajačićeva poslijeratna karijera pravnika i suca te zasluženi uspon u pravosudnoj hijerarhiji krajem 1940-ih i početkom 1950-ih godina. Također je prikazan njegov znanstveno-nastavni rad na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je proveo “najbolje i najplodnije godine života” i gdje je za potrebe svojih studenata napisao “svoje kapitalno djelo”, *Stvarno pravo*, koje će u vremenu od 1955. do 1969. doživjeti četiri izdanja. Rajačić je umirovljen kao redovni profesor 1974. godine, a za svoj rad odlikovan je Ordenom zasluga za narod III reda i Ordenom rada sa zlatnim vijencem. Spomenuta je i njegova društveno-politička i stručna aktivnost koju je posebno razvijao u Udruženju pravnika te u Srpskom kulturno-prosvjetnom društvu “Prosvjeta”, koju je jedno vrijeme vodio kao predsjednik. U zaključku nekrologa ističe se zagrebačka pravna škola, koja će dostojno sačuvati sjećanje na prof. Rajačića, “tihog i skromnog rad-

nika, velikog pravnika, vrhunskog poznavaoa sudske prakse, čovjeka koji je već za života postajao legenda po onome – što god bi pokušao reći bila je sentenca.”

“Uređenje Spomen-muzeja Glina. Iz muzejske postave: Djelovanje Čede Rajačića”, *Jedinstvo*, Sisak, god. XL, br. 1896, 17. listopada 1985., str. 5. Povodom uređenja Spomen-muzeja, koji će biti otvoren unutar Spomen-doma u Glini, navode se detalji kako kancelarija dr. Čede Rajačića “postaje pravo sastajalište svih naprednih ljudi u gradu, a posebno onih sa sela.” Također se navodi anegdota kako “on sam nije bio član Komunističke partije”, a kad su ga “drugovi pitali zašto nije član, odgovorio je: »Tko će vas braniti kad vas uhapse?«”.

Ljuban Đurić, “Snaga, organizaciona struktura i razvoj partijske organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941. godine” u: *Glina. Glinjski kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988, str. 149–158. Još uvijek ponajbolji prikaz djelovanja Komunističke partije u glinskom kotaru, u kojem autor piše kako je zbog podrške Sporazumu Cvetković-Maček u ljeto 1939. došlo do diferencijacije i u redovima Samostalne demokratske stranke: “Članovi Glavnog odbora SDS dr Rade Pribićević, dr Čedo Rajačić, dr Srđan Budisavljević i drugi odvajaju lijevo od desnog krila stranke”, što je dovelo, kako autor zaključuje, do sastanka “Josipa Broza Tita s drom Radom Pribićevićem u Zagrebu. Posljedica je bila da lijevo krilo SDS na čelu s navedenim drugovima uže i otvorenije surađuje s KPJ” (str. 155). Autor također citira izvještaj kotarskog načelnika Glina od 3. siječnja 1941. godine, gdje se navodi: “Dosta velik broj Srba bivših pristaša SDS, naročito mladih, su pristaše samostalnih disidenata dr Rade Pribićevića i dr Čede Rajačića, te su manje ili više ljevičarski nastrojani...” (str. 157).

Milutin Baltić, “Razvoj Komunističke partije i oružanog ustanka u glinskom kraju”, u: *Glina. Glinjski kraj kroz stoljeća*, str. 189–196. Memoarski zapis jednog od glavnih organizatora Komunističke partije na glinskom kotaru, koji evocira uspomene iz rujna 1939: “S Rankom Mitićem i grupom drugova našli smo se kod advokata Čede Rajačića neposredno poslije njemačkog napada na Poljsku. Razmatrali smo međunarodnu situaciju a i političke prilike u vezi sa sporazumom Cvetković-Maček i potrebu da se stvori partijsko rukovodstvo za glinski kotar, koje bi preuzelo i poslove oko organiziranja partijskih organizacija i vođenja cjelokupne politike”.

Мира Сужњевић-Митић, “»Селјачко коло« у глинском котару уочи II свјетског рата”, u: *Glina. Glinjski kraj kroz stoljeća*, str. 171–173. U članku je sadržan kraći osvrt na Rajačićevu biografiju, za kojeg autorica piše da je “porijeklom iz svešteničke porodice”. Također piše da su se mogućnosti širenja komunističkog utjecaja kroz “Seljačko kolo” jako povećale kada je 1938. godine u Glinu došao dr. Čedo Rajačić da bi u njoj otvorio advokatsku kancelariju. Citira fragmente njegovog pisma od 4. listopada 1984. godine, upućenog Odboru za pripremu simpozija “Glina 1284-1944-1984”. Radi se o vrijednom povijesnom izvoru u kojem se iz prve ruke daje uvid u politički rad dr. Čede Rajačića: “Sjećam se samo nekih činjenica, tako npr. da sam svakog tjedna na sajmeni dan održavao politički sastanak u svojim uredskim prostorijama i poput ‘usmenih novina’ prikazivao političke događaje u svijetu i kod nas u svjetlu antifašističkog stava, širio vjeru u Sovjetski savez, zalagao se za bratstvo i jedinstvo i razvijao antifašistički borbeni duh. Takvih sastanaka održao sam preko stotinu, a na njima su prisustvovali u velikoj većini ljudi iz raznih sela. U početku je njihov broj bio skroman, ali su vremenom postali tako popularni da su duplom ispunili moje uredske prostorije, dio moga dvorišta, a i stajali na ulici u većem broju pred mojim vratima, tako da ih je znalo biti preko stotinu. Uz to nabavio sam opalograf na kojem su moji drugovi umnažali letke i drugi propagandni materijal.” (str. 172).

Bosiljka Janjatović, “Sudski proces komunistima i njihovim simpatizerima iz Gline i okolice 1936. godine”, u: *Glina. Glinjski kraj kroz stoljeća*, str. 159–165. Detaljna re-

konstrukcija suđenja pred Okružnim sudom u Petrinji na kojem je dr. Čedo Rajačić, zajedno s dr. Radom Pribićevićem i još petoricom branitelja, zastupao komuniste iz Gline, između ostalih Josu Marjanovića, kasnije narodnog heroja i Veljka Drakulića, kasnije visokog funkcionera OZN-e i UDB-e. Iz tog procesa datira prijateljstvo Rajačića i Rudolfa Rončevića, koji je na suđenju istupio kao svjedok obrane.

Katarina Spehnjak, “Prilog istraživanju Srpskog kulturno-prosvjetnog društva ‘Prosvjeta’, 1945–1950.”, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, god. 22, br. 1-2, 1990, str. 111–129. Izvorni znanstveni rad u kojem autorica istražuje djelovanje društva i navodi podatke o izboru dr. Čede Rajačića za predsjednika “Prosvjete” u siječnju 1949. i ožujku 1950. godine.

Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje : Hrvatska i Srbi 1945-1950*, Zagreb 2003. Djelo od kapitalnog značaja za povijest Srba u Hrvatskoj i za rekonstrukciju poslijeratne karijere dr. Čede Rajačića, posebno na mjestu predsjednika “Prosvjete”. Autor je istražio i objasnio mnoge važne epizode iz povijesti društva u kojima Rajačić figurira kao središnja ili barem sporedna ličnost. Posebno je zanimljivo autorovo tumačenje, zasnovano na čitanju arhivske građe, o pozadini sukoba između Čede Rajačića i Rade Žigića, jednog od čelnih ljudi Srba u Hrvatskoj i jednog od najistaknutijih članova Prosvjete: “Problem je bio u Radinoj sumnji i naglas izrečenoj optužbi, da Rajačić radi za UDB-u, a stav su temeljili na policijskoj informaciji, koji su oni očito svi znali, da se ovaj prilikom hapšenja tokom rata, u zatvoru »loše držao«” (str. 238). Autor implicitno sugerira da je tu skriven dio Rajačićeve kasnije političke sudbine. No, autor navodi i Rajačićevu izjavu nakon odluke CK KPH od 11. rujna 1950. kojom je Rade Žigić isključen iz KPH: “Prvo što je bilo karakteristično u njihovom radu u ‘Prosvjeti’ je to, da se većina pitanja rješavala neformalno. To će reći: bez sjednica, bez savjetovanja, bez održavanja sastanaka, na kojima bi se rješavala pojedina pitanja, nego je Žigić nešto rekao Dušku Brkiću, ili Duško Brkić Žigiću, pa su to naredili Bogoljubu, a mene možda obavijestili ili ne, i tako su se odvijale stvari...” (str. 239).

Pravni leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2007. Leksikon sadrži natuknicu “Rajačić, Čedomil, hrv. pravnik”. Riječ je o sažetom biografskom prikazu prema kojem je Rajačić “nakon II. svj. rata radio u Zakonodavno-pravnoj komisiji Vlade NRH, 1947-52. kao sudac Vrhovnog suda NRH, gdje je bio potpredsjednik Suda i voditelj Građanskog odjela. Na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1947-74. predavao građansko pravo (stvarno i nasljedno), od 1947. kao honorarni nastavnik, 1952. predavač, 1959. docent, 1961. izvanredni i od 1966. redoviti profesor” (str. 1371).

Tatjana Šarić, “Srpsko kulturno društvo ‘Prosvjeta’ u socijalizmu – prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka”, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, god. 57, 2014, str. 307–331. U članku koji se uglavnom temelji na izvornim materijalima iz arhivskoga fonda Hrvatskoga državnog arhiva HR-HDA-640 Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«, Rajačić je spomenut tek jednom, i to na sjednici Izvršnog odbora “Prosvjete” od 20. rujna 1950. kada su Duško Brkić, Rade Žigić i Stanko Opačić te Bogoljub Rapajić isključeni iz “Prosvjete” (str. 315).

Čedomir Višnjić, *Vreme sporta i rasonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951.-1971.* Zagreb 2018. Djelo od kapitalnog značaja za povijest Srba u Hrvatskoj. Autor piše: “Nakon jedne afere u Vrhovnom sudu i ponovljene optužbe da se kolebljivo odnosio prema ibeovskim elementima, iz Partije je izbačen, odlukom Politbira CK KPH, potpredsjednik tog suda, Čedo Rajačić.” Bila je to, po autoru, “politička likvidacija”, nakon čega Rajačiću nije preostalo ništa drugo nego da podnese ostavku na mjesto predsjednika “Prosvjete”, 17. kolovoza 1951. godine (str. 162).

ЧУВАРИ НАШИХ СНОВА И ТУБИХ ТАЈНИ

ЗАПИС О КЉУЧУ

пише: Милутин Дедић

Иако кључ, у облику у коме је вековима био коришћен, нестаје из употребе, а све више га замењује магнетна картица и шифровани уређаји, он као да постаје све популарнији у многим сферама људске делатности

Ни један предмет који је човек направио није тако дуго опстао у његовом животу као што је то кључ. Од најстаријих времена свако је имао потребу да нешто заштити, сакрије, сачува само за себе, па је измишљао најразличитија средства за закључавање. Кроз вишехиљадугодишње трајање, кључ је постајао све компликованији, јер се веровало да ће тако бити поузданији. Осим практичне употребе кључ је стицао многа значења и обележја: симболичка, хералдичка, митолошка, метафорична, естетска, пословична, а можда и још нека. Његова употреба је у тесној вези са цивилизацијским развојем, са свешћу о вредностима, нивоом односа међу људима. Кључ на посебан начин указује на стање духа једне цивилизације и културе.

Рано сам почео да сакупљам старе кључеве и да трагам за њиховим смислом и симболиком. Непосредни повод био је један повећи кључ који се у мојој кући у Шибенику користио као чекић. Интересовање за њих убрзо је прерасло у страст и збирка се из године у годину повећавала.

Најраније податке о кључевима налазимо у Библији. У првој Књизи о царевима (3,25) пише: "И већ им се досади чекати и врата се од собе не отварају, те узеше кључ и отворише..." У употреби су били углавном дрвени кључеви, гломазни и тешки, па су морали бити ношени. У Књизи пророка Исаије (22,22) стоји: "метнућу кључ од дома Давидова на раме Елијакима". Ови кључеви нису били довољно поуздани, па су често поред врата постављане и страже. Понека узгредна запажања указују да је употреба дрвених кључева била врло распрострањена. Тако се у музеју иранског града Наина могу видети занимљиви примерци ових кључева, а код нас, у златиборском крају још се може наићи на старе куће које се затварају дрвеним кључевима.

Грб римских папа

С временом кључ постаје симбол власти и моћи. У Библији има доста потврда о томе. Можда највише хришћанске симболике има код „кључара неба“, како народ назива Св. Петра. Апостол Матеј у свом јеванђељу (16,19) наводи Исусове речи упућене Петру: "И даћу ти кључеве од царства небескога: и што свежеш на земљи биће везано и на небесима...". Симболика кључева пренета је и на папин грб. На њему су два укрштена кључа. Један симболише моћ ослобађања, а други везивања. И грб Васељенске патријаршије у Истанбулу, такође, има два укрштена кључа. Поменута симболика се прилагођавала одређеним друштвено-политичким приликама. Тако грб папа, који су столовали у Авињону од 1309. до 1423. године (било их је девет), има три кључа! Онај трећи је требао да симболише потчињеност Авињона папама.

У хришћанској иконографији, поред наведеног, кључ симболише и друге садржаје. На пример, Св. Марта, заштитница домаћица, носи свежањ кључева; шпански краљ Фердинанд III, који је 1236 освојио (откључао) Кордобу, постао је светац и приказује се са кључевима; Хиполит, кога је преобразио Св. Лаврентије, такође, носи кључеве.

Једно од уврежених симболичких значења кључа односи се на предају. Постоје разне врсте предаје: наметнуте борбом или лугом опсадом, дипломатским путем, драговољне, очекиване и сл. У свакој је кључ симбол. Примери који следе то показују. Сликари Диего Веласкес насликао је „Предају Бреде“. Средишњи мотив на овом ремек-делу је предаја кључева града шпанским војницима. Дошавши до Москве, Наполеон је чекао да му се предају кључеви града. То није дочекао. На фасади Музеја Бородинске битке приказан је и кључ Москве у пламену, уверљив знак да никад неће dospети у руке освајача. У роману „Крсташки ратови у очима Арапа“ Амина Малуфа, сугестивно се описује пад Јерусалима у руке крсташа, без борбе. Ни наши крајеви нису били лишени симболике предаје кључева. Нарочито је лепа једна гравира на којој се види како Турци 1737. године предају кључеве Ниша Аустријанцима.

Кључ Јајца за Ј Б Тита

У 18. веку симболика кључа све више постаје важан део хералдичких садржаја. Једно од значења је поверење и верност према господару. Тако кључеве налазимо на грбовима градова Бремена, Регенсбурга, Штадеа... Садржину грбова је тешко протумачити и у већини случајева остаје непозната. Леп пример за ово је и апокрифни грб Босанског краљевства на коме се налазе две црначке главе набијене на укрштене дрвене кључеве обојене у црвено. Код масона кључ се користи као симбол мајсторског достојанства.

Симболика кључа све више је попримала протоколарни карактер. Приликом одржавања разних фестивала, карневала и сл. кључеви града симболично су предавани глумцима, машкарама... Један случај се ипак издваја.

Босанскохерцеговачко руководство је 1968. године одлучило, да поводом обележавања 25. годишњице Другог заседања АВНОЈ-а, које је одржано у Јајцу 29. новембра 1943., преда Председнику СФРЈ Јосипу Брозу Титу кључ града Јајца. Вајар Маријан Коцковић (1923 – 1991) добио је налог да уметнички обликује кључ. Овај идеализовани кључ конципирао је тако да је на једној страни дршке аплицирао стари грб Јајца и годину 1404., када је град основан, а на другој страни грб СФРЈ и годину 1943. Све то је опточио стилизованим њиљанима. Иначе, Јосип Броз Тито је добио око тридесетак кључева градова које је посетио: Вашингтона, Пном Пена, Турн Северина,,,

Кључ Москве

Кључ-чекић

Милутинови Кључеви, снимко Даниловић

Иако кључ, у облику у коме је вековима био коришћен, нестаје из употребе, а све више га замењује магнетна картица и шифровани уређаји, он као да постаје све популарнији у многим сферама људске делатности. Тако се користи и као знак привредно-финансијских организација, симбол образовних, информативних и културних програма.

Кључ се користи и као назив одређених географских подручја. Земљиште између две реке код Неготина зове се Кључ, а у Босни постоји град Кључ. Чини се да се кључ највише усталио у појмовном одређењу разних појава. Бити под кључом или иза браве значи бити лишен слободе. Појам кључ се користи као критериј за расподелу власти и других положаја у друштву. Део приче о кључевима су и значења као што су у музици виолински, бас или тенор кључ.

Тешко је замислити да ће софистицирани системи затварања у будућности заменити симболичко и појавно наслеђе везано за кључ. Исто тако тешко је претпоставити да ће нестати људско поверење, као најпоузданије средство сигурности и, некада омиљена васпитна порука, да лепа реч отвара свака врата. Али, ако се држимо оне латинске да времена мењају обичаје могуће су промене које сад не можемо ни да наслутимо. Можда ће се неко тада упитати, видевши моју збирку старих кључева, какву је то гвожђурију скупљао тај човек?

NEPOZNANICE, DILEME I KONTROVERZE

PJER U ZAGREBU

PIŠE: Boris Vrga

Kako su neki faktografski detalji vezani uz zagrebački boravak još nedovoljno poznati ili dvojbeni, odlučili smo se da u granicama dostupnih izvora, korištenjem postojeće literature, novinskih članaka, originalnih arhivskih izvora i dokumenata rasvijetlimo pojedine detalje zagrebačke biografije Pjera Križanića

Karikaturista Petar Križanić Pjer (Glina, 19. V. 1890. – Beograd, 21. I. 1962.) živio je i djelovao u Zagrebu od 1902. do 1922. godine. U ovoj, relativno kratkoj vremenskoj dionici, prekidanoj protjerivanjem iz Zagreba (1912. – 1915.) i sudjelovanjem u Prvom svjetskom ratu (1915. – 1918.), na životnom i umjetničkom planu ovoga istaknutoga hrvatskog, srpskog i jugoslavenskog karikaturiste zbililo se podosta toga što zavređuje pažnju. Kako su poneki faktografski detalji vezani uz njegov zagrebački boravak još uvijek nedovoljno poznati javnosti ili su sa strane dosadašnjih biografa i povjesničara umjetnosti komentirani na dvojben, nerijetko i suprotstavljen način, odlučili smo se da u granicama nama dostupnih izvora, korištenjem postojeće literature, novinskih članaka, originalnih arhivskih izvora i dokumenata rasvijetlimo pojedine detalje Pjerove zagrebačke biografije. Tim više što se upravo u ta nepuna dva zagrebačka desetljeća, gotovo u potpunosti formirala stvaralačka ličnost ovoga autora čije su karikature, kao što je to uostalom pokazala izložba održana 2017. u Biblioteci „Prosvjete“ u Zagrebu, i danas žive i aktualne, sposobne da svojim likovnim svojstvima i univerzalnim društveno-političkim i moralnim aktivizmom izraženim kroz humor i komiku, ironiju i satiru zaokupe pažnju i nasmiju današnjeg gledatelja.

¹ „U školi koju sam posle toga učio, pojavio se prvi znaci slikarskog talenta. Ne samo bilježnice i knjige, nego odelo i lice, behu uprljani ‘krmačama’ od mastila. Ja sam međutim, ne sluteći ništa o tom svom talentu, vruće želio da budem pravoslavni pop i upropastio pri tome mnoge babine vune i kudjelje praveći veštačke brade.“ Opširnije u članku: Pjer Križanić: *Da vam se predstavim*, u knjizi *Pjer. Karikature*, Beograd, „Nolit“, 1955., str. 19.- 22. Talent je vjerojatno naslijedio od majčina ujaka

Pjerova prva žena, Zagrepčanka Marija Pavičić s kojom se je oženio 1920. (1919.)

Školovanje na Kraljevskoj zemaljskoj obrtnoj školi

Nakon završene osnovne škole u Mečenčanima, selu smještenom na obroncima Zrinske gore, između Petrinje i Hrvatske Kostajnice, gdje je nakon rane smrti majke i odlaska oca u svijet, živio kod bake po majci Ane Rebić, Križanić se 1901. upisao u prvi razred realne gimnazije u Petrinji. Tu je profesor prostorukog risanja, krasnopisa i geometrije te sudbeni vještak za istraživanje rukopisa Aleksandar Povrzanović, koji je završio Umjetničku akademiju u Beču, odmah uočio njegov likovni talent koji se je, prema Pjerovim riječima, upravo tada počeo sve jasnije očitovati¹ i preusmjerio ga na školovanje na Kr. obrtnoj školi u Zagrebu, u to vrijeme jedinoj umjetničkoj školi u Hrvatskoj.

Kako je Povrzanović tokom 1886. i 1887. djelovao kao prefekt i učitelj na ovoj školi,² to je on zadržao veze s njezinom upravom, poglavito njenim dugogodišnjim ravnateljem Hermannom Bolléom pomažući Pjeru pri upi-

Milana Borojevića, autora albuma akvarela *Manastiri Stare Srbije i Makedonije*.

² U kompoziciji sastavljenoj od 11 crteža nazvanoj *Prizori iz obrtne škole i internata*, Povrzanović je na zanimljiv način prikazao njezinu djelatnost u zagrebačkom „Obrtniku“ i „Vijencu“ (1887.). Nagrađen je „srednjom kolajnom i diplomom“ na Milenijskoj izložbi održanoj u Budimpešti 1896.

Umjetnička akademija u Zagrebu, 1910. (slijeva: Martin Hotko, Pjer Križanić, Hinko Juhn, Mila Vod i Ferdo Čus)

su i smještaju u njezin internat. U pravu je stoga Zvonimir Kulundžić kada piše da je „zauzimanjem svojih tadašnjih profesora (ne navodeći kojih, op. p.) dobio besplatno mjesto u internatu zagrebačke Umjetničko-obrtničke škole.“³

Da je odista riječ o „besplatnom mjestu“, potvrđuje nam činjenica da je Pjerov ujak Stojan Rebić, svojedobni sekretar austrijskog vojnog atašea na Cetinju, a u to vrijeme mečenčanski penzioner, Pjeru „izdejstvovao stipendiju za ovu školu u kojoj je postojalo jedno stipendijsko mjesto za Krajišnike.“⁴

Završivši ovu školu s odličnim uspjehom 1907., Pjer se osposobio za „dekorativnog slikarskog pomoćnika“. Zbog materijalnih neprilika, nije se upisao na 1907. utemeljenu Privremenu višu školu za umjetnost i umjetni obrt (današnju Akademiju likovnih umjetnosti) na kojoj je jedan od profesora postao Bela Čikoš Sesija, njegov nastavnik na Obrtnoj školi koji je podržavao Pjerov slikarski talent. Da bi smogao sredstva za nastavak školovanja, obavljao je soboslikarske i molerske radove. Ispočetka je radio teške i prljave poslove na novogradnjama, a kasnije lakše i bolje plaćene. Iz Pjerove Poslovne knjige izdane po Obrtnom zboru 29. VII. 1907. vidi se da je u prvo vrijeme radio kao soboslikarski kalfa kod Alberta Harbicha na Radničkom dolu u Zagrebu, a potom kao soboslikarski pomoćnik kod Ivana Drusanija. Sa ušteđevinom od 80 forinti, uspio se je 1908. upisati na slikarski odjel Pri-

vremene više škole za umjetnost i umjetni obrt, radeći tokom studija honorarno kod raznih molera te crtača i pisaca natpisnih ploča za razne trgovačke i zanatske firme. Kako je već 1908. počeo objavljivati karikature u „Kopri-vama“, to su mu, koliko god da bili skromni, autorski honorari popravljali nezavidnu materijalnu situaciju.

Pjerovo isključivanje iz Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt

Uzroci Pjerovog isključivanja, bolje rečeno izbacivanja iz Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt, izazivaju podosta kontroverzi, tim više što je njegov talent bio podržavan od profesora Mencija Klementa Crnčića i Bele Čikoša Sesije i što su njegovi eksponati na godišnjim izložbama škole bili zapaženi, tako da razlozi za izbacivanje nisu mogli biti umjetnički.⁵ Izbačen je na završnoj IV. godini školovanja što je predstavljalo definitivni kraj oficijelnog Pjerovog umjetničkog obrazovanja. Prema podacima navedenim u Matičnom listu, Pjer je „zaključkom profesorskog odbora na sjednici održanoj 6. III. 1912. isključen iz nastave“, nažalost, bez navođenja razloga, što je kasnije dovodilo do prijepora u tumačenju mogućih povoda.

Kao razlog isključenja, publicista Zvonimir Kulundžić navodi kako je Pjer „napisao kritiku u kojoj se nalazio i jedan negativan pasus o radovima

3 „Zvonimir Kulundžić: *Pjer, životni put majstora karikature, „Borba“* (Beograd), 27. V. 1958., str. 8.

4 Bojan Dimitrijević: *Biografski podaci, u knjizi Pjer. Karikature, Beograd, „Nolit“*, 1965., str. 137.

5 Povodom godišnje učeničke izložbe održane 1910., kritičar Ljudevit Kara konstatira: „Hvale vri-

jedni su radovi mladoga Križanića koji radi osobito snažno i krepko. U tom gdjegdje pretjerava, te mu mnogi aktovi ugljenom izgledaju čađavi. Poima vrlo dobro grafiku (monotypi).“ Opširnije: Kara: *Izložba Umjetničke škole, „Novosti“*, 20. VIII. 1910., br. 194. str. 2 - 3.

Pjerova naslovnica knjige *Par nas s Parnasa* (1922.)

jednog od profesora. Zbog toga je imao većih neprilika, usled čega je pre završenih ispita za apsolventsku diplomu, morao napustiti Akademiju. To je bilo pred kraj školske godine 1911/12.⁶

Proveravajući Kulundžićevu postavku, ustanovili smo kako je Pjer doista objavio likovnu kritiku posvećenu izložbi Hrvatskog društva umjetnosti na kojoj su izlagali gotovo svi profesori Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt. U spomenutoj kritici Pjer izriče pozitivne, no isto tako i negativne ocjene, kako o samoj izložbi („čiji je uspjeh nevelik i dojam dosta slab“), tako i o pojedinim izlagачima navodeći kako „ovaj put ne doneseše ‘stariji’ ništa nova ni u tehničkom ni u umjetničkom, a ni u idejnom pogledu.“ U osvrtu na historijsku kompoziciju *Vivat rex* Otona Ivekovića piše: „Ma kako snažno naslikane te historijske osobe i ličnosti sa sjajnim historijskim kostimima djeluju više kao statisti u pejzažu. Taj je slučaj i sa ovom najnovijom slikom, gdje je više nego očito da su figure naslikane radi pejzaža i

kao umetnute u nj, mjesto da je pejzaž samo pozadina figuralnoj grupi“. Za Frangešovu skulpturu seljaka pod vijencem (riječ je o modelu za broncu nadgrobnog spomenika Mallinu pl. Ksaverskom, op. p.) navodi kako „ne djeluje monumentalno kako bi trebalo obzirom na svrhu i veličinu... kao kompozicija je banalna, psihološki nemoguća s afektiranim izrazom seljaka lica znači nazadak“. Skulpturi Poljubac Ive Kerdića zamjera „banalnost u izvedbi i kompoziciji“, a „neutrudivost u svojim neestetskim nastojanjima i neosjetljivost za sve vapaje dobrog ukusa“ Robertu Aueru. Svoju ocjenu Auerova nastupa, završava riječima: „Njegovo čitavo slikarstvo sa svim intenzivno bojadisanim teškim svilama, zlatnim krunama, alem kamenjem, biserjem bajnim ženama crvenih usnica, žarkih očiju i zvučnih naslova iz romantičarske literature nije no jedno tehničko ačenje bez truna čuvstva i finijeg umjetničkog osjećanja.“ Činjenica da je ova, inače prva javno objavljena Pjerova kritika, objavljena u tri nastavka dnevnika hrvatskog dijela Hrvatsko-srpske koalicije „Hrvatski pokret“ 9., 13. i 14. V. 1913., dakle gotovo godinu dana nakon njegova isključenja s Akademije, praktički anulira Kulundžićevu postavku.⁷

Pjerove karikature, kao što je to pokazala izložba u „Prosvjeti“, i danas su žive i aktualne, sposobne da svojim likovnim svojstvima i univerzalnim aktivizmom nasmiju gledatelja

Kao drugi mogući razlog zbog kojeg Pjer nije diplomirao navodi se njegovo objavljivanje karikatura u „Koprivama“⁸ Ova pretpostavka vjerojatno je motivirana činjenicom da je Pjer karikaturu smatrao „sredstvom političke i socijalne borbe“⁹ i sinonimom za političku angažiranost pri čemu je u to vrijeme na satiričkom udaru njegovih karikatura bio režim Austro-Ugarske Monarhije, o čemu je sam jednom prigodom izjavio: „Rušio sam je gdje sam stigao, u školi, u kafani, revolucionarnim napisima po periferijskim tarabama i ostalim diskretnim mestima“.¹⁰ Budući da mu je kao učeniku državne škole bila zabranjena suradnja u opozicijskom tjedniku kakav su bile „Koprive“, u kojima su ponekad cijele stranice ostajale prazne zbog drastične cenzure, a da izbjegne moguće komplikacije, Pjer je još od 1908. karikature potpisivao „francuskom redakcijom svoga imena – Pierre, što će kasnije u

⁶ Zvonimir Kulundžić: *Pjer, životni put majstora karikature*, „Borba“ (Beograd), 30. V. 1958., str. 8.

⁷ Slikar Robert Auer, bio je motiv pojedinih Pjerovih karikatura. U onoj naslovljenoj *Iz Crne knjige* („Koprive“, 25. XII. 1918.), uz Auerov portret čitamo sljedeći tekst: „Slikar Robert Auer član čuvenog društva ‘Slarafije’ za propagandu njemačke kulture. Njegova specijalna zadaća bila je kvarenje umjetničkog ukusa hrvatskog općinstva. U dokolici bavio se i denunciranjem. Grad Zagreb nagradio je njegovo patriotsko djelovanje poklonivši mu besplatno gradilište za vilu.“ U ovom tekstu, kao da naslućujemo blagu Pjerovu osvetu izazvanu činjenicom da je „usled ljudske i profesorske zlobe škole menjao kao ostali đaci kapute“ (opširnije: Zdravko Kokotović: *Pjer*, „Sloboda“, 1. V. 1961.). Da

se zbog negativne kritike moglo izbacivati iz ove škole, dokaz je slučaj Jerolima Mišea, koji je na početku trećeg semestra isključen zbog kritike Crnčićeva slikarstva objavljene u časopisu „Zvono“.

⁸ Frano Dulibić: *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*, Zagreb, „Leykam international d.o.o.“, 2009., str. 164.

⁹ Križanić Petar: *O karikaturi*, „Kritika“, 1921., br. 3., str. 104–105.

¹⁰ Zvonimir Kulundžić: *Pjer, životni put majstora karikature*, „Borba“ (Beograd), 31. V. 1958., str. 8.

— 3 —

Broj poslovne knjige: *409/1907.*

Poslovna knjiga.

Križanić Petar

Rodno mjesto *Glina*

Obćina *"*

Kotar *"*

Zemlja *Hrvatska.*

Zavičajno mjesto *kao gore, po*

Obćina *navodu vlas,*

Kotar *trika knjige.*

Zemlja *"*

Izdana po Obrtnom sboru
u Zagrebu, dne *29. srpnja* 1907.

Predsjednik: *[Signature]* Tajnik: *[Signature]*

Opazka: Tko krivu poslovnicu sastavi i sastaviti dade ili pak o pravu svoju poslovnu knjigu pretraženjem sadržaja krivotvori, počinja zločin krivotvorenja lažne izprave, ter će se u smislu §§ 199. i 202. kazni kazniti tamnicom od 5 godina.

„Poslovna knjiga“ Pjera Križanića (1909.)

ćirilično-fonetskom pisanju, kao Pjer, postati njegovim ne samo pseudonimom kroz čitav život, nego i njegovim imenom koje ulazi u istoriju naše likovne umetnosti.¹¹

Okolnost da je Pjer karikature u „Koprivama“ objavljivao od 1908., kada je objavio prvu karikaturu (Portret književnika Josipa Kosora sa zajedljivom legendom A. G. Matoša čijem je kružoku pripadao i koji ga je poticao na stvaranje) pod koliko-toliko zaštitničkim pseudonimom, ne ostavlja previše prostora indiciji po kojoj je s Akademije isključen zbog karaktera svojih karikatura i to tek nakon četiri godine njihova redovitoga objavljivanja, neovisno o tome što se dolaskom Slavka Cuvaja na banski položaj 20. I. 1912. praktički povećala kontrola štampe i pojačala cenzura.

Istini za volju, Pjer je 1912. u „Savremeniku“ objavio karikaturu Bele Čikoša Sesije. Prikazujući svoga profesora, Pjer je posebno naglasio njegove cipele, budući da je on zbog niskog rasta nosio „cipele s dvostrukim đonom

koje su se izdaleka čule svojim škripanjem.“¹² Teško je vjerovati da bi Čikoš zbog takvog razloga koji je, osim toga, bili poznat svima, audio svom dojučerašnjem učeniku prema kojem je gajio posebnu naklonost i podržavao ga u umjetničkim nastojanjima.

Rođen od oca Hrvata Matije Križanića i majke Srkinje Sofije Rebić, porijeklom iz poznate krajiške porodice, Pjer je nerijetko humoristički komentirao svoje nacionalno i vjersko porijeklo: „Hteo ne hteo, rodio sam se kao Jugoslaven“

Po našem dubokom uvjerenju pravi razlog za Pjerovo izbacivanje s umjetničke škole bio je političke prirode, izraz činjenice da je prema nekim navodima on već 1908. „bio formalno klasno opredijeljen kao član socijalističke stranke“¹³ i da je za vrijeme školovanja bio „vatreni manifestant prvomajskih proslava.“¹⁴ No, važnija od ovih iskaza, jest činjenica da je Pjer bio pristalica jugoslavenske nacionalne i političke ideje, o čemu smo pisali u katalogu njegove izložbe održane u Zagrebu 2017., reproducirajući u istome fotografiju sa sastanka jugoslavenski orijentirane hrvatske omladine održanog u Splitu 1911. na kojoj su prikazani Tin Ujević, Krešo Kovačić, Joza Kljaković, Jerolim Miše, Petar Križanić i Dimitrije Mitrinović koji je imao važnu ulogu u ustroju omladinske organizacije *Narodno ujedinjenje* čiji je list bio *Pijemont* u kojem su objavljivali Ujević, Kovačić i Miše. Pjer je bio izuzetno dobar prijatelj s književnikom Krešom Kovačićem i pjesnikom Tinom Ujevićem, koji su koncem veljače ili početkom ožujka 1912. boravili u Beogradu radi dogovora o održavanju tzv. mitinga solidarnosti. Povodom „krvavih događaja na zagrebačkom univerzitetu“, izazvanih burnim studentskim štrajkom protiv Cuvajeva režima, srbijanski studenti miting su održali sredinom ožujka. Za vrijeme spomenutog boravka, Ujević i Kovačić dogovorili su organizaciju izleta zagrebačkih studenata u Beograd koji su od 19. do 25. travnja masovno posjetili Srbiju što je u datim okolnostima zadobilo demonstrativni, revolucionarno-politički karakter.¹⁵

Obzirom na političku orijentaciju i prijateljske veze s navedenim članovima jugoslavenski orijentirane hrvatske omladine, vrlo je vjerojatno da je stanovitu ulogu u propagandnim i organizacijskim aktivnostima, baš kao i neposredno učešće u svim ovim zbivanjima, imao i sam Pjer. Tim više što se

¹¹ Isto

¹² Antonija Tkalčić Košćević: *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb, 2007., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Arhiv za likovne umjetnosti str. 29.

¹³ Branko Sotra, *Umjetnički lik Pjera Križanića*, „Književne novine“, 17. I. 1950., str.1.

¹⁴ Zvonimir Kulundžić: *Pjer, životni put majstora karikature*, „Borba“ (Beograd), 2. VI. 1958., str. 10.

¹⁵ Mislav Gabelica: *Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju u travnju 1912. godine*, „Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru“, 2014., br. 56. str. 235 - 260.

¹⁶ Vidi bilješku br. 4., str. 138.

Pjer Križanić: Karikaturni portret književnika Krešimira Kovačića (1923.)

pouzdana zna da se nalazio među 160 studenata – izletnika u Srbiju 1912.¹⁶ o čemu je sam jednom zgodom izrekao sljedeće: „Kao mladić, po svom životu temperamentu, jakim nacionalističkim osećanjima, a najviše pod direktnim utjecajem Matoševog intelektualnog i estetičkog revolucionarstva i novih ideja socijal-demokratskog pokreta, našao sam se u gužvi političkih borbi. Ubrzo sam se opredelio za jugoslavensko-revolucionarni pokret (Skerlić, Ujević, Čerina...), u kojem sam nalazio sintezu sveg gore rečenog, a u koji sam ušao svim zanosom mladenačke impulzivnosti i rasnog osećanja. Potom, po prirodnom redu stvari slede konspiracije, demonstracije, hapšenja, pa emigracije u Beograd, koji je tada bio žarište revolucionarnog jugoslavenskog nacionalizma.“¹⁷

Nakon neuspjelog atentata na bana Cuvaja (8. VI. 1912.), Križanić je bio uhapšen zbog sumnje da je učestvovao u zavjeri i da je pripadao atentatorskoj grupi. Nakon izlaska iz zatvora protjeran je u Mečenčane, odakle odlazi u fruškogorski manastir Grgeteg gdje je realizirao ikonostas za kapelu ovog manastira, od kojeg je u današnje vrijeme očuvana tek jedna ikona.¹⁸ Iste

godine ponovno putuje u Kraljevinu Srbiju, ali ilegalno, zbog čega je po povratku u Austro-Ugarsku uhapšen i ponovno protjeran u rodne Mečenčane gdje je 1915. dočekaao mobilizacijski poziv.

U pismu upućenom ministru prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca datiranom 14. XI. 1922., Pjer se osvrnuo i na prekid svoga umjetničkog školovanja navodeći kao razloge koje su dovele do istoga „kritičko bavljenje političkim temama“ što je rezultiralo „političkim progonom i potpunom društvenom, kulturnom i umetničkom marginalizacijom“¹⁹ što praktički potvrđuje našu postavku o političkom karakteru njegova isključenja iz Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt.

Konverzija na pravoslavlje, Pjerov prvi brak

Rođen od oca Hrvata Matije Križanića i majke Srkinje Sofije Rebić, porijeklom iz poznate krajiške porodice, Pjer je nerijetko humoristički komentirao svoje nacionalno i vjersko porijeklo, navodeći između ostaloga kako je na krštenju dobio ime Petar stoga što je to ime podjednako katoličko-hrvatsko i pravoslavno-srpsko, pa je kao kompromisno rješenje zadovoljilo i hrvatsku i srpsku stranu njegove porodice. „Hteo ne hteo, rodio sam se kao Jugosla-ven“, govorio je, navodeći kako ga u „Zagrebu mnogi smatrahu velikosrpskim centralistom, a u Beogradu hrvatskim separatistom“, a među ostalim „sporazumeli su se i u tome da me ni jedan ni drugi ne priznaju svojim.“²⁰

Uvid u službene dokumente pokazuje da se je Pjer sve do svoga odlaska u Beograd izjašnjavao kao rimokatolik budući da je kršten u katoličkoj crkvi. Za vrijeme školovanja na petrinjskoj gimnaziji pohađao je katolički vjeronauk, a kao rimo-katolik izjasnio se i na Poslovnoj knjizi i na Matičnom listu Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt.

Oslanjajući se na dopis objavljen u „Novostima“, zagrebački „Hrvatski pokret“ 1913. navodi kako je Križanić otišao u jedan fruškogorski manastir gdje će prijeći na pravoslavnu vjeru i zakaluđeriti se.²¹ U istom tekstu navodi se kako su ga, „materijalne neprilike nagnale da se što prije odazove pozivu gostoljubivih i imućnih kaluđera. Poznato je da se htio specijalizirati u grčko-pravoslavnom crkvenom slikarstvu, a nedavno je htio otići na Atos u svrhu da se izobrazu, ali i tu je namjeru omeo srpsko-grčko-bugarski rat.“ Pjerovu konverziju komentira i nobelovac Ivo Andrić koji u pismu upućenom dr Vojku Durbešiću u Sarajevu, datiranom 19. IX. 1913. piše: „Moj prijatelj P. Križanić, slikar, mi piše iz jednog manastira, izgleda da je prešao na pravoslavlje i zakaluđerio se, potpisuje se Platon.“²²

Vrlo je vjerojatno da u to vrijeme, do insinuirane konverzije na pravoslavlje nije došlo, što indirektno potvrđuje činjenica da se Pjer 10. II. 1920. vjenčao u crkvi Sv. Blaža u Zagrebu. Taj prvi od tri braka, Pjer je sklopio sa učenicom pjevanja na konzervatoriju Marijom Pavičić (1890. – 1942.). Zbog boemskog načina života,²³ Marija je brzo osta-

¹⁶ Vidi bilješku br. 4., str. 138.

¹⁷ Zvonimir Kulundžić: *Pjer govori o sebi i svojim žrtvama*, „Sad i nekad“, 25. VI. 1937., br. 29., str. 12.

¹⁸ M. Miljević: *Tajna večera Pjera Križanića*, „Dnevnik“, 26. I. 1974.

¹⁹ Arhiv Srbije i Crne gore, Ministarstvo prosvjete KJ 66, Umetničko odeljenje, likovna umetnost, likovni umetnici (A – L), f. 628, predmet: Pjer Križanić, Pismo Pjera Križanića Gospodinu Ministru prosvete (14. novembar 1922.), citat u katalogu *Pjer Križanić, kroničar jednog vremena*, autorice Marije Radosavčević, Novi Sad, Spomen-zbirka Pavla Beljanskog, 2013., str. 11.

²⁰ Vidi bilješku broj 1., str. 21. 2

²¹ An.: *Slikar Pjer Križanić kaluđer*, Hrvatski pokret, 1913., br. 212., str. 3

²² „Liječničke novine“, 30. VI. 1997., br. 131., str. 45.

²³ „Križanić je pravi bohem, živeći najviše u kavani koja mu bijaše jedino utočište. U kavani je stanovao, čitao, radio, raspravljao, čekajući vazda nova i bolja vremena.“ Opširnije u tekstu Koste Strajnića: *Naši mladi* objavljenom u knjizi *Studije*, Zagreb, Naklada Đorđa Čelapa, 1918., str. 134. Recimo i to da je Matošev krug imao svoje sjedište u kavani „Bauer“, i da je Pjer često boravio u Kazališnoj kavani gdje je, prema svjedočenju Stojana Aralice „svojom lucidnošću, brzom i visprenom dosjetkom učinio Kazališnu kavanu pravom riznicom duhovitosti.“

vila Pjera i nakon njegova odlaska u Beograd udala se za dr Berislava Borčića.^{24, 25}

Činjenica da je Pjer duhovito karikirao nacionalne, vjerske, jezičke i druge paradokse Hrvata i Srba potvrđuje da je ostao vjeran jugoslavenskim nacionalnim osjećajima iz mladosti, što indirektno potvrđuje sljedeća rečenica njegova vjernog prijatelja te političkog i umjetničkog suborca Krešimira Kovačića: „Kad bi me netko zapitao što je zapravo Pjer, da li Srbin ili Hrvat, ja mu ni uz najbolju volju ne bih znao odgovoriti. Vjerojatno mu na takvo pitanje ne bi dao odgovor ni sam Pjer. Toliko je on u sebi izjednačio i srpstvo i hrvatstvo, toliko pripada jednom i drugom da se to više ni kemijom ne može razjediniti.“²⁶

„Rušio sam je gdje sam stigao, u školi, u kafani, revolucionarnim napisima po periferijskim tarabama i ostalim diskretnim mestima“, rekao je o Austro-Ugarskoj

Pjerov odlazak u Beograd 1922.

Vrativši se u Zagreb s talijanske fronte 1918., Pjer je nastavio suradnju u „Koprivama“. Mada se u literaturi navodi kako je preuzeo uređivanje „Kopriva“ uređujući ih od 1918. do 1922., prema podacima štampanim u impresumu ove publikacije njegovo ime u tom smislu nije navedeno.²⁷ Ovo dakako ne negira činjenicu da je Križanić uređivao onaj dio lista koji su ispunjavale karikature, već samo upozorava na činjenicu da se radi nenavodjenja sastava uredništva na stranicama „Kopriva“ (vjerojatno zbog cenzure), ovaj podatak ne može egzaktno provjeriti.

Specifične odlike njegovih karikatura prepoznate su zarana, tako da još 1915. autoritativni Kosta Strajnić piše o njemu kao „snažnom crtaču našega primitivnog seljaka i poluinteligenznoga građanina“ čije karikature „predstavljaju umjetnost nacionalnoga obilježja“²⁸ Uz Branka Petrovića, Strajnić ga drži glavnim predstavnikom naše karikature koji je „živeći neprestano u najužoj vezi sa našim selom, u svoje radove unosio zdravi narodni humor. Sarađujući dugo vremena u „Koprivama“, naskoro postade snažni crtač primitivnoga seljaka i polukulturnoga građanina. Dok je Pe-

Pjer s obaveznom cigaretom, portret u tehnici „siluete“ (oko 1950.)

trović više kosmopolit, Križanić je uvjereni nacionalist. Dok se prvi svojim modelima superiorno ruga, drugi iznosi mane svojih modela, jer ih voli i jer vjeruje da će se popraviti.“²⁹

Uz karikature, bavio se i likovnom kritikom. Njegove priloge nalazimo u listu „Pokret“ i „Riječ“ te časopisu „Kritika“. Pojedine njegove likovne kritike, npr. prikazi izložbi *Proljetnog salona* i ocjene pojedinih slika (Šulentićevog Čovjeka sa crvenom bradom) imaju težinu i danas. Kosta Strajnić ubraja ga u grupu onih rijetkih umjetnika (T. Krizman, M. Rački, Lj. Babić) koji se bave

²⁴ Vidi bilješku br. 12., str. 151.

²⁵ Ukoliko je do konverzije uopće ikada došlo, ista je mogla nastupiti pri Pjerovom sklapanju drugoga braka sa slikaricom Draginom Lizom Marić (1905. – 1982.) u Beogradu 1926. s kojom je ostao u braku do 1950. Do njihova poznanstva došlo je za vrijeme Pjerova stručnog usavršavanja u Parizu 1924. Njezine portrete i aktove izrađivali su Aleksandar Kumrić, Zora Petrović, Ignjat Job, Milivoj Uzelac, Milo Milunović, Vilko Gecan i Nikola Bešević.

²⁶ Krešimir Kovačić: Pero za Pjerom, „Novi list“, 3. VIII. 1955., str. 4.

²⁷ Kao odgovorni urednik od 1915. do 1919. potpisan je Rudolf Leonhard, 1919. jedan broj uredio je Krešimir Kovačić, a potom do 1922. za uredništvo je odgovarao Ivan Arhanić.

²⁸ K.(osta) S.(trajnić): Mlađa umjetnička generacija, „Savremenik“, X/ 1915., br. 11/12, str. 426 – 429.

²⁹ Vidi bilješku broj 23.

ilustracijom knjiga kao novootkrivenim medijem navodeći kako je „za njega šteta da se gubi u nezdravoj nadri-umjetničkoj atmosferi. Kao suptilni prikazivač našega čisto narodnog miljea i rođeni ilustrator, kad bi mogao otići u inozemstvo i kad bi marljivo radio, postao bi bez sumnje, nacionalan umjetnik prvoga reda.“³⁰

Vrhunac njegova ilustratorskog djelovanja predstavljaju karikature objavljene u knjizi parodija *Par nas s Parnasa* (1922.) Krešimira Kovačića u kojoj se ironizira i karikira tematika, stil i svjetonazor etabliranih pjesnika hrvatske moderne. Na njejoj naslovnici objavljen je Pjerov prikaz Pegaza koji brsti lišće s mladog drveta na cvjetnoj livadi. Pjer je autor i devet portretnih karikatura parodiranih pjesnika: Karla Häuslera, Gustava Krkleca, Miroslava Krleže, Zvonka Milkovića, Dragutina Domjanića, A. B. Šimića, Nikole Polića, Milana Begovića i Ljubomira Micića koje je izložio na XII. izložbi *Proljeznog salona* održanoj u Zagrebu krajem 1921. Ovakva oprema Kovačićeve knjižice „u skladu je s jednim od poetičkih ciljeva avangarde, s njezinom težnjom prema estetskom prevrednovanju i blasfemiranju klasike koja je u knjižici ostvarena spojem slikarstva i književnosti . . . karikaturno kao specifičnim likovnim žanrom“ pri čemu „humorističnost i paradoksalnost knjige pojačava karikaturni i ikonički dio oblikovan olovkom ili tušem Pjera Križanića, tako da je riječ o dvostruko izobličenom ponašanju: i lika i književnog predloška.“³¹

Pravi razlog za Pjerovo izbacivanje s umjetničke škole bio je političke prirode, izraz činjenice da je prema nekim navodima on već 1908. „bio formalno klasno opredijeljen kao član socijalističke stranke“

Unatoč svemu ovome, Pjer 1922. napušta Zagreb i odlazi u Beograd gdje postaje karikaturista „Novog vremena“, a od 1923. karikaturista „Politike“ u kojoj će djelovati sve do penzioniranja 1950. pretvarajući svoje karikature u zaštitni znak ovih novina. Pjerovo obrazloženje izraženo u pismu upućenom ministru prosvjete 1922. , po kojem je do odlaska iz Zagreba došlo iz ekonomskih razloga jer je „usled stroge cenzure svojih karikatura bio primoran da se izdržava baveći se isključivo ilustracijom“³² ne čini nam se potpuno razložnim, budući da u novoosnovanoj Kraljevini Srba , Hrvata i Slovenaca

cenzura u Beogradu nije bila ništa blaža od one u Zagrebu. Osim toga, „sve do uvođenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 1929. tolerisala se kritika aktuelne državne politike, što je Križaniću omogućilo da ostvari antologijske primere jugoslavenske karikature, oštih i eksplicitnih kritičkih poruka i odličnih likovnih rešenja“³³.

Djelovanje u beogradskoj sredini rezultiralo je kvalitativnim pomakom u njegovu umjetničkom radu, posebice na konceptu britke i pronicljive novinske društveno-političke karikature

Ne ulazeći dakle u vjerojatnu kompleksnost Pjerovih razloga za napuštanje Zagreba, reći ćemo samo da je djelovanje u beogradskoj sredini rezultiralo kvalitativnim pomakom u njegovu umjetničkom radu, posebice na konceptu britke i pronicljive novinske društveno-političke karikature, pa stoga ne čude ocjene po kojima su „njegove karikature najbolja ilustrativna kronohistorija vremena . . . ne samo umjetnički, nego i povijesno važni dokumenti koji mogu poslužiti za studiju i pravo razumijevanje psihologije historije. Djelujući više kao aktivista nego posmatrač, više borac nego mudrac, više novinar političar nego artista zbog artizma, Pjer je predstavnik onih borbanih generacija koje su se u ime čovječanstva borile čovječno za čovjeka, u prvom redu za malog i potlačenog čovjeka, a protiv tlačenja i tlačitelja, protiv sila mraka i istrebljivanja.“³⁴

Promotreno u tom kontekstu, zagrebačko razdoblje njegova djelovanja posebno je značajno, kako zbog činjenice da je upravo tu, bodren Matoševim utjecajem postao karikaturista koji je svojim djelovanjem doprinio razvoju, afirmaciji i emancipaciji hrvatske karikature kao likovne vrste, tako i zbog angažiranosti svojih karikatura na kojima je specifičnim „graničarskim humorom“, katkad drastičnim, nikad zlobnim“³⁵ karikirao društveno-politički i kulturno-umjetnički život tadašnjeg Zagreba i Hrvatske. Da je pritom njegov utjecaj na najširu publiku i javno mnijenje bio znatan, dokaz su i drastični cenzorski zahvati, koje smo u ovome tekstu u više navrata spominjali.

30 Kosta Strajnić: *Umjetnička oprema knjiga*, Savremenik, 1913., br. 5, str. 327.

31 Dunja Fališevac: *Par nas s Parnas ili kako je Krešimir Kovačić nacrtao bradu i brkove modernim hrvatskim liricima*, „Dani hvarskog kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu“, 2004, vol. 30, br. 1., str. 47 – 74.

32 Vidi bilješku br. 19

33 Marija Radosavčević: *Pjer Križanić, kroničar jednog vremena*, Novi Sad, Spomen-zbirka Pavla Beljanskog, 2013., str. 13.

34 Milan Marjanović: *Dokument velike borbe jedne generacije*, „Novi list“, 3. VII. 1955., str. 4.

35 Josip Horvath: „Koprive“ i prva generacija karikaturista – publicista u Hrvatskoj, „Novina“, 1964., 1, str. 21.

ПЈЕСМЕ СТЕВАНА РАИЧКОВИЋА

ТАЈНА СТЕВАНОВЕ ЗАГРАДЕ

пише: Бранимир Кршић

Ако у некој пјесми развојимо те двије целине, ми ћемо заиста добити пјесму која и даље има смисаону и граматичку самосталност, али целокупан умјетнички дојам пјесме без текста у загради, биће сиромашнији – и то сиромашнији за целокупну пјесникову личност

1.

Читанку за четврти разред средње школе памтим по пјесмама Стевана Раичковића и Васка Попе. Поред тога што никада дотад за њих нисам чуо, они су и у смислу пјесничког облика били право чуђење за мене. У том тренутку нисам ни знао уопште да волим поезију, а нисам ни слутио да ће та два имена, Раичковић прије, а Попа нешто касније, постати моји узор у поетској мјери.

Оно што ми је одмах привукло пажњу на страници са Раичковићевим пјесмама били су стихови у загради. То ми је изгледало веома чудно. А тек кад сам на крају књиге потражио пјесникову биографију да видим кад је умро па онда појмио да је још увијек жив, ништа нисам схватао. Бити жив пјесник у читанци – дјеловало ми је као немогуће, неозбиљно чак. Писати стихове у загради – изгледало је математички. Мада, о стиховима у то вријеме ништа знао нисам. Још мање сам помишљао да ће Стеван Раичковић постати мој омиљени пјесник, а заграде у његовим пјесмама предмет мојих истраживања.

2.

Када би цијелу српску поезију замислили као једну огромну поему, поетско дјело Стевана Раичковића, у тој поеми, било би заступљено

једним веома битним стихом. Тешко би сада било прецизирати да ли би тај стих био у облику сонета, катрена или дистиха, али је сигурно да би био стављен међу заграде. Тај особењак чија је поезија пуна бијега од бетона и свеопштег жамора града као да је међу заградама нашао и језичку (да не кажемо правописну) заштиту и простор за сигурно скривање, а Стеванов бијег, у ствари, и јесте више скривање. Готово половина његових пјесам (а можда и више од половине) садржи дио текста који се налази у загради, што је, свакако, висок проценат, а оне пјесме у којима није дошло до „заградирања“ – углавном би цијеле могле стати међу те бедеме Стевановог уточишта, као што смо већ и рекли за целокупно његово поетско дјело.

Међу заграде се ставља уметнути дио текста који нам доноси одређене информације о оном о чему се говори у некој реченици, ако посматрамо из правописног угла (та фигура зове се парентеза). Ипак, тај дио, у целокупном семантичком смислу, није од пресудног значаја, што нам говори да неки текст не би изгубио властити смисао ако би се тај дио изоставио.

Кад је упитању (поетска) заграда у пјесмама Стевана Раичковића – чињенице су сасвим супротне. У његовим пјесмама они дијелови који се не налазе међу заградама и они који се налазе – чине двије аутономне и равноправне поетске целине које тек сједињене у пјесми дају cjеловит умјетнички утисак. Ако у некој пјесми развојимо те

двие целине, ми ћемо заиста добити пјесму која и даље има смисаону и граматичку самосталност, али целокупан умјетнички дојам пјесме без текста у загради, биће сиромашнији – и то сиромашнији за целокупну пјесникову личност. То веома лако можемо уочити ако тај принцип применимо на сљедећој пјесми:

* * *

На шта нам то, песмо, одједанпут личи
Ово стабло, усред асфалта, на цичи?

Залутали неки шумски бог кога су
Бацили у негве у сањивом часу!

(Можда и ми биљу лично на неку
Утвару кад сами стојимо уз реку.)

Баш у овом трену, с граном свом од леда,
Чини ми се, песмо – и нас дрво гледа.

Без и једне речи ја му усред таме
Сам прислањам главу на рапаво раме.

На две луталице – ми лично оба –
Што бануше ко из неког другог доба.

**Када би цијелу српску
поезију замислили као
једну огромну поему,
поетско дјело Стевана
Раичковића, у тој поеми,
било би заступљено
једним веома битним
стихом**

Све овдје речено не важи само за његову поезију. И у Раичковићевој прози (или у неким текстовима гдје пјесник интимније говори о себи – у предговорима, нпр.) такође је видљив и препознатљив тај моменат заграде. Мада, још је интересантнија чињеница да он чак и у другим видовима писања (портретима пјесника, цртицама о поезији) заграду користи у готово идентичном стилу. Дакле, код Раичковића и у овим видовима изражавања заграда губи онај суви и досадни тон и посједује велику дозу умјетничке нијансе, иако се ради (или би барем требало да се ради) о стиливима који се у многоме разликују од оног пјесничког, барем код већине аутора сличних текстова.

3.

Али, зашто је, уопште, Стеван Раичковић у својим пјесмама користио заграду? Да ли је она производ случаја? Тешко је повјеровати да је он посегнуо за овим правописним знаком визуелног ефекта ради јер добро се зна да је он више био човјек који се скрива него што се истиче. А и да није користио ову „технику“ у својим пјесмама – оне би и даље биле врхунска достигнућа српске књижевности. Једино логично објашњење јесте да је он на овај начин хтио, свјесно или несвјесно, додатно маркирати те дијелове и појачати лирски моменат. То је био вјероватно најбољи начин да се такав ефекат и постигне и да се читалац више заинтересује баш за тај дио текста и међусобни однос ова два дијела текста. У супротном, Раичковићево дјело би и даље имало исту вриједност, али би тај, можда и најважнији, моменат у његовој поезији вјероватно остао непримијећен и у магли, а све то би отежавало рецепцију његових пјесама; јер, тада би много теже било уочити да је та лична и приватна нит код Раичковића – и најбитнија. У ствари, Раичковић, као човјек у пјеснику, у целини стоји баш међу заградама. И заиста, дио пјесме у загради увијек се тиче самог пјесника. То је увијек неко његово запажање које је најдубље лирско и представља најинтимније пјесничково размишљање, најчешће његово издвојено мишљење о оном о чему се и говори у пјесми, нека врста поенте или слутње. Најзанимљивије су пјесме (или неки други текстови) у којима пјесник говори о себи као о непосредном актеру у неком догађају, а онда у загради износи неку опаску, сам о себи – коју као да је дотад крио и од себе (или хтио да је заборави, или не жели да је се сјети) и тек је у том тренутку постао ње свјестан као неке нове истине или опомене. То је најчешће онај простор у којем се пјесник враћа самом себи и у потпуности затвара у себе одвајајући се чак и од од „песме“ – иако су „он и песма“ у већини случајева нека врста подвојеног лирског субјекта; али, чак ако се и у томе тексту у загради помиње „песма“, која је уз његову личност срасла као друго (или можда прво?!), „ја“, мисао ту изнесена ипак је само – Стеванова. Из сљедеће илустрације у пјесми Тиса III можемо најбоље видјети како пјесник, кроз заграду, види себе:

А сада
Бар неколико речи да изустим
И о себи

(Који је све то
Заједно са другима
Помно
Са свога спрата
Из своје собе
Пратио).

Овдје као да нам у првом лицу Раичковић, „ослобођен од нагомиланих закона поезије“, проговара о Стевану, поети, о оном који се крије и од себе и од других. (Изгледа да не можемо ни сумњати

у подвојену личност овога pjesника.) Опет постоји прича коју „један од двојице“ износи пред нас, у првом лицу, али све то није посматрао и записао он – него онај с којим нас он упознаје, онај у трећем лицу. Дакле, тај „Стеван у трећем лицу“ вјероватно и јесте pjesник-лирик, а „онај у првом лицу“ јесте Раичковић, који потписује Стеванове pjesничке књиге. Између њих двојице постоји иста опозиција која постоји и између текста у загради и текста изван заграде; управо на овој опозицији заснована је драмска супротност у његовој личности, а сукобом те драмске супротности и настаје pjesма – као њен плод. (Можда зато и бјежи баш у сонет, који у својој природи садржи одређен елемент драмске супротстављености.)

**Тешко је повјеровати да
је он посегнуо за овим
правописним знаком
визуелног ефекта ради
јер добро се зна да је он
више био човек који
се скрива него што се
истиче**

На исти начин Стеван посматра и себе кроз друге људе, а и друге људе кроз нешто треће. У ствари, он да би открио било шта о себи или о неком (или нечем) другом – потребан му је неки објект изван њега самог; тек на том основу он изводи своје закључке.

Дијелови у загради у pjesму или дијелове pjesме уносе одређене дозе слутње, сумње, имагинације, страха, саосјећања и управо ти дијелови pjesама дају посебан лирски печат цијелој pjesничкој творевини. Овдје ћемо то показати на примјеру сумње. Нпр. када pjesник изнесе неку врсту тврдње о некој појави у природи, о некој истини о животу или ма чему другом, веома је извјесна могућност да ће одмах потом изнијети, у стиху у загради, и неку врсту сумње у своје ријечи у виду неког полуодрицања. Имамо овакав примјер у осмој pjesми из Записа о црном Владимиру:

Све што је икад имало
Живот, до уре удесне,
О није мртво нимало
(Бар неке ноћи чудесне).

Дакле, чим се pjesник слободно размахује, у полетном осмерцу, и изнио неку своју истину, сасвим храбро – тренутак касније већ се поколебао и преформулисао своју тврдњу. Чим је изрекао свој став да све што је икад живјело – „није мртво нимало“, учинило му

се (ваљда) да такво нешто баш и није могуће и онда нам, у загради, износи на предиван начин преформулисану ту своју мисао која овај катрен узноси на највиши олтар поезије.

Оно у што pjesник ни у ком случају не сумња – то је неки његов закључак о поезији и pjesниковању уопште. Нпр. стих из сонета Уморна песма:

Не лече песме никог (творце своје трују).

**Дијелови у загради у
pjesму или дијелове
pjesме уносе одређене
дозе слутње, сумње,
имагинације, страха,
саосјећања и управо ти
дијелови pjesама дају
посебан лирски печат**

4.

На основу изнесеног стиче се утисак да се сам Стеван Раичковић, као pjesник, настанио међу тим полуокруглим штитовима. Могло би се рећи да заграда бива нека врста отиска pjesникове душе на основу које ми можемо наслутити његове визије о свијету и животу, и то оне најинтимније. А све то наводи нас на помисао да Стеванова азбука има тридесет и два слова и да је управо то извор њене магичности.

КУЋА

Буди ме пијук преко пута:
Још једну драгу кућу руше.
Опада њена боја жута —
То чисто злато моје душе.

Већ видим ров са новим каблом:

Пашће у подне липа стара.
(Ишчупаће ми са тим стаблом
Најдражи мирис мог олтара.)

Све што је било — чега нестало —
Што оде у дим, прах и пару:
Ја знам да некуд тражи места.

О тако и тај мирис, боја...
О тако и ту кућу стару
Не држи више земља, но ја

SRBIJA U VELIKOM RATU – IZMEĐU CVIJETA I BOJA

ČETIRI SLIKE NA STOGODIŠNJICU

PIŠE: **Đorđe Matić**

Elegantna je ta Natalijina ramonda, cvijetak, otmjen na poseban način, onako kako su i sve najljepše stvari te kulture: uvijek na korak do prirode i do naroda, u dodiru sa zemljom i zemnim, i onda kad se uzvisi u prefinjeno. Kao na još jednoj fotografiji Marjanovićevoj, različitoj u odnosu na druge: u kompoziciji naslovljenoj „Mačvanke“ kamera hvata mačvanske seljanke dok guraju topove zajedno s vojnicima na Cer

*„Na groblju će iznići cvijeće,
za daleko neko pokoljenje“*

Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*

1. Bljesak sjenke

Sljedeće godine bit će 50 godina od smrti Riste Marjanovića, čovjeka i imena koji ovdje gdje tekst izlazi neće značiti uglavnom ništa, ili čak manje od ništa. A upravo ova godina i ovaj mjesec, kao nikad ranije, vrijeme je kad i ličnost i ime treba podići iz uvredljivog zaborava, slaviti ga kao jedinstvenost, kao nešto bez presedana.

Risto – ili po srbijanskom izgovoru „Rista“ – Marjanović jedan je od onih iznimnih ljudi koji za sebe nisu mislili da to jesu, što ga je, kao i uvijek u slučajevima takvih rijetkih, činilo još posebnijim. Skromnost početne ambicije i ljubav prema naročitoj tehnici i formi izražavanja od „malog“ je čovjeka učinila neprolaznu pojavu, a njegove domete samo većima.

Risto Marjanović bio je fotograf, s diplomom „majstora fotografije“. I čovjek kojega je dopalo da gleda historiju u oči. Kao da i to nije bilo dovoljno,

Vojnik sa decom, Rista Marjanović (1914 – 1918.)

dopalo ga je i da noseći svoje tehnički nezgrapne sprave, starinsku kameru s postoljem i rijetke, preskupe filmove, s jedinih deset rola filma fiksira tu historiju kao nitko drugi. Kao prvom srpskom ratnom foto-reporteru – iako je on bio tako mnogo više – njemu je u Velikom ratu 1914 – 1918, uspelo da je ustavi i zadrži u njenom užasu, nemilosrdnosti i ljepoti, u neizrecivoj tragediji i ponovnom, nadljudskom podizanju. Njegovi su kadrovi hvatali tren – i hvatali su ga kao što je rijetko znao koji majstor svjetla i tehnike – ali su ostajali, ili bolje ostavljao ih je, za dolazeća vremena, za budućnost, čak iako je u tom trenu i suviše puta izgledalo da ona nikad neće doći. Svejedno, usprkos tome, namjerio ih je da ostanu, da prežive, dok god bude pomena na epohu i dok rod bude čuvao svoju prošlost.

Druge, sretnije zemlje čuvaju takve svoje ljude – Robert Capa, W. Eugene Smith i Dorothea Lange, Marjanovićeve neuporedivo slavnije kolege, uhvatili su dramatične scene historije svojih naroda i svijeta, i vlastitim fotografskim radovima formirali, oblikovali percepciju, samo shvaćanje događaja. Po tim se fotografijama zapravo mjeri kako čitava kolektivna svijest pamti događaje. Risto Marjanović uradio je isto, ali ga nije imao tko slaviti i njegovim fotografijama nije se oblikovalo kolektivno pamćenje. A moglo je.

Od Anastasa Jovanovića koji je svojim dagerotipijama – proto-fotografijama – prvi dao realističko, stvarno, dokumentarno lice Srbiji i kroz igru svjetla, metalnim pločama premazanim kemijskom emulzijom, portretirao za vječnost njene najveće umove i najvažnije historijske ličnosti – nitko do Marjanovića nije važnije vizualne dokumente ostavio srpskoj kulturi i historiji. A to da mu je bilo određeno da padne u period 1914 – 1918., u najdramatičnije i najtragičnije doba srpske države, značilo je da mu je namijenjena sudbina u kojoj njegov rad neće nikako moći biti „jedino“ dokumentaristički i reporterski, nego i interpretativni, onaj koji tumači, koji, htio ne htio, sudi. I dobro da je tako bilo. Netko je morao zapamtiti sve što se dogodilo narodu u te strašne četiri godine, morao ostaviti zapis, sliku, pamćenje, jer bez njih ništa ne bi više imalo smisla.

Mačvanke, Rista Marjanović (1914.)

Marjanović je stvorio opus – zaista opus – fotografija koje je objavljivao u *New York Herald*, a 1916. izvještene su na velikoj izložbi u Louvreu, nakon koje su savezničke sile Antante i ostatak svijeta prvi put vidjeli razmjere epopeje srpske vojske i države u prve dvije godine rata. I ono što je Prvi svjetski rat učinio Srbiji – među evropskim narodima nitko nije platio takvu cijenu napada Centralnih sila, austrijske okupacije i svega što će uslijediti u te četiri godine bezumlja i nezapamćenog iskušenja male države i njenog naroda koji će izdržati više nego bi ijedan trebao.

Već i mali izbor Marjanovićevih fotografija dovoljan je da se vidi koliko je svojom kamerom uhvatio reporter. Kako su samo potresni ti kadrovi: dječaci u uniformi, jedan i s medaljom, gledaju nasmijano i tužno u kameru; kolona vojske vijuga uzbrdo uz albanske i crnogorske vrleti kao u biblijskom ehu Egzodusa; kralj Petar I Karađorđević sjedi u snijegu poput običnog vojnika kao što je i priličilo komandantu narodne vojske; zadivljujuća i mistična fotografija vojske koja prelazi Vezirov most, kao da, spajajući se s budućnošću, tajno anticipira Andrića.

I jedina relativno poznata: naslovljena „Rado ide Srbin u vojnike“, po pjesmi-budnici Josifa Runjanina i na tekst skoro zaboravljenog Vase Živkovića. U kadru, grupa momaka pod šajkačama i u opancima-šiljkanima, momaka raspjevanih i nasmijanih na seoskom blatnom drumu, kao na platnu „Vesela braća“ Uroša Predića. Dignuti u regrute, idu u rat. Fotograf ih je uhvatio

odnaprijed, kao u hodu, u cijelim figurama, kako jedan pored drugog gotovo u istoj ravnini idu cestom. Kreću se u dijagonali od kamere, ne okrenuti nama sasvim nego kao da će proći pored nas. Pjevaju, usta su im otvorena, dok idu „skokom sretnih pijanih bića“, kako pjeva Crnjanski u „Stražilovu“; jedan podiže i čuturicu, nazdravlja, ali sve je nekako očajno i teško. Snaga fotografije, njena ekspresivnost u našem je kasnijem saznanju o njihovim sudbinama, tek to dovršava kompoziciju interpretativno, nadvija kadar tamnim oblakom skorog i strašnog usuda većine ovih momaka.

Fotografija, kad bi je već tu i tamo objavilo, nije bila kompletna i tek smo nedavno saznali: falila joj je margina i kompozicija je po pravilu izlazila tako, s odrezanim rubom. A tamo baš, iza ruba, sakriva se sudbinsko: u slovima i riječima kao znakovima koji kao na platnima starih majstora otkriju tajnu tek kad se izmijeni rakurs, kad se gledatelj izmakne i stane bliže i koso od platna, kad izmijeni točku promatranja i oko mu klizne da vidi ono što se skrivalo do tada. Na margini Marjanović je ispisao rukom imena mladića – budućih ratnika. Kao da je neka viša svijest svime upravljala, igrajući se neljudskom ironijom, nemilosrdno ovim imenima:

„Slavomir, Dragomir, Ljubomir...“

Sve i jedan u svome imenu ima riječ „mir“.

Kad odšuti malo sa sobom samim nad tom činjenicom, onda se čovjek upita sekundu kasnije, želio to ili ne: koji će od njih dočekati da im se taj

leksem, pojam iz imena poklopi sa stvarnošću koju riječ žudi i priziva? Koji će od njih dobiti na strašnoj kocki?

I danas se dah zaustavi na čas, nad ovim *tableau vivantom* zemaljskih patnika. Nismo imali velike slikare, ali ovaj je kadar za nas važan kao sva čuvena svjetska platna u velikih kulturnih sila.

2. Gde cveta limun žut

Unatoč zaboravu i dugogodišnjem potiskivanju epohe i teme, neki su toposi ostali da žive: iznad svih grčki otok Krf, gdje su nakon albanske golgote prispjeli srpska vlada u progonstvu i ostaci vojske, ipak se u stotinu godina postavio kao pojam koji se nije dao izbrisati. I opet i zahvaljujući kameri Riste Marjanovića, uz ispisanu literaturu, povijesti i prenošeno sjećanje. On je snimio fotografije na kojima se izmučena trupla ratnika u snopovima s čamaca polažu u „plavu grobnicu“. I najstrašniji od svih kadrova: mrtvaca podignute glave i otvorenih očiju okrenutih prema nebu. Od te slike u Francuskoj je napravljen ratni plakat za pomoć Srbiji ali je, u znakovitoj gesti psihološkog poricanja, lice mrtvoga patnika pretvoreno u ranjenika povezanog zavojem.

No Krf i Grčka, odnosno Zejtinlik i Vido kao jedini šire zapamćeni i dostojno obilježeni toposi s grobnicama srpskih stradalnika van domovine, natkrili su činjenicu koja sad tek bez zamagljivanja i manipulacije izlazi u svom zapanjućem opsegu: preko šest hiljada (!) srpskih vojničkih grobalja razasuto je po Evropi – od Italije do Belgije, od Francuske do Rusije. Ali i dalje, na sasvim neočekivanim geografijama. Poslije Albanije, a preko francuskih vojnih baza, više od šezdeset hiljada vojnika, među njima mnogo ranjenih i bolesnih, preplovilo je čitav Mediteran i iskrcalo se u Bizerti, u Tunisu. Vojska koju su u najvećem broju sačinjavali srpski seljaci što jedva da su vidjeli grad, kakvo veće mjesto ili palanku u blizini, našla se na sjeveru Afrike, u svjetskoj luci, u starom feničkom i rimskom gradu s kontinuitetom urbanosti od dvije hiljade godina. Među tim nesrećnicima što su prebojevali Cer i Kolubaru, koji su na noge prešli Albaniju, preko tri hiljade nije se vratilo u Srbiju.

Ti, Bojićevim besmrtnim stihovima, „prometeji nade, apostoli jada“, nakon nezapamćenog stradanja i stradalništva stizali su tamo, preko svijeta, brodovima, *francuskim lađama*. Jedna se zvala – „Victor Hugo“. Da: *Les Misérables*, misao odmah poveže. No tu staje analogija – „Jadnici“ u igoovskom smislu nisu bili. Oni se, za razliku od likova i vodećeg motiva slavnog romana, nisu imali za što iskupljivati. Ali imaju zašto neki mnogo kasniji „jadnici“, od druge sorte i drugim tonom i registrom izrečeno. Neki koje smo gledali ovih dana, sad, o godišnjici velikog datuma.

3. Cvijet

– *Si quelqu'un aime une fleur qui n'existe qu'à un exemplaire dans les millions et les millions d'étoiles, ça suffit pour qu'il soit heureux quand il les regarde. Il se dit: "Ma fleur est là quelque part..."*

(– Ako netko voli cvijet koji postoji samo u jednom primjerku među milionima i milionima zvijezda – to je dovoljno da bude sretan kad pogleda zvijezde. Tad će reći u sebi: „Moj cvijet je negdje tamo“...)

Antoine de Saint-Exupéry, *Le petit Prince*

Godinama gledam odavde kako Britanci svake godine na „Armistice Day“ – na Dan primirja 1918. – na televiziji i svuda u javnosti nose u zapučku

stilizirani cvijet maka, šivani krug od crvenih latica s crnim srcem. Decentno, bez pretjerivanja, a s nenametljivom sigurnošću u vlastitu prošlost, u rođenu historiju koje se ne stide, što god bilo u nekim njenim periodama. Pitao sam se godinama, i zavidio: zašto nam je oduzeto, ili zašto smo sebi oduzeli svi zajedno mogućnost da imamo takav znak, da se tiho i skromno obilježe naša krvava historija, ogromni naponi i teško očuvane svetinje.

A u podlo i prljavo vrijeme i sa svetinjama se postupa i odnosi isto tako. Možda, zbog ovog neobično ciničnog stanja, još ciničnije, na neki novi, dosad neviđen način, u skladu s niskošću i sljepilom mračnih, koliko banalnih nositelja takvog stanja.

Kao prvom srpskom ratnom foto-reporteru Marjanoviću je u Velikom ratu 1914 – 1918. uspjelo da historiju ustavi i zadrži u njenom užasu, nemilosrdnosti i ljepoti, u neizrecivoj tragediji i ponovnom, nadljudskom podizanju

Tako, za ono što se dogodilo u Parizu, 11. novembra, na obilježavanju Stogodišnjice završetka Velikog rata, za način na koji je oskrnut pomen na nepojamno stradanje Srbije i njenu pobjedu prije sto godina, za sve to ne treba nabrojati ništa osim činjenica, golih fakata. Francuski predsjednik Macron, u prvom redu naravno, uz najmoćnije uzvanike – američkog i ruskog predsjednika i njemačku Kancelarku – a iza njega, na tribini za uzvanice, važnijoj od dvije sučeljene, stajali su u pozadini i predstavnici Kosova, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Jedna nepostojeća država dakle, i dvije zemlje s državnošću od tridesetak godina. Sva tri toposa u Prvom ratu nisu ništa više od pokrajina većih carstava ili država, od zona interesa i iskorištavanja, nesamostalnih provincija za cijepanje i potezanje granica za što su škarje uvijek držali moćniji, čak i u Hrvatskoj gdje je za razliku od druga dva područja već postojala nacija. Ili kako Ivo Goldstein piše, precizno i nemilosrdno, u sad već skoro oficijelno prihvaćenoj knjizi „Hrvatska povijest“: „Hrvatska ni o čemu nije odlučivala ni u početku rata, a ni kasnije.“

Srpski predsjednik, predstavnik države koja je izgubila milijun i četrdeset sedam hiljada ljudi, više od četvrtine stanovništva, i predstavnik države-pobjednice u Velikom ratu, stavljen je na suprotnu tribinu kao da je, kakav god bio, na veliku i važnu komemoraciju dopao slučajno, kao netko neželjen i nevažan.

Ali u isto vrijeme, baš ovih dana, nakon pariškog poniženja, iz nekih kutaka kao po prešutnom dogovoru, na marginama novih medija i događaja krenulo se pomaljati nešto neočekivano. Jedan po jedan čovjek, pojedinci bez grupa i organizacija, bez platformi – običan narod, bezglasan

Prelaz preko Vezirovog Mosta, Rista Marjanović (1915.)

gotovo i zato izražavajući se bez riječi, skromno decentan iz poniženosti vlastite, zaredao je uz svoje poruke i profile objavljivati naročit simbol, postavljati mali crtež, sliku stiliziranog cvijeta.

Kakav je to cvijet?

Ramonda nathalie – Natalijina ramonda – koju je u okolini Niša 1884. našao Sava Petrović, osobni liječnik kralja Milana Obrenovića, i uz pomoć našega Josifa Pančića klasificirao biljku. Dao joj je ime po kraljici Nataliji, Milanovoj ženi. Cvijet, svijetlo purpurn s dugom elegantnom peteljkom i tamnozelenim listom, sve uobičajenije zvan i „cvijet-feniks“: kad izgleda već sasvim uvenuo, dovoljno je sasvim malo vode da se u potpunosti regenerira.

Netko, tko zna kako i kad točno prošlih godina, u ovom rasulu, izveo je likovno rješenje gdje je formu purpurno ružičastog cvijeta združio sa zeleno-crnom bojom vrpce ordena Albanske spomenice koju je dodjeljivala Aleksandrova Jugoslavija, i tako napravio novi amblem koji ovih dana osvanjuje po medijima, društvenim mrežama, međunarodnim utakmicama i privatnim porukama.

Elegantan je taj cvijetak, otmjen na poseban način, onako kako su i sve najljepše stvari te kulture: uvijek na korak do prirode i do naroda, u dodiru sa zemljom i zemnim, i onda kad se uzvisi u profinjeno. Kao na još jednoj fotografiji Marjanovićevoj, različitoj u odnosu na druge: u kompoziciji naslovljenoj „Mačvanke“ kamera hvata mačvanske seljanke dok guraju topove zajedno s vojnicima na Cer. Pod bijelim, bijelim maramama od tvrdog

pamuka, uz uniformirane ljude, one djeluju bestežinski, kao vile, sjećajući na delikatnu Kafkinu rečenicu iz „Zamka“: „... i bolesti i iscrpljenost mogu učiniti da se čak i seljak doima rafinirano.“

Marjanović je stvorio opus fotografija koje je objavljivao u New York Herald, a 1916. izvještene su na velikoj izložbi u Louvreu, nakon koje su savezničke sile Antante i ostatak svijeta prvi put vidjeli razmjere epopeje srpske vojske i države

Ista je profinjenost sijevnula u dalekim nasljednicima i nasljednicama, baštinicima ovih žena i vojnika, u ostacima preživjelog, mučeničkog naroda kad je bezrječno i s pritajenom, jedva prepoznatom boli, cvijetom

Rado Srbin ide u vojnike, Rista Marjanović (1914 – 1918.)

svoje kraljice prošlih dana slao znak samopoštovanja. Diskretno i s ostaci- ma skromnog ponosa, obrnuto srazmjeru koji bi mogao osjećati s obzirom na period koji se oživljava simbolički. Tako se i branilo pred neosjetljivim svijetom koji bi da opet ponizi, sad kad se narod sam pokušava izvaditi, kad se stopu po stopu, još ne sasvim svjestan toga, izvlači iz vlastitog poniženja.

Htjelo se tako da ovih dana izlazi u Srbiji i jedan novi film o stradanju srpske vojske u Velikom ratu, film neobičnog naslova: „Zaspanka za vojnika“. U brzini pročita se prva riječ kao poetički sinonim za uspavan- ku, značenjski se uklapajući u nastavak i u sugestiju teme. Međutim nije tako. „Zaspanka“ je naima također narodno ime cvijeta: latinskog imena *gentiana verna* – kako u intervjuu reče scenaristica filma Nataša Drakulić – „zaspanka čuva grobove srpskih vojnika daleko od otadžbine“. I kaže još, bez ukrasa a nježno, srodno i s ehom te srodnosti koju je uhvatio još Stari u *Ni med cvetjem ni pravice*, metaforom što gane duboko svojom malenom i dragom, narodskom ravnotežom opisivanja i opisanog:

„Mali plavi cvet koji ni stoka ne jede, otporan kad se čupa, samonikao.“

I ponovo spajajući slikovno i značenjsko: „Kao što su i spomenici kraj- putaši simbolički grob onima koji su stradali daleko od kuće, tako je i ovaj cvet pravi simbol mesta na kojem su poginuli. Za nezaborav mrtvima.“

Nataša Drakulić nije ni iz Beograda, ni iz Niša ili Šapca inače. Scena- ristica koja mi je pričom o drugom cvijetu sada povezala motive što idu u velikom nebesnom i historijskom luku, kao djevojčica je, iz Korenice, za *Oluje* stigla u Srbiju.

Sljedeća generacija – naraštaj bez grijeha napokon – ispravlja se u blatu kao nježan cvijet, ovaj put zaista da ostane, da ne mora uskrsavati iz mrtvih svaki put, no da poživi koliko može sretno. Ili makar da ga više ne gaze.

4. Pjesma

Jer, možda je ipak istina: gdje je žrtve – tu je i spasenja.

Nisu sve Ristine slike prizori stradanja i muke. Naprotiv, ako je itko uspio snimiti moment u kojem na ljudskom licu nakon preduge tame i nepoznat- ljih dubina pakla zasja sunce, takav je kadar snimio Marjanović.

Srpski oficir, pod karakterističnom šapkom, ne više tako mlad čak, ili, što je izvjesnije i dirljivije, star preko svojih godina, plavokos i s uredno pot- kresanim svijetlim brkovima, silazi s broda na Savskom pristaništu 1918. godine – u naručje je podigao svoje dvoje djece, jednako svijetle i jednako, dječje, nevino nasmijane. Kao u „Pukni zoro“, novoj pjesmi-posveti, i onom stihu „vraćam se kući živ“ – nakon patnji koje nikad neće moći izreći pravo, iz iskušenja kakve nitko nije mogao zamisliti četiri godine ranije, taj osmijeh, radost u oficira koji se vratio iz izgibenija, način na koji se ratnik smije – ne znam drugog kadra gdje je kamera tako uhvatila čistu, apsolutnu životnost čovjeka koji je preživio i koji u rođenim rukama drži vlastitu budućnost a u njoj budućnost roda.

Sto godina kasnije, koji dan prije godišnjice jedan beogradski dnevni list napravio je snimku, video na ulicama Beograda, u samom centru. Snimljeni su ljudi, Beograđani, slučajni prolaznici kojima je dato da svaki naglas pročita po stih ili dva iz *Plave grobnice* Milutina Bojića, ključne pjesme Velikog rata i Srbije u njemu. Najveći dio ljudi koji su čitali vječne stihove, bili su studenti, đaci, mladi ljudi.

Gledajući kako, nekad više, nekad manje vješto, a beskraino dirljivo či- taju veličanstvene Bojićeve stihove, postalo mi je nešto jasno, spoznaja koja me od svoje snage i istinitosti zaustavila u mjestu: ovo što se vidi na snimci – to su potomci oficira sa slike i njegove djece, potomci Riste Marjanovića i bezbrojnih drugih figura iz njegovih kadrova. To je taj narod.

Pa kad mu drugi ne priznaje ni muke ni čast, sam će sve. Kao i uvijek.

СТРАХ У РЕЧИМА

Никола Вујчић

РУКЕ

У рукама је близина. У рукама,
између склопљених дланова.
Унутра, у топлом лелујању ваздуха је бог.
Видео сам га, једном у цркви, давно.
Још сам био дечак, а и он је био
мали, ситан, једва сам га приметио.
Толико ми је близу пришао,
да га не бих видео. Осетио сам само
дах како пуни ту малу празнину
између дланова. У њу сам се сакрио,
као и он, да ту заједно плачемо.

СТРАХ У РЕЧИМА

Изазим из речи које управо читате.
Реч корак је мој корак.
Реч рука је моја рука.
Поведи ме, одавде,
ихај, хај – далеко!

ПУТ

Све ово, догде, моје стопе измерише.
Даљина још док је била реч
овде се крила.
Сад је гледам – па то је
обична прашина.

ВРАТА

Светлост се сакрије, своје велико тело провуче
и кроз најмањи отвор. Између две даске, кроз
кључаоницу, кроз
пукотину ужу од вршка игле.
Зарије се у једну тачку, у њени дубоки простор.
Једна зрака, танка као жица, трепери,
не може је нико сломити нити ишчупати
јер је завезана за тај мали отвор и његову дубину.
Осветљава ме њен трептај
док откључавам врата,
улазећи
из једне празнине у
другу.

БЛИЗИНА

Говор је пучина непрегледна. Речи попут чамаца
превозе терет. Клизи сјај њихових шиљатих прамаца,
а нагнуте крме и кормилари тону у шапат који им се
као пена хвата уз крајичке усана.
Понекад се у речи увуче и заборав па се разговор
стиша и пресели у поглед дубине зеница, јер није
довољно
само рећи, то треба и погледом потврдити.
Притешњен, стеран у ћошак, један само клима главом
као да урања и израња из разговора хватајући дах.
Док ово посматрам тешко ми је да распознам
виђене покрете, већ само мислим на тело
као на огромно складиште
из кога користим све, како би се одржао
у овој близини. Ево овде. Ту.
А неко отуда упорно виче: Помакни се!
Направи место!

РАДОСТ

Радост, шта ћу са њом, она кратко траје.
 Брзо се истроши. Имаш је, али као да није твоја,
 други са њом управља. Радует се што је имаш
 али заједно се истопите као пахуљица на твој рукаву.
 Видиш је, како падне и одмах се претвори
 у влажни траг.
 Радост, па шта ћу са њом
 и њеним траговима?

РАЗГОВОР

Па, хајде, реци ми, постоји ли истина у речима?
 Да ли ће из речи вода потећи вода?
 Да ли ће те реч камен ударити као камен?
 Да ли у речи Бог заиста постоји Бог?
 Да ли ће се окренути, као и ти, кад га зовну, именом?
 Да ли ће се реч тишина утишати као да је нема?
 Кад уђем унутра, у реч, ништа се не чује,
 говорим а као да скривам.
 Питам те, јер једном сам толико говорио
 да сам све изгубио, да ли, заиста, и ти
 станујеш у своје имену?

РАНО БУЂЕЊЕ

Светлост ме подиже. Светлост је кошница, унутра зуји и сам
 можеш томе присуствовати – наслони уши на дланове, у тај шум,
 у његову унутрашњост – као да шуми вода у даљини, као да
 киша пере небо. Шуми тишина пре буђења. Осећам како ме
 та тишина са лакоћом носи, док урањам у њу – израњам у даљини.
 Ујутро очи као семенке проклијају, доносе други живот. Гледај!
 Шири се дан, хиљаде трептаја, хиљаде капљица, просуте боје
 По баштама, глог натоварен цвећем и зујањем...
 Да ли да верујем у то?

ИШЧЕКИВАЊЕ

“Пссст”, стишава ме,
 “и времену треба дати времена.”

МЕТАМОРФОЗА

Ми смо само тачка која се смањује и постаје
 све мања тачка. Зрнце које се
 невидљиво котрља.
 Зрнце које ветар ковитла и пребаци
 на нечију ципелу па је она однесе далеко
 и угази у блато...
 Али то блато се осуши и зазрни.
 Утачка.
 Ту је, негде, и наша тачка
 коју је тешко препознати.
 Али она пулсира,
 она дозива.

PRVI SVETSKI RAT U SRPSKOJ I ANGLOAMERIČKOJ
PROZI (II): KRAKOV I FOKNER

FASCINACIJA LETOM

PIŠE: **Dragan Babić**

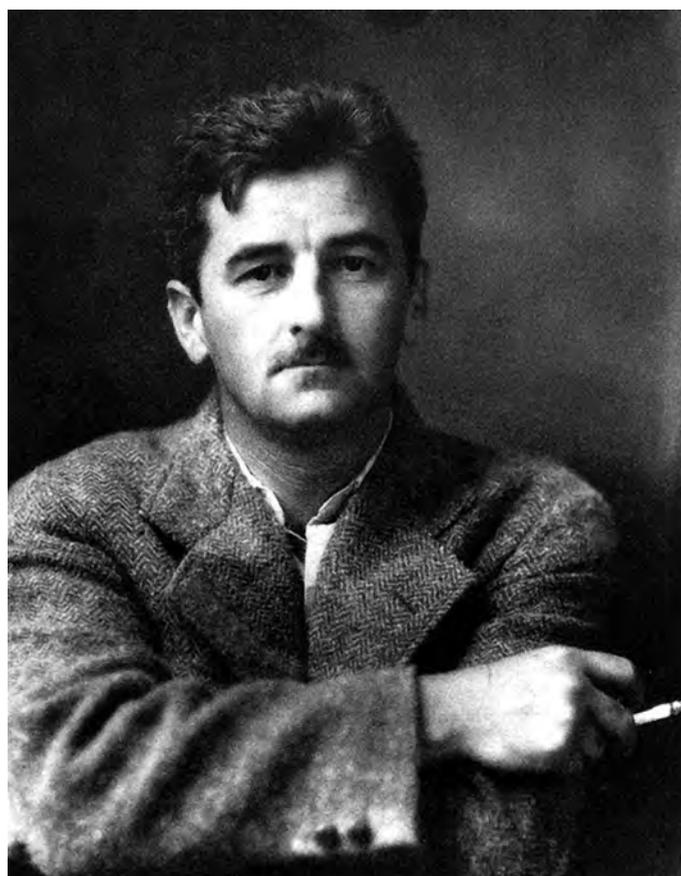
Najevidentnija veza Krakova i Foknera ostvaruje se posmatranjem odnosa prema ratnim pilotima – on je pun poštovanja i neretko u superlativu te je jasno da su oba kroz upravo ove junake proživljavali svoje neostvarene želje i snove o tome da krstare otvorenim nebom

Nastavljajući paralele između srpskih i angloameričkih autora koji su u svojoj prozi tematizovali Prvi svetski rat, uzimimo, nakon Miloša Crnjanskog i Ernesta Hemingveja, kao primer drugi par pisaca – Stanislav Krakov i Vilijam Fokner – koji se mogu dovesti u isti kontekst ne samo po vremenu u kom su živeli, nego i po ljubavi prema avijaciji.

Kao prvi rat globalnih razmera koji je pogodio savremeni svet i pokrenuo ogroman broj ljudi na pokret, Prvi svetski rat je morao neminovno da dovede i do mnogobrojnih tehničkih inovacija koje su redefinisale ne samo vojni svet, već i svakodnevicu civila. Tenkovi, bacači plamena, gasni napadi, nosači aviona i nove vrste ručnog oružja, samo su neke od stvari koje su dobile svoje novo ruho neposredno pre ili tokom rata. Uz to, avioni su doživeli revoluciju i, premda su bili u upotrebi i pre 1914., oni su upravo zbog rata postali popularniji, traženiji i privlačniji nego ranije. Stoga ne čudi što su se mnogi vojnici, u želji da dožive nove avanture, fokusirali upravo na avijaciju kao polje koje ih najviše privlači. Među milionima poštovalaca aviona ističu se Stanislav Krakov i Vilijam Fokner, autori koji su ovu svoju ljubav prema vazduhoplovstvu na različite načine ugradili u svoju prozu koja tematizuje Prvi svetski rat.

U središtu i na margini rata

Ljubav prema avionima očigledna je kada se posmatra korpus ratne proze Krakova – sem romana *Krila*, u pitanju je i veći broj pripovedaka koje su štampane tokom 1920-ih, ali su objavljene u celovitom izdanju tek 1992. godine u zbirci *Crveni pjero i druge novele* – i skoro svi istraživači te proze baziraju svoja čitanja na ljubavi prema visinama kojima vladaju čudesne

Vilijam Fokner

Stanislav Krakov

leteće mašine o kojima on mašta i pripoveda tokom cele karijere. Kao neko ko je imao direktna ratna iskustva – od borbi u Balkanskim ratovima, preko prelaska preko Albanije, sve do probijanja Solunskog fronta i oslobađanja gradova širom zemlje – Krakov je mogao da upozna sve aspekte ratne stvarnosti i shvati na koji način različiti elementi vojne spreme međusobno

sarađuju i sklapaju se u jednu skladnu formaciju kojom dominiraju i tenkovi i avioni, na zemlji, odnosno u vazduhu. Sa druge strane, Foknerova fascinacija avionima došla je iz jednog manje konkretnog, ali podjednako bitnog izvora: on, naime, nikada nije stigao do statusa aktivnog vojnika, ali se jeste pripremao za taj zadatak, i to upravo u avijaciji. Iskustvo obuke koju je imao ostalo je sa njim do kraja života, i on je neretko svoje junake opisivao kao avijatičare, kako u ranim, tipično ratnim pripovetkama i romanima *Vojnikova nagrada* i *Sartoris*, tako i u kasnijim i manje poznatim romanima kao što su *Potamneli anđeli*.

Fokner je svoj posleratni život zasnovao upravo na činjenici da je bio blizu rata, a ne i u njemu, mada nikada ne otkrivajući punu istinu. Takav pristup nalazi se i u korenu njegovog kasnijeg proznog stvaralaštva

Do svoje dvadesete godine, Krakov je već bio učesnik Prvog i Drugog balkanskog rata, i nalazio se usred Prvog svetskog, ne znajući kakva će njegova sudbina da bude do kraja tog velikog sukoba. Međutim, kao pitomac Vojne akademije, on je izrastao u oficira koji je bio među onima koji su predvodili povlačenje preko Albanije, ali i jedan od prvih koji su se vratili na sever, sve do Vojvodine, te na zapad, do Rijeke. Učestvovao je u odbrani Istre od Italijana i u bunama protiv Kraljevine SHS u Zagrebu, da bi početkom 1920-ih bio penzionisan kao poručnik pun iskustva koje je želeo da predoči u prozu. On je svoje iskustvo opisao u memoarima *Život čoveka na Balkanu* koji su štampani tek 1997, ali koji su i tada uspeli da dočaraju sve bitne trenutke koje je autor doživio. On u ovim zapisima spaja individualno i opšte, privatno i javno, proživljeno i preživljeno, pa ne čudi što istovremeno opisuje i ključne događaje istorije i presudne trenutke svog života, prelamajući istorijske prilike kroz vizuru pojedinca-svedoka.

Za razliku od njega, Fokner nikada nije stigao do rata, već samo do vojne uniforme jer ga je primirje zateklo usred obuke za avijatičara. On je prišao ratu, ali nije stupio u njega, što ga nije sprečilo da se prilikom povratka kući, u gradić Oksford u Misisipiju, ponaša kao da je video najžešće borbe i pretrpeo najgore povrede. Fascinacija ratom se u njemu javila 1915, kada je prvi put video avione, ali ga je američka vojska odbila zbog slabe fizičke konstitucije i visine, te on traži alternativna rešenja, lažira svoju biografiju i pridružuje se Britanskim vazдушnim snagama. U leto 1918. je upućen u Toronto, dobio je čin kadeta, i mogao je da kaže da je uspeo u nameri da se pridruži ratu, iako je bio daleko od opasnosti. Nakon tri nedelje obuke, poslat je na usavršavanje i izučavanje telegrafije, topografije, navigacije i aerodinamike, a u septembru postaje polaznik škole aeronautike na Univerzitetu u Torontu. Tu se konkretizuje njegova strast ka letenju, i on pravi skice delova aviona i proučava njihovu konstrukciju i rad, što kasnije koristi prilikom pisanja. Fo-

kner piše majci, hvaleći se kako leti, ali je upitno koliko je to istina i u kojoj meri se on može smatrati ostvarenim pilotom. On nije leteo u Kanadi, niti je stigao da se pridruži saborcima u Evropi, i sve njegove kasnije tvrdnje o tome da zaista jeste ratni heroj su samo produkt mašte i kompenzacija za neostvarenu ratnu sudbinu. Najzad, u decembru 1918, Fokner je otpušten iz vojske i vratio se kući.

I Krakov i Fokner su isticali Prvi svetski rat kao presudno iskustvo za svoj kasniji život i rad, i obojica su se usredsredili na ono što ih je u tom ratu najviše pogodilo: svedočenje mnogobrojnim žrtvama i stradanjima nedužnog naroda, sa jedne strane, te nemogućnost da se ostvari pun vojnički potencijal, sa druge. Proza oba autora neretko igra između iskustva jedinke i mnoštva, a dinamika koja se ostvaruje između pojedinca i grupe određuje ne samo protagoniste, već i ceo posleratni svet, i to na sličan način, bilo da se radi o jugoslovenskom ili američkom prostoru. Krakovljev roman *Krila* je stoga možda i najbolji primer međuljudskih odnosa u ratu i paralelizma različitih junaka među kojima nijedan nije dominantno glavni u klasičnom smislu, već narativom dominira kolektiv, grupa vojnika koji učestvuju u ratu i stapaju se u jedno polifono biće koje sabira iskustva svih njih. Foknerovi romani se pak najčešće odvijaju u krugu porodice (*Sartoris*) i zajednice (*Vojnikova nagrada*), i može se govoriti o kolektivu kao okviru u kojem se razvija radnja romana i zasebna priča svakog protagoniste. Ovakva predstava stvarnosti ima veze sa posmatranjem sa visine, iz vazduha, odnosno iz aviona, čime se dobija perspektiva mnoštva junaka koji se ne vide najpreciznije kada se promatraju individualno, ali se o njima može govoriti u okvirima kolektiva.

Kako rat menja svoje učesnike?

Kao mladi ljudi koji su preživeli najgore strahote, milioni onih koji su se vratili iz rata morali su da racionalizuju svoja iskustva i pređu preko njih, ne dozvolivši ratnim traumama da obeleže njihov život. Slično su pokušali i Krakov i Fokner, ali iz različitih uglova i na različite načine se opredelivši prema učešću u ratu.

Tako je Fokner, recimo, zasnovao svoj posleratni život upravo na činjenici da je bio blizu rata, a ne i u njemu, mada nikada ne otkrivajući punu istinu. Takav pristup nalazi se i u korenu njegovog kasnijeg proznog stvaralaštva, rastući u jasnu poetičku crtu: izmišljanje lične i kolektivne istorije, povezivanje fikcije i stvarnosti, te oblikovanje sopstvene mitologije moguće je prepoznati u svakom njegovom delu. Prvi svetski rat značajno je uticao na njegovu percepciju sveta i na oblikovanje njegove mlade ličnosti i, iako nije bio u realnoj opasnosti, Fokner je sebe predstavio potpuno drugačije. Vrativši se kući, izgledao je, govorio i ponašao se kao pravi vojnik, idući svuda u uniformi i sa obeležjima avijacije, verujući da zaista jeste leteo u ratu. Stekao je novo samopouzdanje i stav, nastavivši da nosi uniformu i prepričavao svoja „iskustva“ da bi nastavio svoj dečački san. Beg u fantaziju i pretvaranje da je neko drugi bili su jedina moguća rešenja njegovih problema i nesigurnosti, i iz tih pretvaranja i mnogobrojnih persona, koje je izmišljao da bi održao zainteresovanost svojih sugrađana, vremenom se rodila i njegova spisateljska karijera i mogućnost da opiše psihu različitih junaka na ubedljiv i književno relevantan način, čime se iskustvo pripreme za vojnog pilota nameće kao presudno za njegov književni rad.

Krakov se takođe posvetio književnosti, ali još tokom Prvog svetskog rata, vodeći ratni dnevnik i pišući romane *Kroz buru* i *Krila* u rovovima, da bi

i nakon rata nastavio da sumira svoje utiske u pisanoj formi. On se prvo fokusirao na presudnu 1915. u svom prvom romanu, da bi kasnije odmakao od ličnog iskustva i posmatrao ratnu stvarnost na sveobuhvatniji način. Počinje da piše *Krila* odmah nakon prvenca, i dalje u rovovima, ali je prošlo nekoliko godina pre no što je njegov prvi roman publikovan, a u međuvremenu su i autor i celo društvo bili zaokupljeni van-književnim obavezama i istorijskim prilikama koje su se isprečile na putu bržeg stizanja rukopisa do čitalaca. On najzad 1921. potpisuje ugovor sa Svetislavom B. Cvijanovićem koji je, što se videlo i na primeru Miloša Crnjanskog, imao sluha za mlade pisce i njihove ratne doživljaje uklopljene u proznu formu. Pre toga je četiri poglavlja iz romana publikovano u časopisu *Misao* 1919. i 1920. godine („Smrt kapetana Randića“, „Slutnja“, „Noć na mostu“ i „Na prelomu“), kao i veći broj pripovedaka, te je jasno da on nije nepoznat autor i da su njegov prvenac mogli naslutiti svi koji su pratili aktuelnu produkciju i periodiku. Ipak, Krakov nije naišao na potpuno pozitivnu reakciju kritike, i stoga je, dok je spremao *Krila* za štampu, bio svestan da to delo mora biti kvalitetnije od prethodnog, te je i tražio poziciju iz koje će mu biti lakše da to uradi. Naposljetku, vrativši se ljubavi prema avionima, vratio se u rat, i tu pronašao pripovednu poziciju.

Kao neko ko je imao direktna ratna iskustva – od borbi u Balkanskim ratovima, preko prelaska preko Albanije, sve do probijanja Solunskog fronta i oslobađanja gradova širom zemlje – Krakov je mogao da upozna sve aspekte ratne stvarnosti

Posmatrati svet iz vazduha

Najevidentnija veza ova dva autora ostvaruje se posmatranjem njihovog odnosa prema ratnim pilotima – on je pun poštovanja i neretko u superlativu, te je jasno da su i Krakov i Fokner kroz upravo ove junake proživljavali svoje neostvarene želje i snove o tome da krstare otvorenim nebom.

Prvi od njih u romanu *Krila* daje široku sliku cele vojske, opisujući scene koje se dešavaju istovremeno, i praveći paralelu između zemlje i vazduha, evidentno stajući na stranu potonje pozicije za posmatranje sveta. On dočarava avione sa tla i grad iz pilotske kabine, čime dodatno doprinosi distinkciji i dihotomiji gore-dole anticipiranoj u naslovu romana. Sve ovo dovodi do poigravanja sa fokalizacijom i usloznavanja ratne stvarnosti, čime ovaj roman postaje dinamičniji, konkretniji i sadržajniji ne samo od romana *Kroz buru*, nego i od većine drugih romana koji su pisani i štampani istih godina. Autor ovako stiže do postupka filmske montaže znatno pre svojih savremenika, otkrivajući nove načine pripovedanja i prikazivanja ratnih scena samo zato što je mogao da se imaginativno vine iznad konkretne radnje i priča o njoj iz vazduha umesto sa tla.

Fokner takođe prenosi iskustva pilota u svojim delima, pokušavajući da osvetli tok svesti onih koji učestvuju u borbama iznad zemlje, ali njihova osećanja nakon rata, naročito ako su doživeli fizičke povrede prilikom leta. Protagonisti romana *Vojnikova nagrada* i *Sartoris*, kao i pripovedaka „Landing in Luck“, „Ad Astra“, „Honor“, „All the Dead Pilots“, „Death Drag“ i „Turnabout“ su piloti koji su tokom rata imali konkretna i opipljiva iskustva, ali su nakon njega mahom završili na margini društva, ranjeni, odbačeni, istraumurani ili pak mrtvi. Fokner staje na stranu junaka koji nisu uspjeli da se izbore sa posleratnim promenama i na koje je iskustvo borbe ostavilo toliko dubok trag da ne mogu da pređu preko njega ni godinama kasnije. On opisuje svoje pilote sa puno empatije i, premda se opis ovih ratnika promenio od *Vojnikove nagrade* do *Potamnelih anđela*, njegova ljubav prema letenju i avionima nije jenjavala – štaviše, ostala je jedna od konstanti njegovog rada.

Pogled nagore i unapred

Kada se govori o stvaralaštvu Vilijama Foknera, istraživači se najčešće fokusiraju na njegove romane koji se odvijaju u Joknapatofi, fiktivnom prostoru na američkom Jugu gde su smeštena njegova najpoznatija i najuspešija dela (*Buka i bes*, *Dok ležah na samrti*, *Svetlost u avgustu*, *Avesalome*, *Avesalome!*, i druga). Suprotno tome, pri analizi opusa Stanislava Krakova, roman *Krila* se ističe kao najznačajniji i najkvalitetniji prozni tekst koji je ovaj autor napisao. Ono što se, međutim, ne pominje jesu manje uspjeli, ali jednako važni romani i pripovetke koje je Fokner napisao pre no što se posvetio građenju svoje lične južnjačke mitologije, te avijatičarske reportaže (među njima se naročito ističe tekst „Let mašte i gvozdene krila“ koji je preštampan i u zbirci *Crveni pjero i druge novele*) koje je Krakov objavljivao u listovima *Vreme* i *Naša krila*, a koje, mešajući putopis, esej, novinski iskaz i prozno-poetski tekst, rastu u najbitnije časopisne tekstove naše poratne produkcije. Drugim rečima, kada bi se opus ovih autora posmatrao van granica najčitanijih dela, otkrila bi se, između ostalog, snažna ljubav prema avijaciji, poštovanje prema pilotima i divljenje prema nadzemaljskoj perspektivi koju omogućava letenje, i tako bi se došlo do novog čitanja i ključa za potpunije razumevanje njihovog celokupnog opusa.

LITERATURA:

- Blotner, Joseph (2005) *Faulkner: A Biography*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Krakov, Stanislav (1997) *Život čoveka na Balkanu*. Beograd: Naš dom, Lausanne: L'Age d'Homme.
- Krakov, Stanislav (1991) *Krila*. Beograd: Filip Višnjić.
- Krakov, Stanislav (1994) *Kroz buru*. Beograd: Filip Višnjić.
- Krakov, Stanislav (1992) *Crveni pjero i druge novele*. Beograd: Filip Višnjić.
- Opačić, Zorana (2007) *Alhemičar pripovedanja Stanislav Krakov*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Petrović, Predrag (2008) „Kinematografsko pisanje: Krila Stanislava Krakova“. *Avangardni roman bez romana*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, str. 197–220.
- Stojanović Pantović, Bojana (1998) *Srpski ekspresionizam*. Novi Sad: Matica srpska.
- Faulkner, William (1950) *Collected Stories*. London: Vintage Books.
- Faulkner, William (1977) *Selected Letters of William Faulkner*, ed. Joseph Blotner. New York: Random House.
- Fokner, Vilijem (1964) *Vojnikova nagrada*, prevela Marija Đorđević. Beograd: Narodna knjiga.
- Fokner, Vilijam (1977) *Sartoris*, preveo Ivan Slamnig. Zagreb: Globus.

UTICAJ DVE UMETNOSTI – KAKO SE PROŽIMAJU KNJIŽEVNOST I MUZIKA

MAGIJSKA SIMBIOZA

PIŠE: Tamara Babić

Dilan je najbolji primer spone književnosti i muzike jer je uspeo da dođe do različitih ljudi svojim pesmama sa i bez muzike i da pronade svoje mesto i u književnom i muzičkom svetu

Brojna književna dela oslanjaju se na muziku, dok se u nekima pak ona eksplicitno spominje kao glavna muza za nastanak dela. Isto je i sa uticajem književnosti na muziku te je poznato da su brojni muzičari inspiraciju za reči ili melodiju tražili upravo u najbitnijim literarnim delima. Još od antičkog perioda postoji jaka veza između književnosti, pretežno poezije, i muzike. Ipak, ova veza iz tog perioda značajno je drugačija od onoga na šta se ova simbioza danas odnosi. Povezanost ove dve umetnosti je od davnina u religioznim narativima kojima su narodi odavali počast bogovima ili održavali tradicionalna okupljanja. Filozofi su svoja razmišljanja iznosili uz pratnju muzike, pružajući svojim rečima vid svojevrsnog performansa koji je zahtevao spajanje više elemenata u jednu celinu. Pored toga, trubaduri su još jedna veza između muzike i književnosti koja najbolje pokazuje od kog perioda ova simbioza datira. Ove viševkovne tradicije pokazuju da spajanje dve umetnosti ne predstavlja nikakvu inovativnost, već samo njihovu evoluciju i unapređivanje, čineći ih bližim vremenu u kom se odvijaju. Otkako postoji ova veza, postoji i konstantno ispitivanje međusobnog uticaja i traženje inspiracije van krugova sopstvene inspiracije i okretanje pisca, tj. muzičara ka drugom svetu, ka nekom drugom prostoru stvaranja.

Uticaj na čoveka

Čitanje određenog književnog dela uz propratnu muziku još jače deluje na čoveka i njegovo prihvatanje onoga što čuje. Takođe, muzika nam pomaže da jače i emotivnije doživimo određeno delo i vodi nas u drugu dimenziju od one koju nam pruža čitanje bez muzičke podloge. Emotivni doživljaj teksta

dolazi do vrhunca pri simbiozi muzike i književnosti gde se u našem mozgu odvijaju dve paralelne radnje percepcije koje, ukoliko su melodija i reči usklađeni, mogu da koegzistiraju bez problema. Tekst se upravo zbog ovoga različito doživljava ukoliko se menja intonacija, a još više ukoliko je praćen i određenom melodijom (veliki raspon melodije i tonova utiče na drugačije slušanje i razumevanje teksta). Najbolji primer za ovaj spoj i reakciju jesu razna čitanja koja autori organizuju uz pomoć muzike. Kako bi ispunili praznine između reči, pa čak i slova, autori biraju muzičku podlogu koja odgovara motivu njihovog dela i time ga dodatno upotpunjuju. Glavni odabir je uglavnom džez muzika koja zbog svog laganog ritma stvara odličnu podlogu za literarni tekst. Autori idu i korak dalje, te biraju muzičku podlogu koja se nalazi sa njima na sceni i koja može, zajedno sa njima, da improvizuje na osnovu njihovog čitanja i reakcije publike. Ovo pruža i jači emotivni naboj te autori ovo svesno koriste želeći da naglase određene delove teksta. Naglašavanje se ogleda u pojačanoj emotivnosti pri čitanju delova koji nose određeni element komedije ili tragedije, ili autori pak samo žele da naglase određena dešavanja. Ovo im daje mogućnost da prodube značaj svog teksta, pokažu publici kako su oni zamislili da taj tekst postoji u svetu, i približe im delove koje je potrebno istaći.

Prijemčivost poezije

Uglavnom zbog svoje podobne zvučnosti, poezija je prilagodljiva raznim vrstama izvođenja. Takođe, zbog svoje ritmičnosti i mogućnosti da se izvodi na više načina, ona je oduvek bila privlačna muzičarima ili pesnicima koji su svoje čitanje hteli da podignu na viši nivo. Ova veza je zasnovana prvenstveno na sličnosti poezije i teksta muzičke numere, koji mogu da postoje kao dve odvojene celine. Povezanost se ogleda i u tome da se i poezija i muzika zasnivaju na slušanju i činjenici da određena promena u ritmu može da stvori drugačiji utisak kod slušaoca. Motivi su često isti, kao i proces ponavljanja, ne

samo refrena, nego i određenih stihova kako bi se oni naglasili. Upravo ova ritmičnost i melodičnost koju nosi poezija predstavlja glavnu tačku simbioze sa muzikom i dopušta autorima i muzičarima da eksperimentišu i prelaze iz jednog pravca u drugi. Sve ovo čini ove dve vrste izražavanja pogodnim da se prepliću i traže inspiraciju jedna u drugoj u nadi da će podići svoj izraz i iskazati emocije u novom okruženju. Postoji nešto u sposobnosti da se jednostavne reči u spoju sa muzikom prenesu na slušaoca u nekom novom svetlu i da se svaki stih posebno naglasi drugačijim ritmom, još jednom podvlačeći jedan od glavnih spojeva ova dva umetnička izraza. Upravo je to razlog zašto su mnoge pesme, ili stihovi, našli svoje mesto u poeziji ili muzici. Jedan od novijih primera ovog spoja jeste i grupa Arctic Monkeys sa svojom pesmom „I Wanna Be Yours“, koja je zapravo pesma britanskog pesnika Džona Kuperu Klarka. Ono što je u ove dve izvedbe drugačije jeste prepravljanje pesme kako bi ona bila pogodna za muzičko izvođenje.

Vladislav Bajac je u svom najnovijem romanu *Hronika sumnje*, beležeći odrastanje jedne generacije, usput beležio i njen zvuk. Upravo ovaj način spontanog ubacivanja muzike učinio je da autor zabeleži ukus svog perioda

Pisanje pod uticajem

Pitanje inspiracije, kao i to gde je autori bilo koje vrste umetnosti traže, uvek je diskutabilna tema, i pitanje koje vodi u više smerova. Međutim, jedan odgovor se uvek nađe u vrhu i to je upravo traženje inspiracije u *muzici*, kada su u pitanju pisci, ili pak u *književnosti*, kada se radi o muzičarima. Razlika u procesu stvaranja ova dva teksta je novina koja autorima unosi svežinu u kreativni rad, i upravo zato je i odlična podloga za inspiraciju. Kako se obe umetnosti bave pretežno istim motivima i žele da postignu isti efekat kod svojih slušalaca, tj. čitalaca, pisanje pod uticajem one druge umetnosti autorima daje mogućnost da istraže iste situacije u novoj i nepoznatoj sredini. Od više muzičkih pravaca, klasična muzika se uvek izdvajala kao najveća inspiracija upravo zbog svoje raznovrsnosti u melodiji, ali i u instrumentalnom obliku koji kao da prosto traži reči kako bi se zaokružila jedna celina. Tako su brojna klasična dela inspirisala nastanak novih, pružajući slušaocima priliku da osete tu povezanost i razloge zašto je određeno delo inspirisalo novi pravac. Može se reći da je jedan od razloga popularnosti klasične muzike to što pre nekoliko stotina godina nije postojalo toliko muzičkih pravaca kao danas, a ova popularnost se ponavlja i danas, sa autorima koji traže vezu ne samo sa delima iz prošlog vremena, nego i autorima, nadovezujući se na njihovu potragu za inspiracijom u želji da pronađu svoju. Kako je klasična muzika bila

najveća inspiracija nekim od najpoznatijih autora, ne čudi dublje istraživanje i ove vrste muzike, i dela koja su nastala pod njenim uticajem. Ovo je iznedrilo neka sasvim nova viđenja klasika i autora te je tako moguće povezati dela na osnovu sličnosti po inspiraciji, ali isto tako i na različitim iskustvima do kojih su ona dovela. Tako možemo tražiti vezu između autora koji su u svojim uzorima tražili inspiraciju za nastavak novog dela, i istovremeno tražili put kojim su njihovi uzori išli kako bi došli do pravog mesta nastanka jednog klasičnog dela.

David Albahari i Žarko Radaković najbolji su primer spajanja savremene domaće scene sa muzikom u knjizi nazvanoj prilično jednostavno *Knjiga o muzici*

Uticaj muzike na književnost

Kako ove dve umetnosti funkcionišu u konstantnoj relaciji, nije čudo da se javio veliki broj muzičara koji su inspiraciju za svoje najpoznatije hitove prošli upravo u svojim omiljenim knjigama. Bitlsi, Led Cepelin, Erik Klepton i mnogi drugi su poznati po tome da su neki od njihovih najvećih hitova nastali upravo pod uticajem knjiga koje su čitali. Treba napomenuti da su neki od ovih muzičara bili opsednuti delima i svetovima koje su omiljeni im autori kreirali, te su pokušavali da napišu nastavke njihovih priča, ubace sebe kao glavne ili sporedne junake, ili da promene tok priče onako kako su oni zamislili da je pisac trebao da uradi. Jedan od najpopularnijih žanrova koji mnogi muzičari navode kao najveću inspiraciju je magijski realizam koji autore vodi u neku novu dimenziju i omogućava im da stvore svet koji je drugačiji od onog u kom žive. Povezano sa tim, epska fantastika, pogotovo Tolkinov svet junaka, popularan je ne samo zbog svoje rasprostranjenosti, nego i zbog granica do kojih ovaj autor dovodi svoje čitaoce. Možda je upravo i to bežanje od realnosti i sveta u kom su živeli bilo ono što ih je privlačilo, budući da su pesme nastale pod ovim uticajem imale dozu nerealnosti i imaginativnosti koja se savršeno uklapala sa muzičarima koji su te numere izvodili. Već izgrađen svet, prepun novih junaka i događaja, omogućio je muzičarima da upravo tu pronađu svoju inspiraciju gde su neki od njih čak i izabrali neke od glavnih tema i usvojili ih kao svoje tokom procesa stvaranja muzičkog pravca grupe ili pojedinačnog izvođača. Poznato je da muzičari često pominju beg od realnosti i potragu za novim iskustvima, te je književnost postala jedna od najboljih dimenzija koja im sve to pruža. Razni pravci u koje autori vode svoje likove daju mogućnost da se te priče ispričaju u nekom novom ključu, ili da se one jednostavno završe nekim novim alternativnim krajevima, usput spominjući ono što je autor želeo da prikaže.

Kako i muzičari i autori traže balans između autobiografskih činjenica i nerealnih situacija, začuđujuće je koliko i jedni i drugi, trudeći se da sakriju

što više u svoj tekst, zapravo otkrivaju ceo svoj svet sa svim vrlinama i manama. Ova krucijalna povezanost omogućava autorima da približe slušaocima svoje numere, pogotovo onima koji su upoznati sa delima na osnovu kojih su one nastale. To i jednima i drugima pomaže kada žele da prikažu poistovećivanje sa junacima ili situacijama u kojima su se našli, ne dajući slušaocima sve odjednom, nego uvodeći ih u priču preko drugog medijuma koji im je takođe blizak. Ova prećutna emotivna nabijenost u tekstu može dodatno da obogati i pisane reči i one izgovorene uz pratnju muzike, dajući im novu dimenziju i ostavljajući praznine tačno tolike da ih elementi iz druge umetnosti dočaraju. Upravo ovo popunjavanje pokazuje pravu vrednost pretajanja elemenata i sublimacije svega što činioci ove dve umetnosti ubacuju prožimajući ova dva sveta nekom magijskom vezom koja funkcioniše čak i u komplikovanom sistemu.

Jedan od novijih primera ovog spoja jeste i grupa Arctic Monkeys sa svojom pesmom „I Wanna Be Yours“, koja je zapravo pesma britanskog pesnika Džona Kupera Klarka. Ono što je u ove dve izvedbe drugačije jeste prepravljjanje pesme kako bi ona bila pogodna za muzičko izvođenje

Veza sa domaćom književnošću

David Albahari i Žarko Radaković najbolji su primer spajanja savremene domaće scene sa muzikom u knjizi nazvanoj prilično jednostavno *Knjiga o muzici*. Oni koji poznaju rad ova dva autora su već pri vesti o objavljivanju te knjige mogli da naslute da će ovo biti jedino štivo koje na ovaj način spaja ove dve umetnosti. Način na koji su ova dva autora pristupila slušanju muzike, njenom „iščitavanju“ i zapisivanju, pokazao je da zaista postoji neka magijska veza koja čini da zapis o muzici postane nešto više, da postane novo književno delo. Pored ova dva autora, značajna je i knjiga Pece Popovića i Mihajla Pantića *Biti rokenrol*, kao svojevrсни omaž jednom muzičkom pravcu i nadovezivanje ova dva autora na tekstove o srpskom rokenrolu. Sublimacija rokenrol muzike i književnosti vodi čitaoce kroz istoriju domaće muzike koja ne nudi samo podatke, već bogati svoj tekst literarnim dodacima koji povezuju činjenice, pa ova knjiga postaje pokazatelj kako dve odvojene umetnosti mogu da postanu jedna, uokvirena u jednu knjigu koja je mnogo više od toga.

Možda najveća veza sa muzikom ogleda se u pojedinim knjigama autora koji slušaju rokenrol muziku i odlučuju da ona postane nešto više od prapratne muzike tokom nastajanja rukopisa. Vladislav Bajac je u svom najnovijem

romanu *Hronika sumnje*, beležeći odrastanje jedne generacije, usput beležio i njen zvuk. Upravo ovaj način spontanog ubacivanja koncerata, albuma i grupa koje su bile zvuk celog naraštaja, učinio je da autor zabeleži muzički ukus svog perioda i prikaže kako izgleda graditi isti. Vremenski tok romana se može pratiti po muzičkim događajima, čineći ostale vremenske odrednice kao usputna obeležja. Uz to, Dragan Bošković u zbirci pesama *The Clash*, koja je takođe i nazvana po jednoj od najpopularnijih rokenrol grupa, kao da spaja reči svojih pesama sa najpopularnijim hitovima. Na neki čudan način ovo funkcioniše upravo zbog autorovog poznavanja materije koju spaja sa svojim stihovima, ne čineći ovu simbiozu prenatrpanu, ni suvišnu. Treba napomenuti da ni u jednom od navedenih slučajeva ovo spajanje ne dovodi do gomilanja ili pukog spominjanja određenih muzičkih pojmova, nego do autentičnog integrisanja dva sveta koji imaju dodirnu tačku u stvaranju – bilo da su u pitanju slova ili note.

Dilema oko Nobela

Vest da je Bob Dilan dobio Nobelovu nagradu za književnost nisu svi dočekali oduševljeno, ponajviše jer se nisu mogli odlučiti da li je ovaj autor za njih književnik ili muzičar. Ukoliko pođemo od pretpostavke da je književnost umetnost koja, kao i sve ostale, treba da dođe do što većeg broja recipijenta, onda ono što je njemu pošlo za rukom zapravo i jeste pravi cilj stvaralaštva. U više navrata, autor je pričao o inspiraciji koju je pronalazio u nekim klasičnim književnim delima ne bi li usavršio svoje pisanje. Doduše, to je bilo za potreba muzike, ali je nakon toga obišao ceo krug, vraćajući se ponovo na književnost i stvaranje pod uticajem svoje muzike koja je sakupljena od klasika. Upravo je ova sinteza razlog zašto se Dilan osetio prijatno u stvaranju na dva fronta i dao sebi mogućnost da proširi svoje muzičke vidike. Ono što se najviše zamera njegovoj Nobelovoj nagradi jeste to što mnogi smatraju da je za njegove pesme potrebna muzička podloga jer ih je nemoguće iščitavati bez muzike na koju nas je autor navikao. Ono čime su ga mnogi branili jeste da je uneo svežinu i novi ritam u američku poeziju, što nije imalo pozitivan ishod kod stručnjaka koji se bave versifikacijom.

Dilan je jedan od autora koji su, pretežno svojom muzikom, došli do generacija ljudi koji ga smatraju jednim od najvećih umetnika ikada. Nije suviše spomenuti da su se mnogi zainteresovali za književni opus ovog autora tek nakon ovog priznanja, ostavljajući njegove pesme u senci. Ovo je najbolji primer spone ove dve umetnosti jer je jedan autor nagrađen u obe oblasti, uspevajući da dođe do različitih ljudi svojim pesmama sa i bez muzike, i da pronađe svoje mesto i u književnom i muzičkom svetu. Na pojedincu je da razluči note i reči, ali je neosporna činjenica da su ovakvi autori sasvim očekivan izbor u narednim godinama, ne samo za Nobelovu nagradu, nego i za veću popularnost kod čitalaca.

Ovaj proces međusobnog prožimanja je nešto što će u narednom periodu samo dobiti svoje nove oblike i autore koji će se priključiti tom pokretu. Pravi zadatak umetnosti je uticaj na čoveka i pomeranje granica koje su prethodno postavljene. Upravo ovakvim vidovima traženja inspiracije i novih vidova istraživanja, autori i muzičari obogaćuju svoj izraz i čine ga istančanijim i unikatnijim. Intertekstualnost ove vrste čini mnogo više od korelacije i pronalaženja veza u jednom tekstu: tiče se i stanja u kom se nalazio autor kada je na njega neko drugo delo uticalo prilikom stvaranja svog jedinstvanog dela prožetog nečim već poznatim.

ČITAJUĆI *BLIZANAČKU TRILOGIJU*

DEMONSKO PISANJE AGOTE KRIŠTOF

PIŠE: **Danilo Lučić**

Dekartov demon, uvodeći poremećaj u objekte naše percepcije, istovremeno nam na neki način čini dobro time što testira uvreženost naših doživljaja. Čitajući trilogiju *Velika sveska, Dokaz i Treća laž sve vreme sam osećao zavodljivost tog demonskog mehanizma*

U pisanju Agote Krištof postoji demonska privlačnost. Pritom, pod „demonskim“ ovde ne mislim da neku nečistu, zlotvornu natprirodnu silu. Mislim u prvom redu na kartezijansku koncepciju demona čiji je glavni cilj da nas obmane, da stvarnost izobliči do neprepoznavanja i time ugrozi stabilnosti našeg identiteta. Dekartov demon, uvodeći poremećaj u objekte naše percepcije, istovremeno nam na neki način čini dobro time što testira uvreženost naših doživljaja. Čitajući romane *Velika sveska, Dokaz i Treća laž*, koji zajedno sačinjavaju *Blizanačku trilogiju*, sve vreme sam osećao zavodljivost tog demonskog mehanizma, koji mi nije dozvoljavao da knjigu čitam bez prekida, već sam često morao da prekidam čitanje, da hvatam vazduh, pokušavam da saberem misli, shvatim ono što sam pročitao. Da se trudim da pojmem svet dramatično dislociran u odnosu na ovaj u kojem živim, pa ipak oni su obličjem bili istovetni. Iako je jedan od njih uistinu duboko demonski izmenjen. Otud je dolazila i ta privlačnost, to jest ona specifična zavodljivost užasa.

Trilogija Agote Krištof govori o blizancima Klausu i Lukasu, koji detinjstvo tokom II svetskog rata provode kod njihove bake. Vreme događanja nijednom nije precizno određeno, ali po nekim naznakama (na koje nas mogu navesti i podaci iz autorkine biografije) može se naslutiti. Toponim su takođe kriptični: majka odvodi blizance iz Velikog grada u Mali grad, kod svoje majke, ne bi li ih tako sklonila od rata. Ali starica kojoj su

povereni na čuvanje je otelotvorenje zlobe. Prljava, prosta, osvetoljubiva, maliciozna sadistkinja, kao da je sačinjena od srazmernih proporcija najgorih ljudskih osobina, krunisanih ubistvom koje je kao najmaterijalniji dokaz njene dehumanizovanosti prati kroz život. Blizanci ubrzo shvataju da se, ukoliko žele da prežive, i još važnije, da održe bilo kakvu stabilnost svojih ličnosti, moraju u svakom smislu očelicitati. Zbog toga počinju da praktikuju vežbe koje za cilj imaju fizičku i emotivnu desenzitivizaciju. Teraju sebe da podnose glad, hladnoću, bol. Prose, lažu, krađu, ucenjuju, prebijaju... Čine, dakle, sve što je u njihovoj moći da ovladaju veštinama koje će im obezbediti opstanak. O svim tim „podvizima“ pišu kratke sastave koji, ako ispune uslove specifično formulisane istinitosti, bivaju prepisani u „Veliku svesku“. Od prvih stranica lako se uočava ekstremna minucioznost i simplifikovanost stila Agote Krištof, što bi trebalo da nam sugerise dečiju perspektivu pripovedanja sa njenom lingvističkom nerazvijenošću. U jednom od sastava, blizanci objašnjavaju svoj pristup pisanju sastava koji bi trebalo da obezbedi najverodostojnije beleženje njihove lične istorije:

Napisaćemo „Jedemo mnogo oraha“, a ne: „Volimo oraha“, jer reč „voleti“ nije pouzdana reč, nedostaje joj preciznosti i objektivnosti. „Voleti orahe i „voleti našu Majku“ ne može da iskazuje istu stvar. Prvi izraz označava prijatan ukus u ustima, a drugi osećanje. Reči koje definišu osećanja ve-

oma su neodređene; bolje je izbegavati njihovu upotrebu i pridržavati se opisanja predmeta, ljudskih bića i samog sebe, to jest vernog opisivanja činjenica.¹

Upravo u svedenosti izražajnih sredstava Agota Krištof nalazi prostor za prikazivanje monstroznosti sa kojima se blizanci suočavaju, a koje, kako napreduju njihove vežbe iz bezdušnosti i beskrupuloznosti, kasnije i sami provociraju.

Agota Krištof je rođena u Mađarskoj 1935, iz koje je u 21. godini života emigrirala u Švajcarsku, zbog propasti antisovjetske pobune i potonje okupacije. Njeno migrantsko iskustvo podrazumeva, kao i svako uostalom, borbu sa velikom neizvesnošću i nesigurnošću, ali i uronjenost u potpuno nov jezik, koji počinje da konkuriše njenom maternjem. U toj tenziji koja se stvara kroz pretakanje iz jednog jezika u drugi, iz jedne kulture u drugu, događa se i rastakanje identiteta. Međutim, Krištof se nije grčevito borila da po svaku cenu ponovo dovede svoj identitet u stanje stabilnosti, već je tražila način da ukroti energiju proisteklu iz unutrašnjeg kulturološko-lingvističkog sukoba, da nezavidnost svoje pozicije pretvori u strahovito uspešan kreativni proces. Stoga, ona odlučuje da piše na francuskom jeziku, koji, slično kao i Beket sa francuskim i Džozef Konrad sa engleskim, ne poznaje dovoljno dobro. Ali njoj je to nepoznavanje upravo i potrebno. Prpratni element te uprošćenosti stila jeste i neposrednost, kojom se veoma efikasno postiže šokantnost, tako da simuliranje dečije perspektive stilskom osiromašenošću ostaje sekundarna narativna namera.

Jezik za percipiranje realnosti

U *Velikoj svesci* pripovedanje je uvek u prvom licu množine. Svako opažanje, svako osećanje, svako delanje blizanaca je u potpunosti unisono, i bilo kakvu granicu među njima zamagljuje, ili tačnije u potpunosti briše, to neraskidivo, pripovedačko *mi*. Ova nedeljivost se odražava i na fizičkom planu, jer razdvajanje kod braće izaziva psiho-fizički bol. Osim toga, dominantno glagolsko vreme koje se upotrebljava je prezent, koji stvara osećanje zaglavljenosti u tom sadašnjem trenutku, i gde nema nikakvih naznaka prošlosti i budućnosti. Jer, ipak, rat je, čovečanstvo je izloženo nezapamćenom (samo)razaranju, i opstati na takvom mestu i u takvom vremenu podrazumeva da sentimentalnost prošlosti i sanjarije budućnosti mogu biti fatalno opasne slabosti. Sve što se ima je sada i ovde, rizično je priželjkivati bilo šta više od toga. Put do jednog ovakvog stanja svesti vodi kroz jezik, jer on se ispostavlja kao glavni instrument za percipiranje realnosti. U njemu počinje naš doživljaj sveta i on, menjajući taj doživljaj, može promeniti i samu stvarnost. Ovako izgledaju vežbe jačanja tela blizanaca:

Goli smo. Udaramo jedan drugoga kaišem. Pri svakom udarcu kažemo

– Ovo ne boli.

Udaramo jače, sve jače i jače.

Stavljamo ruke iznad plamena. Zasecemo nožem svoje butine, ruke, grudi i sipamo alkohol na rane. Svaki put kažemo:

– Ovo ne boli.

Nakon izvesnog vremena, zaista ne osećamo više ništa. To nekog drugog boli, to se neko drugi opekao, posekao, neko drugi pati.

Ako imamo u vidu teorijske koncepte „identiteta kao sopstva“ (*identity as selfhood*) i „identiteta kao sličnosti“ (*identity as sameness*), koje je formulisao Pol Riker, možemo videti kako je za narativni identitet, tj. određeno identitetsko jedinstvo koje se formira kroz fabulu i daje konzistentnost junaku, temporalnost jedna od ključnih kategorija. Drugim rečima, fragmentarno prikazan tok samofiguracije neodrživ je bez dinamičnosti procesa na relaciji stalnost – promenljivost raspoređenih na vremenskoj ravni. Kako god to doživljavali, ono što nas definiše jeste faktografija naše prošlosti i perspektiva naše budućnosti, dok su to istovremeno neuhvatljive kategorije koje nam konstatno izmiču. Pa ipak, blizanci svesno biraju da samointerpretaciju grade isključivo na sadašnjosti. Tako je, paradoksalno, konzistentnost njihovog identiteta izgrađena na nekonzistentnosti njihovog trajanja, čime osnažuju svoju egzistencijalnu poziciju. Naročito stoga što na ovaj način mogu abolirati i nekonzistentnost svog morala.

Trauma napuštanja, ili odustajanja od maternjeg jezika u *Dokazu* je prikazana kroz ubijanje figure majke i ženskog principa. Viktor ubija sestru, Lukas Jasminu, a u *Velikoj svesci* blizanci kosture kriju na tavanu – sve to upućuje na potrebu za čudovišnom emancipacijom

Amit Markus ističe da „ovakav koncept vremena degradira moralno delovanje blizanaca: postoji problem kako nametnuti moralnu odgovornost delatnicima koji odbijaju da prihvate sopstvenu postojanost, to jest, vezu između svih osnovnih akcija i praksi u kojima imaju udela.“² Blizanci učenjuju lokalnog sveštenika da im daje novac kojim oni pomažu devojkicu sa kojom je ovaj imao seksualne odnose. Ali kada prestane potreba za novčanom pomoći, oni prestaju sa ucenama. Iako varaju ljude, prete im, lažu ih i krađu, oni istovremeno donose odluku da isceniranom nesrećom fizički kazne sveštenikovu sluškinju zbog nehumanog odnosa prema izglednom zatvoreniku. Iako je baka njihova najveća tlačiteljka, jer im, recimo, uskraćuje hranu i krađe odeću i novac koje im majka šalje, kada se ta ista majka pojavi jednog dana da ih uzme kod sebe i vrati u Veliki grad, oni pokazuju lojalnost prema svojoj baki i ostaju kod nje. Dakle, maksime nji-

¹ Krištof, Agota (2018) *Blizanačka trilogija*, prevela Vesna Cakeljčić, Beograd: Dereta i Kontrast: 40.

² Marcus, Amit (2006) „Sameness an Selfhood in Agota Kristof’s *The Notebook*“. *Journal of Literature and the History of Ideas*, Vol. 4, No 2: 83.

hove etike poseduju određenu promenjivost. Autorka time vešto uskraćuje čitaocu/čitateljki prognoze u vezi sa ponašanjem blizanaca i daljim tokom radnje.

U sledećem delu trilogije pod nazivom *Dokaz*, vidimo da se stil i odnos prema jeziku donekle promenio. Iako je i dalje prisutan minimalizam, pripovedanje se sada vrši iz trećeg lica jednine, a fabula prati samo jednog od braće, Lukasa, koji je nakon razdvajanja blizanaca u poslednjem poglavlju *Velike sveske* ostao u bakinoj kući. Priča sada prati njegov život u Malom gradu, obeležen daleko većom interakcijom sa stanovništvom. Krištof uvodi motiv incesta, koji u ovom slučaju nipošto ne treba posmatrati kao seksualnu devijaciju. Lukas sreće devojkicu Jasminu, koja je rodila sina iz incestuoznog odnosa sa svojim ocem. Svog sina Matijasa ona je htela da baci u reku, a Lukas ih spašava i poziva ih kod sebe. Tokom njihovog zajedničkog života, Lukas će se neobično vezati za Matijasa, inteligentnog, mentalno naprednog dečaka koji pati zbog svojih fizičkih deformiteta. Takođe, jedan od likova iz ovog romana Viktor imao je incestuozne odnose sa svojom sestrom Sofijom, pred kojom se pretvara da piše roman, a zapravo prepisuje delove iz svojih omiljenih knjiga. Motiv incesta ovde označava žudnju za ponovnim sjedinjavanjem entiteta koji poseduju istovetnost, ali je to sjedinjavanje zabranjeno ili društvenim normama, ili otežano interpersonalnim sukobima ili onemogućeno odsutnošću.

Agota Krištof je rođena u Mađarskoj 1935, iz koje je u 21. godini života emigrirala u Švajcarsku, zbog propasti antisovjetske pobune i potonje okupacije. Njeno migrantsko iskustvo podrazumeva, kao i svako uostalom, borbu sa velikom neizvesnošću i nesigurnošću

Naratološki postupak prebacivanja pripovedanja iz prvog lica množine u treće lice jednine nam pokazuje detronizaciju naratorovog položaja, jer on, ili oni, više ne vlada pričom. Kontrola nad izlaganjem događaja prebačena je sa aktera na pripovedača, koji nastavlja da obmanjuje čitaoca strateški mu uskraćujući informacije. Na ovom mestu bitno je sagledati trilogiju Agote Krištof i iz ugla migrantske književnosti i one interpretacije te trilogije koje u prirodi odnosa blizanaca vide raspolućenost Evrope nakon II sv. rata. Berlinski zid, kao simbol te oštre ideološke i svake druge razgraničenosti između Istoka i Zapada, biće srušen iste godine kada Krištof objavljuje završni deo svoje trilogije *Treća laž*. Migrantska književnost, čije

se teorijsko koncipiranje podudara sa osamdesetim godinama kada Krištof i počinje sa svojom trilogijom, ne pruža samo perspektivu prostorne izmeštenosti i "bačenosti" u drugi kulturološki poredak, već i pritisak (ne)snalaženja u novom jeziku. S tim u vezi, Tijana Miletić ističe da "ne čudi kako se tema udvojenosti često pojavljuje u migrantskom pisanju; to se može smatrati odgovarajućim sredstvom za vizualizaciju problematičnog i ponekad podeljenog identiteta onih koji tretiraju dva različita jezika kao maternji."³ Ona dalje vidi neobičnost jezika trilogije Agote Krištof kao "lingvističku nepovoljnost" migranata koji, radi usvajanja novog jezika, moraju da se vrate na najbazičnije modele učenja karakteristične za dečiji uzrast.

Proterana iz zemlje i jezika

Trauma napuštanja, ili odustajanja od maternjeg jezika u *Dokazu* je metaforično prikazana kroz ubijanje figure majke i ženskog principa. Viktor ubija svoju sestru, Lukas ubija Jasminu da bi ostao sam sa Matijasom, a u *Velikoj svesci* blizanci kostur svoje majke i polusestre kriju na tavanu – sve to upućuje na potrebu za jednom čudovišnom emancipacijom. Emotivnim nijansama u izražavanju na novousvojenom jeziku se još nije ovladalo, a možda se njima ni ne želi ovladati, jer je potrebno sačuvati distanciranost i promišljenost tokom adaptacije na novo okruženje. Ono je za blizance rat, za Lukasa život bez brata, a za samu autorku je to bekstvo iz otadžbine koje je njenom literarnom izrazu dalo nesvakidašnji i vanredni autorski pečat. "Proterana iz svoje zemlje, iz svog maternjeg jezika i iz svog pola (pretvorila je sebe, kako bi pisala, u dečaka), ona je takođe proterana i iz svog teksta", piše Valeri Petitpjer u svojoj studiji *Agota Krištof: d'un exil l'autre*. Na kraju *Dokaza*, Lukas nestaje iz narativa, nakon što se Matijas obesi, a pojavljuje se Klaus. Potencijal za dugo željeno sjedinjenje blizanaca izostaje, jer se Lukas i Klaus mimoilaze, jedan napušta scenu kada drugi na nju stupa, te njihovi identiteti ostaju razjedinjeni, a oni uskraćeni za mogućnost da ponovo ovladaju narativom. Na samom kraju nalazi se i zapisnik nadležnih organa u kome se tvrdi da nije moguće utvrditi da su Klaus T. i Lukas T. ikada živeli u tom mestu. Još jednom, autorka demonski obmanjuje čitaoca, (za)vodeći ga u iluziju da jedan od blizanaca, ili čak obojica, nikad nisu ni postojali.

Završni deo trilogije *Treća laž* donosi novu strategiju u prosedeu – pripovedanje se prebacuje u prvo lice jednine. Ovaj nastavak želi da nas ubedi u objektivnu perspektivu iz koje prikazuje Lukasovo i Klausovo odrastanje i njihov sudbonosni rastanak. Suštinski, trebalo bi da nam razotkrije pravu realnost iza fiktivnih svetova prva dva nastavka. Tako ćemo saznati da, iako braća zaista jesu bila razdvojena tokom dečastva, skoro ništa drugo iz prva dva dela se nije dogodilo. Jedan brat jeste ostao u neimenovanoj domovini, dok je drugi otišao preko granice u novu, takođe nepoznatu zemlju. Njih dvojica se smenjuju kao pripovedači kojima je omogućeno da svoje autentično migrantsko, odnosno sedentarno iskustvo u slučaju drugog brata, pripovedaju iz lične, intimnije *ich forme*. Miletić u svojoj pomenutoj studiji jasno ističe sled transformacije narativnog glasa: u *Velikoj svesci* je u pitanju "nous" ("mi"), u *Dokazu* je "il" + "il" ("on" + "on") i u *Trećoj laži* "je" + "je" ("ja" + "ja"), pa odatle zaključuje kako "blizanaštvo nikad ne biva kompro-

3 Miletić, Tijana (2008) *European Literary Immigration into the French Language*, Amsterdam - New York: Faux Titre: 235.

4 Ibid. 279.

mitovano i inicijalna homogenost prelazi u simetriju”.⁴ U ovom delu samo jedan od braće inicira ponovni susret, dok je drugi patološki uljuljkan u edipovski odnos sa njihovom majkom i pojava brata ne predstavlja ništa drugo do opasnost da bi nešto moglo da uzdrma prividnu sigurnost učmalosti. Bez obzira na to, oba brata osećaju potrebu jedan za drugim, tako da simetrija još uvek postoji, posebno kada udaljenost pojačava osećanje teskobe i nezaokruženosti. Ali sada se, sa svim svojim banalnostima koje svejedno imaju sposobnost da komplikuju stvari, sprečava život.

Naposletku, shvatamo da je cela *Velika sveska* zapravo zbirka maštarija, gde jedno dete pokušava da pronađe snagu i volju za preživljavanje u užasnim okolnostima kroz literarnu simulaciju prisustva brata blizanca. Vidimo da su mnoge surove vežbe s početka trilogije bile zapravo mentalni odgovori na realne, ugrožavajuće situacije, nacrti ideja kako bi one potencijalno mogle da se razreše ili prevaziđu. Narativni dvoglas *Velike sveske* ni u jednom trenutku ne daje makar nagoveštaj da će se pretvoriti u dijalog, pa da oslovljavanjem pokaže da prepoznaje drugog i time ga zapravo učini postojećim, već sve vreme ostaje monolog množine. Nije neopravdano ovo protumačiti kao zapravo jednoglasje koje je potencijalno šizofreno. Drugim rečima, da li su blizanci dva odvojena entiteta koji identično misle, identično govore i identično se ponašaju ili je zapravo u pitanju jedan entitet koji sebe oslovljava u množini, nadajući se da će mu takva multiplikacija pružiti mentalnu snagu neophodnu za preživljavanje. Krištof pažljivom čitaocu na jednom mestu daje nedvosmislen nagoveštaj koji opravdava ovakvo viđenje narativnog identiteta, koji nije promakao Mišel Bašol. Ona je primetila da, kada u prvom delu trilogije blizanci bivaju mučeni i prebijani u policiji kako bi priznali odgovornost za ranjavanje sveštenikove sluškinje, govore: *“Notre corps est inondé de sueur, de sang, d’urine, d’excréments.”*⁵, umesto da započnu sa uobičajenijim *“Nos corps”* – *“Naša tela”*.⁶

Dodatnu zabunu autorka unosi rokodom imena braće, što pojačava identitetsku zamućenost. Lukas je prešavši preko granice promenio ime u Claus, iz žaljenja za svojim bratom, dok Klaus u njihovoj zajedničkoj domovini počinje da piše poeziju pod pseudonimom Lukas-Klaus. U predgovoru novom srpskom izdanju ove trilogije, Jelena Nidžović objašnjava anagramski odnos njihovih imena time što on *“može sugerisati folie à deux, redak psihijatrijski sindrom koji dele dve osobe, ali i poreći postojanje dvojca, upućujući na mogućnost nekada jedinstvenog, ali fragmentiranog uma.”*⁷ Ovo nas svakako vraća i na gorepomenutu tezu Mišel Bašol. Čini mi se zanimljivom paralela sa debitantskim romanom Džefrija Judžinidisa *The Virgine Suicides*, u kojem se takođe pripoveda iz prvog lica množine, ali za razliku od *Velike sveske*, taj plural kod Judžinidisa označava zajednicu individualnih glasova koji tim jedinstvom treba da obezbede autentičnost svedočanstva koje se iznosi u vezi sa opisanim događajima.

Vidimo da se pripovedački glas kroz romane dislocira sa jedne na drugu naratološku poziciju i da te migracije na neki neobičan način uslovljavaju

oscilacije morala. Suštinski prelomi u fabuli koji su katalizatori svih ovih tranzicija mogu se pratiti prema dubokom tragu koji su ostavili u jeziku. Recimo, pojedine zajedničke imenice gube dodeljeno početno veliko slovo i padaju natrag u *“vulgarni”* svet zajedničkih imenica. Intenzitet okrutnosti i istrenirano odsustvo bilo kakve slabosti kod braće splašnjavaju kroz trilogiju, a to se uočava po suptilnom uvođenju sasvim blagih proplamsaja liričnosti koja mestimično naseli pokoju deskripciju, ili dijalog. Međutim, značajno je opažanje Slavoj Žižeka da, ma koliko blizanci postupali nemooralno, *“oni predstavljaju autentičnu etičku naivnost u najčistijem obliku”*.⁸ Međutim, ta naivnost ga ne sputava da ispod nje uvidi monstruozno hladnu distancu, koja deluje poput refleksa. Pošto fluktuaciju morala i oskudnost jezika prati kolebanje istine, moramo sami odlučiti kojoj tački hronotopa ćemo poverovati da je istinita. Postavivši nekoliko istovetnih događaja iz različitih delova trilogije u jednu perspektivu, Marta Kulman se pita da li bi trebalo da poslednju varijantu uzimamo za istinitu samo stoga što se nalazi na privilegovanom poslednjem mestu.⁹ Pitanje istine može i da se posmatra kroz koncepciju i položaj ženskih likova u trilogiji, za koje se čini da su im dodeljena tipična mesta iz maskulinih pripovedačkih perspektiva. One su sve od reda zle, slabe, povodljive, sa patološkim majčinskim instinktom ili lišene istog, pa odatle i radikalno beskrupulozne u borbi za komad(ić) svog boljitka. Stiče se utisak da se Krištof skoro pa temeljno i pažljivo trudi da ne dodeli ženskim likovima ni jednu pozitivnu karakteristiku, a nešto najbliže tome bi moglo da se nađe na mestima gde one surovo stradaju. Njihovom narativu se odlučno odseca pristup u zonu istinitosti, pa možemo zaključiti da autorku ili nije uopšte interesovalo da se bavi ženskim pitanjima, ili je namerno prepuštala oblikovanje svog književnog sveta postupcima muških likova, samo da bi pokazala u kojoj meri on tada, pod njihovim jedinstvenim uticajem, postaje dehumanizovan. Osim toga, dominacija muških junaka nad pripovedanjem ih ne spašava od toga da se sve njihove tvrdnje pre ili kasnije ispostavljaju kao laž, što *“dovodi do toga da posumnjamo u njihovu pouzdanost i njihov identitet”*, kako primećuje Simona Katken.¹⁰

Pa ipak, jasna alegorija ideološke podvojenosti posleratnog sveta u sudbini blizanaca Lukasa i Klause ukazuje se kao lako uočljiv palimpsest. Migrantski aspekt u fabuli otvara široke puteve za tumačenje odnosa večitih oponentata Istoka i Zapada, onako kako oni u ekstremno destruktivnom neprihvatanju svog drugog pola izgledaju od sredine do kraja XX veka. Politika se uspešno kamuflirala u sižeju scenografiji ovih romana, i perfidno sa oboda reguliše egzistenciju junaka. Direktna spona njihovog sveta i ovog našeg jeste istina da su oba ostala temeljno podeljena i otuđena. Autorka *Blizanačke trilogije* je na neočekivano nov način uspela da stvori nova izražajna sredstva kojima će nam predstaviti dimenzije ljudskog užasa. Srećni su oni koji se vrate neizmenjeni nakon lutanja po demonski obmanjujućim svetovima Agote Krištof. Ali to je sreća čoveka slepog pred istinom.

⁵ „Telo nam je okupano znojem, krvlju, mokraćom, izmetom.“ (Krištof, Agota (2018) *Blizanačka trilogija*, prevela Vesna Cakeljčić, Beograd: Dereta i Kontrast: 117.)

⁶ Citirano prema: Kuhlman, Martha (2003) „The Double Writing of Agota Kristof and the New Europe“. *Studies in 20th Century Literature* Vol. 27, Iss. 1: 137.

⁷ Krištof, Agota (2018) *Blizanačka trilogija*, prevela Vesna Cakeljčić, Beograd: Dereta i Kontrast, 2018: 10.

⁸ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/aug/12/agota-kristof-the-notebook-slavoj-zizek>

⁹ Kuhlman, Martha (2003) „The Double Writing of Agota Kristof and the New Europe“, *Studies in 20th Century Literature*, Vol. 27, Iss. 1: 130.

¹⁰ Cutcan, Simona (2013) „Text as Palimpsest: Gender in the Work of Agota Kristof“, *Hungarian Cultural Studies*. e-Journal of the American Hungarian Educators Association, Vol. 6: 13.

UZ PREDSTAVU **ŠE NI NASLOVA/JOŠ BEZ NASLOVA** U SLOVENSKOM MLADINSKOM GLEDALIŠČU U LJUBLJANI

MAKSIMALNI MINIMALIZAM TOMIJA JANEŽIČA

PIŠE: **Igor Ružić**

U dvanaest sati predstave svijet se lomi pred gledateljevim očima na nekoliko isprepletenih narativnih linija, naizgled običnih poput jedne ljubavne veze koja završi tragično, pokušaja žene u zrelim godinama da osjeti i doživi ljubav, pokušaj druge da svoj rutinski brak privede istini makar to značilo i njegov kraj...

Dok se u Hrvatskoj oaze istraživačkog kazališta gase jer im se ili silom mijenja uprava, ili ih se pridružuje većim institucijama, ili im se jednostavno uskraćuje financiranje i/li prostor za rad, Slovenija uživa u tradiciji novog kazališta, koliko god to paradoksalno zvučalo. Slovensko mladinsko gledališće, bez premca najzanimljivije kazalište u Sloveniji, i danas je na tragu svojih zaista svjetskih uspjeha iz osamdesetih i devedesetih, kad je tamo stasala cijela generacija izuzetnih umjetnika, prvenstveno redatelja ali i dramaturga i teoretičara, uz potporu standardno kvalitetnog i više ili manje konstantno posebnog ansambla.

Pod umjetničkim vodstvom dramaturga Gorana Injca, Mladinsko je danas ponovno subverzivno kazalište koje izaziva svojom repertoarnom politikom bitno širom od tek izbora naslova i autorskih timova, jer riječ je o sveobuhvatnoj koncepciji ne samo kazališta nego i njegovog političkog i društvenog utjecaja i posljedične odgovornosti. Jedna od posljednjih zaista velikih premijera izuzetak je i u razmjerima koje nudi nekoliko zanimljivih posljednjih sezona Mladinskog. Riječ je o dvanaestosatnoj produkciji u režiji Tomija Janežiča, kojem je to svojevrsni povratak u, uvjetno rečeno, domi-

cilnu kazališnu sredinu, s obzirom da u Sloveniji nije režirao punih petnaest godina. Predstava je, u njegovom prepoznatljivom stilu, razvedeni kolaž nastao iz improvizacija u dugotrajnom, cjelogodišnjem procesu radioničkog, koncentriranog i krajnje posvećenog rada.

Tema je jedan od temeljnih mitova zapadne civilizacije, onaj o pobunjeniku, ljubavniku, heroju i zločincu, prijestupniku i svecu Don Juanu, kojim se istodobno s radom u glumačkom laboratoriju, u autorskoj samoći bavila i Simona Semenič, bez premca i bez ikakve sumnje najzanimljiviji slovenski dramski glas u posljednjih deset, ako ne i više godina. Iz simultanosti nastanka glumačkog i tekstualnog materijala, a vjerojatno i neizvjesnosti kreativne napetosti izazvane takvim postupkom, nastao je i ostao i naslov projekta: „še ni naslova“/„još bez naslova“. Jednostavno ime za nimalo jednostavnu, jednoznačnu ili za bilo koga laganu predstavu – tipičan janežičevski paradoks, kakvi slovenskoj, hrvatskoj i srbijanskoj publici nisu nimalo strani.

Svoj intimni svijet kazališta kao prvenstveno kolektivnog čina, u kojem publiku i zabavlja i muči vještinom, dosljednošću i predanošću, Janežič je

već najavio na prijelazu milenija, kad je na Međunarodnom festivalu malih scena u Rijeci gostovala njegova inačica Čehovljevih „Triju sestara“. U njoj je već, gleda li se iz današnje perspektive, najavio sve ono čime će se baviti, a pogotovo ono što ga najviše zanima u redateljskom radu : glumačka izvedba ne u kontekstu ionako prostituiranog termina „izvrsnosti“, nego u dubinskoj izloženosti i suigri s publikom, bez obzira koliko brojna, idealna, zaslužna ili zahvalna ona bila. „Tri sestre“ iz ljubljanskog Mladinskog gledališća bila je iznenađujuće usporena predstava, svedena na minuciozni, do najsitnijeg detalja mizanscenski promišljen i do svakog zarezua u verbalnom prenošenju uvježban, glumački rad. Trajanje od gotovo četiri sata nije „pomoglo“, kao ni činjenica da je ionako krajnje intimnu postavku osvjetljavala tek jedna svijeća. Daleko je taj i takav Čehov bio od autorove ideje da bi njegovi komadi trebali biti i komedija, jer Janežič je prenio isključivo egzistencijalnu ništavnost likova, ukinuo bilo kakvu mogućnost njihovog skrivanja u kontekstualnim prijevajima izvornika ili njegovih brojnih interpretacija i tako predočio голу intimu, razočaravajuću, razoružavajuću, zagonetnu i potpuno jasnu istodobno. Na gotovo isti način je nakon toga u riječkom HNK, i to na velikoj sceni, postavio „Zločin i kaznu“ Dostojevskog, ali u obradi Andrzeja Wajde koji je tu veliku priču uspio svesti na bitno, dok je redatelj još dodatno ogolio i tu dramatizaciju te zapravo ostavio samo osnovni trokut Raskoljnikov – Sonja – Porfirij Petrovič. Rezultat je ponovno bila predstava koja plijeni svojom dosljednošću a psihološki realizam podlaže scenskim fetišizmom i, ponovno, usredotočenom, minucioznom izvedbom Franje Dijaka, Marije Škaričić i Zdenka Botića. Iako institucionalna produkcija, predstava se našla i u programu Eurokaza, što je samo izvanjski

dokaz njezine kvalitete i versatilnosti koja nadilazi jednostavno shvaćene estetičke okvire.

Mladinsko je danas ponovno subverzivno kazalište koje izaziva repertoarnom politikom bitno širom od tek izbora naslova i autorskih timova

S te dvije predstave Tomi Janežič je zacrtao svoj put, ali ga nije i u potpunosti definirao, pa se nastavak karijere ne čini tek utabavanjem poznatog, nego razvoj osobne poetike koji ne iznevjerava postulate ali njihovu usustavljenost ispituje sve većim i zahtjevnijim produkcijskim, dramaturškim a onda i glumačkim izezanjima. Ponekad, kao u slučaju teatra &TD i naslova „No Acting Please!“, ispituje glumu kao vještinu predočavanja istine, čak i „zbiljske“ svakodnevnice i intimne istine samih izvođača, do razine kazališta koje bi moglo biti nazvano i dokumentarnim.

Tema je jedan od temeljnih mitova zapadne civilizacije, onaj o pobunjeniku, ljubavniku, heroju i zločincu, prijestupniku i svecu Don Juanu

S druge strane, isti je postupak primijenio kontekstualno u beogradskom Ateljeu 212 s legendarnim tekstom „Putujuće pozorište Šopalović“ Ljubomira Simovića koji upravo nudi izvanjsko, ali i ne samo izvanjsko, propitivanje položaja ali i svijesti profesije koja igra na granici istine i privida. Simovićev tekst prati grupu glumaca čiju igru prekida stvarnost rata, na koju oni različito reaguju, već prema vlastitim datostima i mogućnostima, pretvarajući i rat u kazalište, ali i obrnuto. Takva priča nije mogla bez malo većih scenografskih zahvata, pa je Janežič odustao od ogoljenog prostora i odlučio se za realiziranu metaforu četvrtog zida, jaza koji dijeli publiku od izvođača, „realni“ prostor gledališta od lažnog ili barem lažljivog prostora igre. Tom će se postupku kasnije radikalno vratiti na Dubrovačkim ljetnim

igrama 2013. kad je na Lovrijencu postavio Platonovu „Obranu Sokratovu“ kao izvedbu bez izvođača i bez scene. Zapamćena kao jedna od najkontroverznijih produkcija ne samo na Igrama te godine, „Obrana Sokratova“ bavila se konceptualno Gradom samim, sa svim njegovim prijeporima i nedorečenostima među kojima je turistička navala tek jedna, ne nužno i najvažnija stavka. Međutim, upravo je reakcija na tu prostornu zgusnutost Dubrovnik ljeti bila okidačem za scenografsko rješenje od dvije tribine postavljene tako da se publika međusobno gleda, ali bez međuprostora koji bi bio ostavljen izvođačima. Samopropitivanje, svojevrсна autoapologija Alena Liverića publika tek čuje, dok gleda ili samu sebe, uzme li se publika kao homogena grupa sastavljena od pojedinaca s istom funkcijom, ili crni zastor, koji kao da više ne dopušta kazalištu da bude, barem, ogledalo.

Objedinjavajući postupak kojim kazalište i pokazuje i prokazuje kao mehanizam stvoren na prividu i za njega, Tomi Janežič je navedenim radovima patentirao i sasvim solidno razvio u oba smjera: radikalnog minimalizma i naizgled razbarušene nesputanosti. Za ovo drugo jedan od najboljih primjera je predstava „Nahod Simeon“ prema tekstu Milene Marković ostvaren u novosadskom Srpskom narodnom pozorištu te kasnije u istoj kući postavljen Čehovljev „Galeb“. Predstave širokog zamaha, dugog trajanja, katarzične u fizičkom i psihičkom smislu, kao zaključak nude činjenicu da ovom redatelju čak i nije toliko važno na osnovu kojeg i kakvog teksta radi, koliko je bitno u njemu pronaći kvalitetnu podlogu za razvoj režijskih i glumačkih potencijala u interpretaciji, prožimanju i međuovisnoj nadgradnji. Sedmosatni „Galeb“ gostovao je 2012. u Zagrebu, u sklopu obljetničke turneje SNP-a,

i nedvosmisleno je osvojio i publiku i kritiku služeći se provjerenom metodom glumačke virtuoznosti i režijske promišljenosti, što u sinergiji publiku iscrpljuje ali joj zauzvrat nudi i više nego dovoljno. Ujedno, „Galeb“ je bio i gotovo radionički prikaz i svojevrsni test Janežičeve metode, ili metoda: od gomilanja grupnih scena koje same počinju generirati energiju i značenje, do intimnih propitivanja i poniranja izvođača koji u tim procesima više i nisu glumci nego „samo“ ljudi. Posljednji segment te predstave, video koji dokumentira rad redatelja s glumicom, ujedno je i najteži za gledanje, jer je namjerno postavljen tako da se glumački proces method actinga pretvara u psihodramsku muku, pri čemu kod gledatelja stvara neugodu činjenicom da je doveden u voajersku situaciju. Naravno, i to je dio Janežičeve kazališne igre u kojoj upravo preskakanje granice znači uspostavljanje nove, između zbilje i privida, stvarne i glumljene muke, užitka i nelagode, istine i laži.

**Početa ideja jest
bila osuvremeniti, ali
i u cjelini sagledati
kompleks Don Juana i
donhuanizma, jednog od
najčešće i najrazličitije
interpretiranih, te stoga i
temeljnih mitova zapadne
civilizacije**

Svi navedeni postupci sasvim su očekivano prisutni i u predstavi kojom se Tomi Janežič, nakon petnaestogodišnje stanke, vratio u slovensko kazalište. Ne bilo koje, nego upravo Slovensko mladinsko gledalište u Ljubljani, čija se estetička povijest temelji na sličnim istraživanjima kazališne suvremenosti, ali i kazališta kao općenite metafore „ljudskog stanja“, danas kao i stoljećima ranije. Uostalom, jedino je to i takvo Mladinsko moglo pristati na specifičnosti redateljeve želje i načina rada te se produkcijski, dakle i organizacijski i financijski, napregnuti da bi uz tekući repertoar i ostale obaveze, moglo zadržati kontinuitet od cijele godine proba jednog projekta. S vanjske strane pak stajala je Simona Semenič, vrsna dramska, ili možda ipak prije postdramska autorica, čiji je tekst nastajao tijekom, ali ne i na probama, već u uskoj suradnji koja podrazumijeva dva odvojena procesa s brojnim čvorištima, preklapanjima i međutjecanjima. Početna ideja jest bila osuvremeniti, ali i u cjelini sagledati kompleks Don Juana i donhuanizma, jednog od najčešće i najrazličitije interpretiranih, te stoga i temeljnih mitova zapadne civilizacije. Pokušati uhvatiti duh Don Juana istodobno i sinkronijski i dijakronijski zadatak je ravan nemogućem, pa se autorici s jedne i redatelju s druge strane dogodilo neminovno – i tekst i predstava ostali su bez Don Juana jer se, zapravo, bave njegovim posljedicama. A one su pak mnogostruke kao Don Juanovi identiteti: od ljubavnog srha i ožiljka, preko egzistencijalnih kriza, psiholoških virova, sve do grubosti nasilja sa silova-

njem kao onim ultimativno suprotnim od ljubavi koju, navodno, Don Juan prodaje. Kao što nema Don Juana, tako u svjetovima ovog teksta i ove predstave nema ni Boga, ili bogova, jer je riječ tek o putovanju svijetom ljudi, dovoljno zanimljivima i strašnim da je u stanju, sebe radi, izmisliti i bogove i don huane. U dvanaest sati predstave taj se svijet lomi pred gledateljevima očima na nekoliko isprepletenih narativnih linija, naizgled običnih poput jedne ljubavne veze koja završi tragično, pokušaja žene u zrelih godinama da osjeti i doživi ljubav, pokušaj druge da svoj rutinski brak privede istini makar to značilo i njegov kraj... Istodobno, brojni ekskurzi pripadaju samim izvođačima u ispovjednom smislu, bez obzira bili fingirani ili ne, kad se intimnost upravo „janežičevski“ iznosi pred publikom kao pred terapeutom ili ogledalom, o tajnama poput silovanja, preljuba, maštanja i žudnji. Sve to akcelerira vrtlog koji se oko polovine predstave izbacuje sam iz svoje osi ekstatičnom, gotovo ritualno pročišćujućom scenom čistog idealizma, ali izvanzemaljskog, kad svi izvođači s anđeoskim krilima na leđima podivljaju uz taktove Davida Bowieja. Kraj je, međutim, daleko od ekstaze, jer smireno, čak i pomireno, donosi tek popis potrošenih snova, onih neostvarenih i onih, nažalost, drugih.

**Objedinjavajući postupak
kojim kazalište i pokazuje i
prokazuje kao mehanizam
stvoren na prividu i za njega,
Tomi Janežič je navedenim
radovima patentirao i sasvim
solidno razvio u oba smjera:
radikalnog minimalizma
i naizgled razbarušene
nesputanosti**

Predstava zato i nema naslova, točnije: ima naslov koji kaže da naslova nema, kako bi preslikala i unutarne i vanjske svih koji u njoj sudjeluju. Nakon dvanaest sati i publika je protagonist na sasvim poseban, iako i dalje nominalno tek pasivan način, i sudjeluje u kreiranju predstave koja pred njom teče zato što svojim bivanjem u istim prostorima, a „še ni naslova“ koristi i standardno opremljenu gornju i bitno zanimljiviju donju podrumsku scenu Mladinskog gledališta, dokazuje da se naslov sam ispisuje, u svakom gledatelju i, možda, samo za njega. Janežičevo kazalište zato i jest ono koje svojom protežnošću ne docira, unatoč činjenici da je sam redatelj trajno prisutan i funkcionira kao demiurg s ljudskim licem, već ostavlja fascinantnu količinu impresija, komentara, primarnih i sekundarnih zaključaka, ukoliko: materijala za raspravu, najprije onu sasvim intimnu, sa samim sobom. Takvo kazalište treba najprije hrabrost i želju, s obje strane „rampe“, ali i uvjete u kojima može nastati. Ljubljana ih ima, pa se vrsni redatelji poput Janežiča njoj vraćaju. Kao i gledatelji.

КОЊ БРОНЗИЈЕВ И ПАС

Милош Кордић

О БИЦИ, УЗ ПАУЗУ ЗА ПАСУЉ

Под ведрим небом пуца стакло кобне низије
 На средини су војске – једна спрам друге
 Ршћу се бронзани бисери, пасуљ за обје војске
 Кува хроми Дионизије
 Око њега су змије, набрекле ко смрт од куге

За журиш, господо, ви немате визије
 Урла Бронзије, господар и цар, на коњу
 Без хрпта, док издаје тактичке варијанте
 Сопствене хипокризије
 С прстом усмјереним у пасуљем
 Напуњене канте

Војске су дакле двије, и стране су по једна
 За сваку

А онда однекуд завришта гласник
 Стојте, коњици царски, не појите
 Крвљу земљу кад није жедна
 Зауоставите Коњицу тешку, Коњицу лаку
 Мир су, господо, још ноћас и ваши мртви
 Потписали војници
 Јер куваног пасуља, господо, и бисерног рска
 Ниједна победа није вриједна

Затим се копља слажу на средини
 Бронзијев метални пас, попевши се
 На ноге задње
 Неустрашиво, али са опрезне дистанце
 (А дистанце ко дистанце – увијек су за странце)
 Погледом строгим, за сваки случај
 Прати ток те невјешто склепане
 Драмске радње
 И војске, свака на својој страни
 По разрованом од јутарње битке низијском муљу
 С дрвеним кашикама, радуу се Дионизијевом
 Тврдо скуваном пасјем пасуљу

И цар, господар Бронзије, своју порцију прима
 Па сишавши с коња, халапљиво куса
 Док има

САСВИМ МОГУЋА МЕТАМОРФОЗА

Гује отровне, набрекле од неуморне грижње
 Извиру дању из свога родног камена
 Број им се не зна – оне гризу себе, а подмукло
 Гризу и своје ближње

Историјски гледано, док се мотају у оно
 Што је с њима на оклопу војном пукло
 Војници су дрски, без трунке савјести
 Играју се, за то исто вријеме
 Камена с рамена

Симиологија и гује реже: од мајмуна до змија
 И у томе се крије тај ватрени логос
 Са оштрим подневним сунцем како им прија
 Као и свему другом што је од Бога
 О, драги Боже, о, смилу се, Богос

Затим се однекуд ковитлац прашине
 Створи, довлаче се кранови, радни топови
 Разносе руже вјетрова све што пршти
 Под зглобовима тешке ратничке машине
 Падају планине
 Дигу се мостови
 Господар Бронзије са коња без хрпта
 Ко поган
 Из гроба прогнан
 Надзире и урличе попут рањене
 Војничке звијери

И све се гујиним отровом гризе и мјери
 А господар, цар, заиста се мршти
 И ко луд се затим металном своме псу
 До краја дана у њушку цери

ИЗ СЈЕМЕНА ТЕК ПРИСТИГЛЕ ЕПРУВЕТЕ

Бронзије, господар, свог царства строг
Махнити цар, на челу је оних што краду
Коре оклопних љускара, рјечних ракова
Док његов је замјеник једино Бог

*И пер аспера ад астра*¹ раширених кракова
На конопцу с дрвета, с месаром
У марљивом раду
Виси један од слугу, с плочом на лафету
И у послу клања оваца месар је са својим
Несташним од рођења урођеним даром

Бронзије, дакле, генерал, у металном жакету
Тај непредвидиво махнити цар, можда
Птоломеј или Жак
С талентом за змије, за стријеле и лукове
За све на свијету пресађене кукове
Ко Ксеркс нестрпљив је и тактички
Раскошно јак

Само се с ручком касни, гдје су слуге
Те хитре хијене, гдје је за узбуну ловачки рог
Гдје су од јуче *Радни диктати*²
Гдје је кад мене нема мој замјеник Бог
Дере се господар на слуге
Дворјане и сужње друге
Па пита: Ко ли ће сутра за главу да се скрати

Испод двора жене израђују штирке
За царско свечарско рубље
Док с клавира чују се свирке
С бескрајне дубине, па чак и дубље

И одједном Бронзије, гледећи у њих
Преузима ствари у своје руке
И свакој ће с радошћу да подари дијете
Па макар и Зевсово, уз доста мукe
Рођено да је из сјемена тек пристигле
Епрувете

¹ Кроз трње до звијезда

² По Карлу Марксу

БРОНЗИЈЕВИ ПСИ И ШТЕНЦИ

Бронзијев метални пас на сваки
Ма и најтиши сопствени реж
Ко суманут зашкрипи и оштро шклоцне
(Отишле дизне, отишле клоцне)
Па откуд је дошао – он одмах јурне
Он одмах – бжеж

Стаклене очи, крвни канали, слана вода
Ту се не рачунају било чији узрочни ефекти
Ни било чији *каузе сине ква нон*¹
У оштро лајање укључују се и могући дефекти
Јер таквог металног посједује
Само цар Бронзије, искључиво Он

И у празно не трубите, трубе за појас
Солдати, врховни бог је и вама Сол
Док се подручје још једне пустиње
Назива Гојас
Па и с ње војскама, кад се врате
Пуниће казамате
Кад Бронзије Силни, како га још зову
Удари у свирку
*По лојтрици гор, / по лојтрици дол*²

И метални његов пас
Кад оплоди такође његову металну кују
Па се повуку да живе у свог господара сјенци
Окотиће се, па ће и цвиљењем моћи да се чују
Бронзија Силног аутохтони метални
Слатки низијски штенци

¹ Узрок без кога се нешто не би уопште догодило, тј. главни, основни узрок (Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 2011)

² Позната пјесма Хрватског Загорја *По лојтрици гор и дол*

И САМА ПОМИСАО НА ТАКВЕ ГАЋЕ

Нема више вјетра што урла, што махнито вије
Нема више ни сувих трава, одавно се и цвијеће
Повукло да га нема, само јато
Гавранова слијеће
На бадрљице грана обоженог храста који је зато
Ту једини од свега што грије
И јато тих црних он грије птица
И силне војске под њим с гаћама без узица

Тако је и Илос саградио Илион, то јест свима
Познату Троју
Али сад и њега Бронзије
Као дар Тројанаца прима
Да му с војницима, али на другој страни
Бар ујутро за смотру у уредном стоји строју

И све тактичке финесе за оно што слиједи
У глави су бронзијанскога мудрог цара
Лишај се топи у потоп, хартија
Ко свака партија
Блиједи брзином свога у цара војничког дара

Од набреклих картонских кутија дижу се зграде
Веже их лајм
И гаће се дижу на жице, па да се суше
На растојању
Јер и гаће се једне другима, окачене на зграде
Гаде

И сама помисао на такве, без узица гаће
Изазива код Бронзија гушећи кашаљ
А кашаљ ко кашаљ, некад дави дуже
А некад краће
А једино је лоше то што му изазива
Несносан царски шлајм

Ал' нема више вјетра што вије
Што махнито урла
Само у *Причи о везировом слону*¹, по дворцу
Од јутра до мрака, дивља се вије сурла

СКОРДИСЦИ, ИНЖЕЊЕРИ И ВОДНИЦИ

Келтско племе Скордисци, блиски сродници
Аутора ове о њима обрнуте зимске приче
У Бронзијевој војсци
Све сами инжењери и водници
Градитељи градова који, кад градња крене
Све један за другим по ријекама се широким
Стичу
И по правилима арапских углатих заграда
Све један другом од ува до ува ничу

Сви су по првом слову имена цара Бронзија
Морали да добију и своје име – Београд
Бездан, Баја, Братислава, Беч
И многи други. (Из Београда се за Беч
Допремао камен, из Кикинде некрвцнута
Цигла и цријеп, а са Фрушке горе
Часак раније угашени креч)
И сваки је од њих, за почетак
Морао да има по једног металног
А његовог пса, и тај је морао да се ноћу
Пуцајући од здравља
Искључиво својим металним псима
Металним лавезом јавља

У противном, Скордисци водници
Аутору овом, речено је, блиски сродници
Могли би, другима на знање, умјесто наднице
У своје ионако кржаве задњице
По онај, и у то келтско сумпорно доба знан
По сухопарни дум-дум да добију метак
И то за почетак
Што је јадним водницима јасно
Као што је сваком створу јасно да је по дану дан

А онда су Скордисци безглаво кренули у напад
На дивљи запад
И стигли, уз пјесму Грин грин грас оф мајн хоум
У рај од зелени, и у њој су, помоћу зеленог свјетла
Себи стекли
Што би и други уз исту пјесму рекли
Нови, без бронзе и било каквих легура – мајн доум

¹ Приповијетка Иве Андрића

БУНА ВОЈНА, КРУЖЕЊЕ ПО ПИЈЕСКУ

Слуђене војске по пасјем пијеску круже управо
Војници су сјенке у очима оних који их воде
А ти се труде да ријеше: какав је то у војнике
Мефистофелес, да не кажу ђаво
Подмукли упао

А ђаво и војскама по пјешчаним низијама
Ни у ратним варијантама било какве тактике
Није у визијама
Као и роде
Што рађају дјецу
И он је испао из моде

Свјетлост је пуцањ, то је и Бронзијанцима
Одавно и проверено позната ствар
Генерали су јастребови који ће, не часећи часа
За жртвовање умјесто улудо изгинулих војника
Својим службама тајним наредити да се свакако
Њихових домогну слика
А слике су кварне као и сваки сличан им квар

Круже војске, пијесак се топи, а хране све мање
Од мртвих се узима, а живима се реже
Све тање и тање
А онда и војске, са смањеним бронзаним рском
Почињу да се хране буковим лишћем
И кубанском трском

Ни Бронзије није чак ни своје успио
А камоли супротног табора јединице војне
Да преведе жедне преко ријеке, него су они
Њега, они што до њега стоје, са обуке стројне
За руке па у пијесак с главом као нојевом
Ово је буна, Ваше Величанство, рекоше му
Ово је буна с мачем као с муницијом бојевом

А онда се смиловаше – вратише царску главу
На јаву
Јер тако блесавог вође
Који год да дође
Више никад неће имати
Доћи ће Бронзије Други, тај неће ко овај
Правећи се оштар и строг, тек главом климати

НЕШТО И О ЗАГРОБНОМ ЖИВОТУ

Загробни живот налик је колутима
Дуванског дима
Отац војсковође, првог пардије до Првог
Који је Бронзију готово све што има
Оставио се, по наговору свог пророка
Страшнога порока

Сад је више тамо него овдје што је
Тамо има све што му треба
А овамо дође искључиво по своје
По парче камена, по Пробовог грозда зрно
По парче кључалог од дима неба
По нешто од оног колико му је
Као под ноктом црно

Рат је стање опасне дијализе
Рат је стање неумољиво сложеног игроказа
У коме једни и од себе самих гину
Док други и због себе крваре за друге
Они су кишне глисте, они гмизе
За њих ће требати брда тетануса
Поларне бјелине и ко лед смрзнутих газа
Са етикетом на пробушеном челу
Made in USA

Загробни живот у ствари је дјело Хазара
Што више дима, то мање крви и меса
А мање крви и меса – мање је и пара

И необријани *Севиљски дерберин*¹ је ту
Он их с машином компјутерског миша
А с маском на лицу, ко суманути
Тасманијски ђаво брије и шиша

Затим стари ратник, речено је – отац
Војсковође, првог пардије до Првог
Зауставивши чело колоне, сиђе са коња
Па се окрену да се на свој заувјек изгубљени
Гроб бар још једном, ко човјек, у миру попиша

¹ Опера италијанског композитора Ђоакинија Росинија

VITTORIO GIARDINO: *JONAS FINK*,
FIBRA, ZAGREB, 2018.

BOLJE NE MOŽE

PIŠE: Čedomir Všnjčić

Ovo je knjiga koja potvrđuje da strip, kad je majstorski, može nešto reći o vremenu što ne mogu ni historija ni literatura, kamoli historiografija koja svojom zanatskom složenošću, sve komplikovanim jezikom, masivnošću i specijalizacijama gubi čitaoce i sposobnost komunikacije

Ovo nije tekst o stripu, ovo je tekst o knjizi. Ovo neće biti pohvalno slovo o crtaču, jer autor o školama ove grane umjetnosti ne zna mnogo, niti kriterije brusi na imanentnom sistemu vrijednosti. Ovo je preporuka za čitanje jedne moćne priče, slučajno dane u mediju stripa. Ovo je preporuka za knjigu za koju možete unapred reći; što više prethodno znate o temi, to bolje, užitak u majstorstvu obrade detalja sa kojima ste se susretali do sada u najozbiljnijoj literaturi i vjerovali da ih jedino tamo možete pronaći, biće tim veći. Bez ijedne jedine greške u tonu. A imaćete neponovljivo zadovoljstvo da se sa kratkim kursom historije realnog socijalizma upoznate u nekoliko časova, bez ideoloških difamacija i prezira neupućenih, ostrašćenosti, bez presuda zlih i plaćenih. U ovom trenutku u zagrebačkim knjižarama jedva da ima boljeg priručnika na temu istočnoevropskih pedesetih i šezdesetih godina 20. vijeka, od ovog stripa.

Ovo je knjiga koja potvrđuje da strip, kad je majstorski, može nešto reći o vremenu što ne mogu ni historija ni literatura. Historiografija koja svojom zanatskom složenošću, sve komplikovanim jezikom, masivnošću, specijalizacijama, svojom upisanom politikom, često prizemnom, akademskim karakterom, gubi svoje čitaoce i sposobnost komunikacije sa masama i mladima. Literatura, koja je perom Kundere, Škvoreckog i brojnih drugih, naročito čeških autora, tako iscrpila temu da nema mnogo izgleda da joj se vrati.

Vittorio Giardino, toliko ipak i mi vidimo, ima jednostavan crtež, ali zato ima u svojoj jednostavnosti, moćnu priču. On ne sjenči crtačom olovkom, on likove izvodi iz dubine svoje pri-povijesti. Ima dušu umjetnika, koji nastoji i uspijeva razumjeti, a ne tek optužiti. U njegovoj knjizi i sivi aparatčici Brežnjevljeve epohe, u svojim jeftinim odijelima i pažljivo začesljane kratke kose, policajci, pijani ruski-sovjetski novinari, mladi vojnici Crvene armije, ostaju ljudi, čije ponašanje proističe iz teških opredjeljenja jednog teškog vremena. A ne iz hirova ljudske zločestoće, tako drage današnjim stripašima. Zato je Giardino umjetnik.

U ovom trenutku u zagrebačkim knjižarama jedva da ima boljeg priručnika na temu istočnoevropskih pedesetih i šezdesetih godina 20. vijeka, od ovog stripa

Ova je album priča o Jonasu Finku, mladom praškom Jevrejину, njegovom djetinjstvu i mladosti, priča o odrastanju u staljinskoj epohi, i u trećem dijelu o praškoj i čehoslovačkoj 1968. godini. O ocu koji završava u logoru, majci koja ga tegobno prehranjuje, o propasti građanskog Praga. I ni u jednom trenutku nema nikakvog pojednostavlivanja, loše karikature, crno-bijelog odnosa prema junacima. Film koji bi pokušao ostvariti ovakav odnos i postići ovakve efekte, morao bi biti jako dug i nikad ne bi mogao biti snimljen u Holivudu. Prag kojeg crta i piše Giardino, grad je koji još uvijek pamti Kafku, Haška, Broda, Nezvala, Frojda. Autor se povremeno voli poigrati citatima svog velikog literarnog uzora, pa je lik vodoinstalatera Slaveka, vrlo važan u doziranju atmosfere i raspoloženja tzv. malog čovjeka, direktno inspiriran besmrtnim Haškovim vojakom.

Ovaj album je važan za sve nas koji smo, makar i kao djeca, živjeli vrijeme u kojem je Če Gevara bio heroj, a Jan Palah stidno mjesto jedne velike ideje. On potvrđuje da živeći ovdje i danas, a sjećajući se vlastite mladosti, nismo poludjeli i da nismo sasvim usamljeni. Iako je zabrinjavajuće što su tek najbolji ostali na našoj strani. Posebno je snažan i uvjerljiv detalj – lik ove knjige, mlada Ruskinja, kasnije dopisnica „Izve-

stia“, Tatjana. Autor je napušta nakon njenog povratka u Moskvu, saznajemo samo toliko da je i ona kažnjena zbog svoje praške ljubavne i životne avanture. Na tom je liku autor potpuno položio test objektivnosti i istovremeno ljudske širine. I dobro je da nije išao za njom u progonstvo, to bi bila neka druga priča.

Ovo piše neko ko se načitao knjiga o pedesetim i šezdesetim godinama prošloga vijeka. Da je znao za njega, ovaj bi se Giardino album našao na vrlo dugom i ozbiljnom popisu literature o tom vremenu, na temelju koje je, pored ostalog, nastajala jedna lokalna priča o te dvije decenije. Ako ni zbog čega drugog, a ono zato, što je i ova umjetnost nastajala na velikom čitanju i predznanju. To se može postići kad se jednoj temi posveti dvadeset godina rada, kad si u mladosti bio komunistu u opoziciji, kad tu temu poznaješ sa svih uključenih strana.

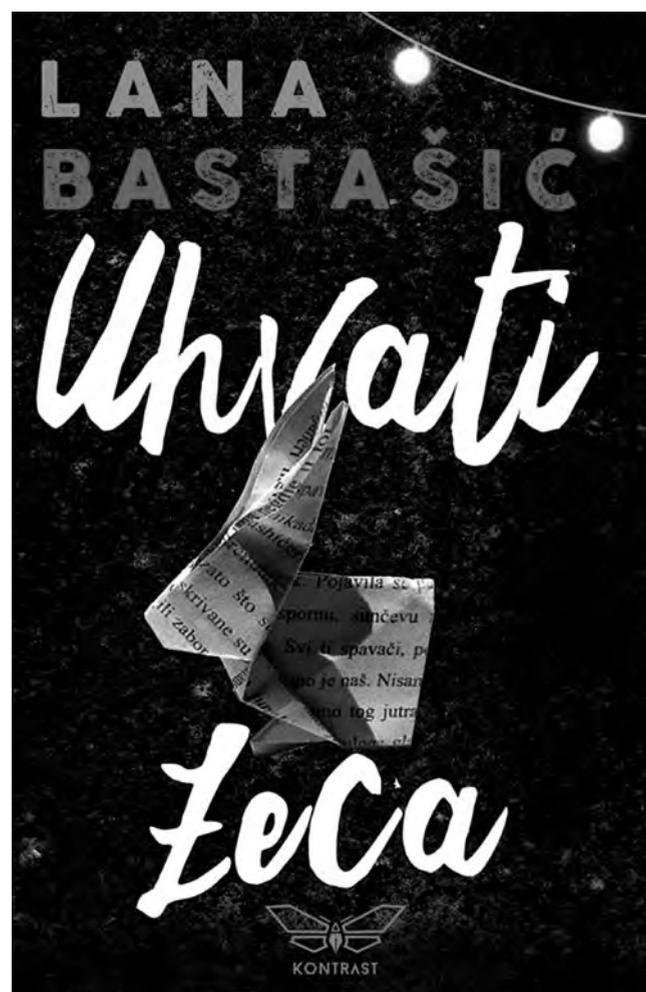
Ovo je djelo nastalo na jednom mjestu susretanja toplih struja evropske kulture i politike; talijanske i češke. Njemačka priča o Rusiji tog vremena, na primjer, bila bi svakako tvrđa; francuska o Poljskoj tendencioznija; britanska o Jugoslaviji karikaturnija. A ovdje je sve, onako, talijansko-češki... Bolja preporuka jedva da je potrebna.

LANA BASTAŠIĆ, *UHVATI ZECA*,
KONTRAST, BEOGRAD, 2018.

ŽENA-BOSNA

PIŠE: Sanja Šakić

Bosanskohercegovačka spisateljica mlađe generacije Lana Bastašić (1986) pojavila se na književnoj pozornici nedavno, a *Uhvati zeca* njezin je prvi roman i, usprkos skepsi s kojom se prvijenci obično dočekuju, riječ je o nesvakidašnje dobro „skrojenom“ i uzbudljivom tekstu u čije se ogledalo treba zagledati

And I say: you must have been loved by death to be born and move on to writing. The condition on which beginning to write becomes necessary – (and) – possible: “losing everything”, having once lost everything.

Hélène Cixous, *Coming to Writing*¹

Sarinu ispoliranu europsku svakodnevicu koju dijeli s Majklom i krčljivim stabalcem avokada prekida telefonski poziv Lejle, prijateljice iz djetinjstva, od koje je udaljena par tisuća kilometara te dvanaest godina tišine i hotimičnog zaborava. Lejla zahtijeva da je Sara autom odveze iz Mostara u Beč, gdje se nalazi njezin brat Armin, a na sam spomen njegova imena Sara napušta sigurnost engleskog jezika i krinku stabilne imigrantske egzistencije u Dublinu te se vraća Bosni i/ili Lejli da bi je, s dragocjenim teretom, čim prije opet napustila.

Povratak Bosni i jeziku od kojeg se pobjeglo u romanu Lane Bastašić *Uhvati zeca* rađa šumu slova, riječi i rečenica iz koje nastaje književno djelo organizirano oko nestabilnih sjećanja i malih raspuknuća koja pripovjedačica nastoji prevladati pripovijedanjem. Podijeljen je na dvanaest poglavlja u kojima pratimo njihovo putovanje do Beča i

do sebe, a linaernu progresiju radnje u svakom poglavlju dopunjavaju Sarine retrospekcije u kojima nas, nelinearno, upoznaje s punktovima njezinog i Lejlinog dugogodišnjeg prijateljstva. Vrijeme se odmotava do njihovog upoznavanja u prvom razredu osnovne škole, obuhvaća djetinjstvo i formativna djevojačka iskustva te raspad prijateljstva na fakultetu. Nekoliko godina i nekoliko događaja, poput proslave sedmog rođendana, razgovora s Arminom, smrti bijelog zeca ili ubojstva vrapca, konfiguracijska su uporišta koja pripovjedačica povezuje pričom čiji će nas kraj vratiti na početak romana i zatvoriti krug iz kojeg njegovi likovi ne mogu pobjeći. U ovom nas romanu svaki korak naprijed vraća nekoliko koraka unatrag, a koherenciju ambiciozno složenog romana osiguravaju intrigantni asocijacijski nizovi koje nam pripovjedačica postupno razotkriva, ostavljajući mrvice i zagonetke po putu.

U zavodljiv motivski kompleks utkane su, u skladu s naslovom romana i njegovim motom, intertekstualne aluzije na *Alisu u zemlji čuda* Lewisa Carrolla s kojim ga, prije svega, povezuju strukturne sličnosti, ali i ključni tematski rukavac traganja za identitetom. Štoviše, svako poglavlje poziva na paralelno čitanje dvaju romana, premda su Alisine avanture u optici romana *Uhvati zeca* radikalno distorzirane i iščašene.

¹ Cixous, H. (1991) „*Coming to Writing*“ and *Other Essays*. Cambridge/London: Harvard University Press: 38.

Identitetska se potraga grana u nekoliko smjerova, a fina se intertekstualna igra dječjeg i djevojačkog samotraganja premrežava prostorom Bosne u koji su usječene povijesno-političke pripovijesti o raspadu Jugoslavije, etničkim sukobima i nacionalističkim politikama. One su, u većoj ili manjoj mjeri, obilježile formativna razdoblja generacije rođene osamdesetih godina pa su svi likovi romana, u većoj ili manjoj mjeri, označeni metamorfozama. Obitelj i socijalne privilegije osigurale su Sari stabilno djetinjstvo, ali je Lejla – zbog muslimanskog porijekla i imena – s jedanaest godina bila prisiljena promijeniti ime i usvojiti nove markere koji su joj u mračnoj banjalučkoj stvarnosti devedesetih godina spasili goli život, a ostavili je bez uporišta i bez dostojanstva. Nakon niza traumatičnih transformacija i prilagodbi, Sara susreće ofarbanu, upadljivo našminkanu Lejlu koja, odjevena u kičastu narodnu nošnju, sada svojim tijelom mami goste mostarskog restorana. Lejla ili Lela, kao sinegdoha Bosne, raskrinkat će sladunjavu sliku zemlje koja se pred strancima skriva pod velom egzotike i multikulturalnosti i otkriti isprebijano, silovano i isprostituirano tijelo u koje su upisana sva zla devastirajućih etničkih sukoba.

Povratak Bosni i jeziku od kojeg se pobjeglo u romanu rađa šumu slova, riječi i rečenica iz koje nastaje književno djelo organizirano oko nestabilnih sjećanja i malih raspuknuća koja pripovjedačica nastoji prevladati pripovijedanjem

Sarino i Lejlino putovanje od Mostara, preko Jajca, Banje Luke, Zagreba i Slovenije do Beča, gdje bi se nekadašnje prijateljice trebale susresti s Arminom – Lejlinim bratom koji je nestao za vrijeme rata i o kojemu od tada nije bilo vijesti – dotiče važne punktove političke povijesti zemlje koja više ne postoji. Linija putovanja presijeca Bosnu na pola i dozvoljava pripovjedačici da povijesnu pripovijest ispreplete s intimnom pričom o prijateljstvu pa se roman može čitati i kao putopisni roman ili „roman ceste“ u kojem njegove junakinje tragaju za samospoznajom. Svaki je dodir s Bosnom i njezinim jezikom okidač za pojavu prošlosti koja je, činilo se, bila zaboravljena te se u svakom poglavlju (s izuzetkom posljednjeg) Sara prisjeća iskustava koja su obilježila njezino odrastanje. Raspršena sjećanja povezuje lik Lejle, po mnogočemu suprotstavljen liku pripovjedačice, u čijem složenom odnosu roman ispituje (žensko) prijateljstvo. Uz ključna i očekivana mjesta djevojaštva, poput spolnog sazrijevanja, ljubavnih iskustava i bolnog razdvajanja, njihov je odnos u prvom planu romana. Iako ga Sara fabulira, uokvi-

rujući ga mnogostrukim počecima i krajevima, njihovo prijateljstvo nije ni idealizirano ni mitologizirano nego zapanjujuće kompleksno, nelagodno i dirljivo. Posvećenost istraživanju ženskog identiteta na tematskom planu potiskuje ratničku ili „mušku“ pripovijest o ratu, pa roman prešutno zaobilazi dualizam pobjednika i poraženih fokusirajući se na međusobno ogledavanje i odrastanje dviju djevojaka. Međutim, sustavno potkopavanje heteronomne matrice dovodi u pitanje središnja intriga romana – gdje je Armin? – organizirana oko odsutnog lika muškarca, kojeg i Sara i Lejla traže jedna u drugoj i koji je njihova posljednja spona. Zagonetna konfiguracija Lejle ili Lele pobjeđuje ratne pripovijesti i Sarinu prvu ljubav te osvaja poziciju junakinje koja jedina može parirati Sari i dovesti uvjerljivost njezine priče u pitanje, premda pripovjedačica u rukama čvrsto drži sve konce priče.

Posvećenost istraživanju ženskog identiteta na tematskom planu potiskuje ratničku ili „mušku“ pripovijest o ratu, pa roman prešutno zaobilazi dualizam pobjednika i poraženih fokusirajući se na međusobno ogledavanje i odrastanje dviju djevojaka

Tematsku isprepletenost Bosne i žene dopunjavaju metafikcionalni ekskursi kojima roman tematizira odnos fikcije i izvanknjiževne zbilje problematizirajući vlastitu tekstualnost i, posredno, svako diskurzivno utemeljeno značenje. Sara je, naime, poluostvarena spisateljica koja na metapripovjednom planu romana traga za svojom junakinjom bez koje roman koji čitamo ne bi mogao nastati. Potraga za Arminom i hvatanje zeca posredno odgovaraju na pitanje tko je glavni lik romana, a zbog eksplicitnog tematiziranja pripovijedanja i alegorije zapleta roman *Uhvati zeca* može se čitati kao pripovjedni proces rađanja junakinje u kojem je svaka riječ neminovno približava smrti iz koje se rađa pisanje.

Bosanskohercegovačka spisateljica mlađe generacije Lana Bastašić (1986) pojavila se na književnoj pozornici nedavno, a dosad je objavila dvije zbirke kratkih priča *Trajni pigmenti* (2010) i *Vatrometi* (2011), zbirku poezije *Naivni triptih o Bosni i umiranju* (2013), zbirku priča za djecu *Nastja crta sunce i druge priče* (2015) te brojne priče u regionalnim časopisima. *Uhvati zeca* (2018) njezin je prvi roman i, usprkos skepsi s kojom se privijenci obično dočekuju, riječ je o nesvakidašnje dobro „skrojenom“ i uzbudljivom tekstu u čije se ogledalo treba zagledati.

СЛАВКО БУБАЛО, *БОРОВО – СУМРАК ЈЕДНОГ СВИТАЊА*, СРПСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР ВУКОВАР, 2018.

ТРАГОМ ИШЧЕЗЛЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

ПИШЕ: Ђорђе Нешић

Аутор књиге није се превише бавио бројкама, статистика није била његова ни намјера ни циљ, али није пропустио да помене оне најважније цифре и године. Фабрика је у једном тренутку имала 21.000 запослених и произвела у једној години 23 милиона пари обуће. Таман да оствари један од својих циљева пласираних уочи Другог свјетског рата: Цела Југославија обувена!

Прича о фабрици гуме и обуће „Борово“ и насељу насталом уз њу, велика је прича која надлази регионалне границе. Сазнање да су сличне фабрике и насеља изграђени од Индије, преко САД-а, до Африке, чини ову причу глобалном, свјетском. Планска изградња нових градова, нових фабрика, новог човјека, нагли троскок с репа феудализма у срце модерног друштва, са свим благодатима технолошког развоја, даје овој причи елементе утопије. И у њој закон профита стоји изнад и поврх свега, али се огледа и хуманизам оних који нису гледали само салдо својих банкарских рачуна. Драстична разлика у односу на дивљи и либерални капитализам у којем данас живимо, а који нам показује само своје безобзирно, израбљивачко-профитерско лице.

Ко није из босоног дјетињства закорачио у живот у гуменим опанцима или чизмама, ко није одиграо ниједну школску утакмицу у патикама „стартас“, или престајао радно вријеме у „боросанама“, тај не зна шта је „Борово“. Таквих је, наравно, мало и налазе се међу популацијом рођеном послје деведесетих година када се и на фабрику Борово спустио сумрак надолазеће катастрофе. Аутор

Славко Бубало

Борово

– СУМРАК ЈЕДНОГ СВИТАЊА

ове књиге није се превише бавио бројкама, статистика није била његова ни намјера ни циљ, али није пропустио да помене оне најважније цифре и године. Фабрика је у једном тренутку имала 21.000 запослених и произвела у једној години 23 милиона пари обуће. Таман да оствари један од својих пропагандних и пословних циљева пласираних уочи Другог свјетског рата: Још пола Југославије није обувено. Наш циљ: Цела Југославија обувена! На свом врхунцу фабрика је имала преко 600 продавница широм бивше државе, гдје су, поготово у малим мјестима, карактеристичним курзивом исписана плава слова назива фабрике била наговјештај напретка и бољег живота. (У нови живот у новој обући „Борово“!)

Прича Славка Бубала о фабрици Борово и насељу никлом због ње и уз њу има упориште у чињеници да је то уједно и прича о властитој породици и властитом искуству боровског радника. Није риједак случај да је у Борову насељу, Вуковару, Борову и околним мјестима у фабрици радило неколико генерација исте породице и неколико, а понекад и сви чланови истовремено. Мноштво становника населило је Вуковар и Борово насеље наставши посао у великој фабрици гуме и обуће. Хиљаде прича досељеника, навикавања на нову средину, услове рада, одрастање и стасавање друге генерације, потомака боровских радника, уткано је у причу о фабрици која има свој апокалиптични завршетак.

О фабрици је написано на десетине књига, највише у доба социјализма, махом пригодних, поводом годишњица и јубилеја. У њима вријеме најчешће почиње да тече с краја Другог свјетског рата, када је фабрика национализована и када је запливала у водама петољетки, а потом договорне економије. Славко Бубало, у намјери да исприча једну од варијанти боровских прича, кренуо је од времена кад је боровска локација била једна од могућих, кад су радови били тек у плановима, показавши како наизглед ситнице превагну у некој одлуци и утичу непосредно и посредно на судбине десетина хиљада људи.

Планска изградња нових градова, нових фабрика, новог човјека, нагли троскок с репа феудализма у срце модерног друштва, са свим благодатима технолошког развоја, даје овој причи елементе утопије

„Кључни извор који ми је помогао да склопим боровски мозаик биле су фабричке новине *Борово*. Други значајан извор био је Летопис који је писао боровски парох Богдан Дејановић“, каже у предговору аутор. Славко Бубало је превасходно новинар и ову књигу сложио је у мозаик од фељтонских прилога који је радио за часопис *Извор*. Прилози, који су чинили засебне тематске дијелове, проширени и обogaћени новим, увезани су у цјелину заједничком централном темом и јунацима од којих су најистакнутији поменути прота Дејановић и директор фабрике Тома Максимовић. У причу о фабрици аутор нас уводи успоменама двојице боровских радника који су почели да раде у фабрици прије Другог свјетског рата. Њихови доживљаји из модерне фабрике и искуство живљења у *Vatavillu*, насељу изграђеном по највишим европским стандардима свога времена, које је добило струју још 1935. године, може се свести на цитат којим је насловљено прво поглавље књиге – „Борово је било рај на земљи.“

А ево како је све почело. Борово је све до 1918. године, заједно с Даљем и Бијелим Брдом, било у саставу Даљског властелинства, добра који је 1706. године на уживање од бечког двора добио Арсеније Чарнојевић, а на име дуга који му није вратио цар Леополд Први. Временом је властелинство, тј. патријаршијско добро нарасло на имање с 25.000 јутара ораница, винограда, воћњака, пашњака, шума и рибњака. Средином двадесетих година извршена је аграрна реформа којом је дио земље подијељен сељацима, међу њима и житељима Борова. У то вријеме, неких осамстотињак километара

сјеверно, у Чешкој, у Злину, индустријалац Томаш Бата размишљао је гдје да сагради градове сателите. „На идеју о оснивању градова сателита Бата је дошао због царинских прописа које је по сваку цену хтео да избегне па је градио фабрике са радничким насељима у другим државама. Насеље уз Вуковар било је једно од његових највећих градова сателита, а замишљено је да у њему живи 20.000 радника.“ Средином двадесетих година на школовање у Злин кренуће млади Брчак Тома Максимовић, дотадашњи продавач у Батиној трговини у Брчком. Он ће касније постати руководилац изградње фабрике у Борову, а потом и њен директор. Још је само требало наговорити Томаша Бату да изабере Борово за локацију своје фабрике и града. Тај кључни фактор био је агилни боровски парох Богдан Дејановић. Он се изборио за обећање о смањењу пореза и ријешио кључни проблем с боровском земљом, која је грунтовно била у посједу Карловачке патријаршије, а подијељена сељацима који су имали забрану продаје. Најважнији је био добар положај будуће фабрике – близина Дунава и жељезничка пруга, с могућношћу изградње цеста и аеродрома.

Планове није пореметила ни трагична погибија Томаша Бате у авионској несрећи 1932. године. „Наследио га је његов полубрат Јан А. Бата који је наставио тамо где је он стао и до 1938. године је подигао фабрику обуће Бата и радничко насеље Борово које је било

изграђено по угледу на чешки град Злин. Као и у Злину и у Борову се градило по зонама, при чему је индустријска била јасно одвојена од урбане. Бата је раднике за своју фабрику најпре школовао у Злину, а онда је између 1935. и 1936. године у Борову изградио индустријску школу, обданиште за децу, две основне школе, друштвени дом са мушким и женским интернатом, мензом, биоскопом и робном кућом. На другом крају града, уз Дунав, 1933. године изграђен је стадион, спортска игралишта и аеродром са хангаром који је тада имао редовне летове за Београд, Загреб, Беч и Грац.“

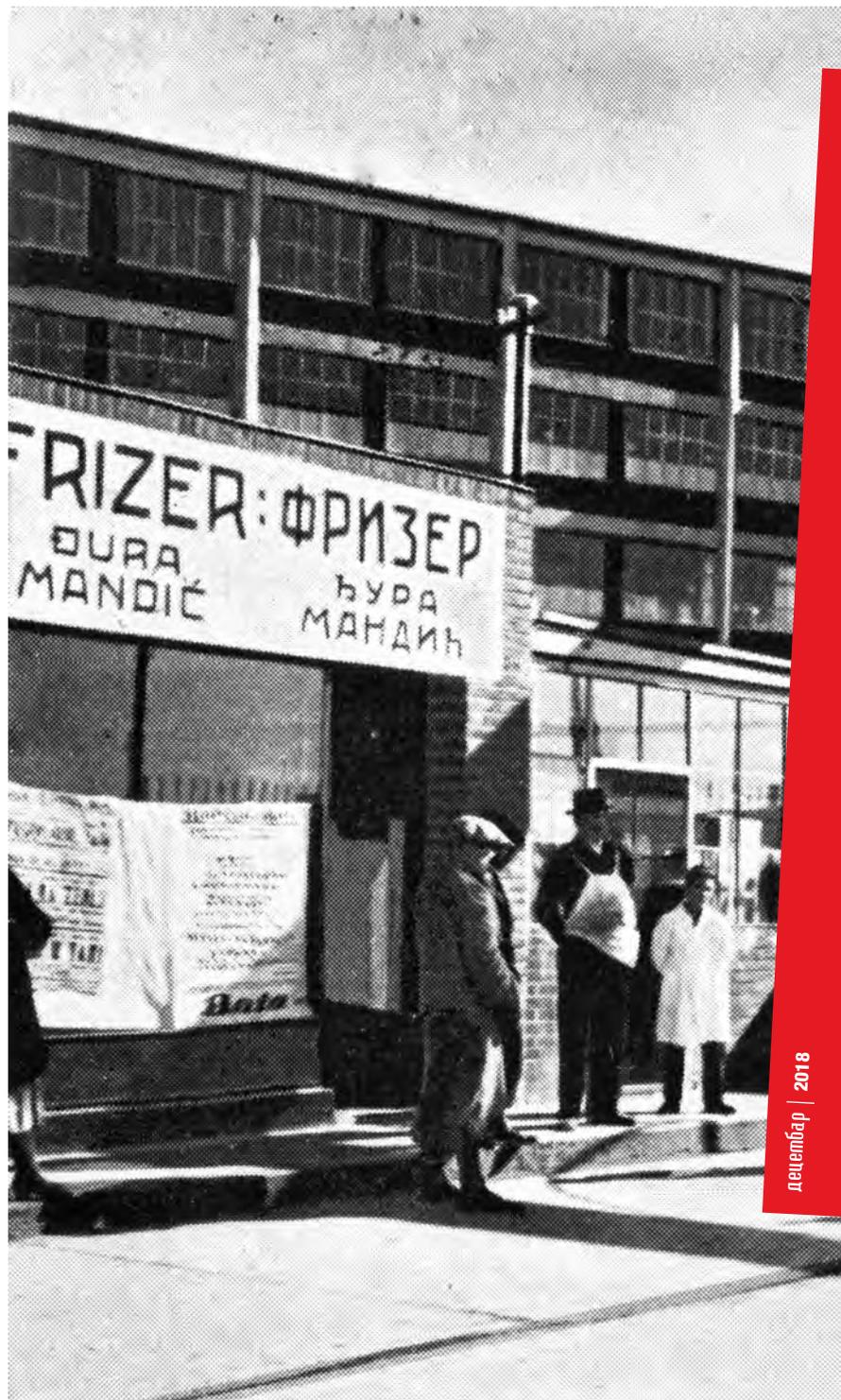
**Прича Славка Бубала о
фабрици Борово и насељу
никлом због ње и уз њу
има упориште у чињеници
да је то уједно и прича
о властитој породици
и властитом искуству
боровског радника**

Пред Други свјетски рат у мушком интернату било је смјештено 140 „младих мужева“, а фабрика је запошљавала 4.640 радника. Годишње је подизано десетак нових станова за раднике; само насеље било је уређено по највишим урбанистичким стандардима. Испред стамбених колонија житељи су смјели садити само цвијеће; никако парадајз и осталу боранију. О томе је водио бригу шеф вртларије.

Разноврсност извора доприноси занимљивости и аутентичности штива у којем детаљи казују више него десетине и стотине табела и статистичких података. Читалац је добио илузију да је сазнао како се стварно живјело у та времена

Нагли процват и успон фабрике осујетио је рат. Независна држава Хрватска преузела је погоне и производњу и одмах спровела своје методе дјеловања. Прота Дејановић заједно с дијелом народа протјеран је у Србију, Тома Максимовић постао је комесар за избјеглице у Недићевој влади у окупираној Србији, дио радника завршио је у стратиштима на Дудику и у Јасеновцу, дио је отишао у партизане, мноштво њих је покатоличено. Послије рата Борово је национализовано и у наредним деценијама израшће у социјалистичког гиганта који ће се урушити под властитом тежином у социјалним и политичким превирањима деведесетих. У посљедњем рату су фабрички погони доживјели велике девастације. Неповратно је уништено све што је стварано шездесетак година. Данас фабрика запошљава око 600 радника и покушава да оживи старе блендове – боросане и стартасице. Стручне процјене говоре да данашње Борово послује с четири посто капацитета некадашњег југословенског комбината гуме и обуће. И шта је послије свега остало? Документи и култура сјећања коју дијеле хиљаде бивших боровских радника и десетине хиљада њихових потомака, данас расијаних дијем земаљског шара. Ако се присјетимо почетка текста, фабрика и градова које ја Бата изградио по цијелом свијету, онда су то милиони људи који имају везе са сном који је настао једном у малом граду моравске Чешке, у Злину.

У контексту породичне сторије и личног искуства бившег боровског радника видим потребу аутора да склопи књигу о Борову.

С изванредним новинарским смислом да издвоји занимљиво од досадног, да уочи карактеристичне детаље, да кроз сито просије свакодневно и пролазно од оног вриједног сјећања, аутор нам дарује неколико прича које ће се памтити:

- навикавање локалног становништва да с екстензивног начина исхране (у јарку, поред пута) пријеђе у мензу
- о аеро митингу на аеродрому Борово с 25.000 гостију које је довезло неколико унајмљених возова
- о снимању филма о Тарзану, с домаћим снагама, у боровском риту
- о првом фабричком листу на тлу старе Југославије

- о боровским боксерима, фудбалерима, пилотима, падобранцима...
- о боровским бициклима, стамбеним колонијама и културном животу

Изванредним се показао ауторов поступак да се у градњи књиге користи фактографијом, разговором са свједоцима, дневном штампом, личним сјећањем... Та разноврсност извора доприноси занимљивости и аутентичности штива у којем детаљи казују више него десетине и стотине табела и статистичких података. Читалац је добио илузију да је сазнао како се стварно живјело у та времена, а то је оно чему тежи свака добра литература. Одличан поговор књизи написао је вуковарски историчар културе Боривој Чалић.

СЛАВКО БУБАЛО (Вуковар, 3. август 1964) – новинар и каратека. Школовао се у Борову и Вуковару. Након завршене школе запослио се 1985. године у Комбинату „Борово“, у „Творници стројева“, где је радио све до 1997. године. Од 2007. године је главни уредник листа *Извор* који издаје Заједничко веће општина из Вуковара. Као дугогодишњи каратека (каратеом се бави од своје једанаесте године), Бубало је и главни уредник стручног часописа *Гири* из области каратеа који издаје Казе Ха Карате-до Академија Србије, чији је и члан. Из области каратеа и борилачких вештина објавио је два издања књиге *Мала карате енциклопедија* (2005, 2007). У издању Завода за уџбенике Србије објавио је књигу политичких коментара *Да разбистримо* (2016). За документарни филм *Зоран* добио је Специјалну награду жирија на Међународном фестивалу у Апатину (2010) и Другу награду у конкуренцији филмова „Културна еволуција“ у Москви (Братина, 2014). Члан је и сарадник Матице српске из Новог Сада. Живи и ради у Борову насељу и Вуковару.

СТИХОВИ

Боривој Везмар

Боривој Везмар, рођен 1971. године у Пакрацу. Објављене три збирке песама: *Опис места* (Панчево, Графос, 2000), *Плоча се отвара* (Београд, Зора, 2005), *Ноћ у читалишту* (Загреб, СКД Просвјета, 2008). Песме су излазиле између осталог, у часописима: *Трећи трг*, *Књижевна реч*, *ЛМС*, *Корац*, *Браничево*, *Књижевни магазин*, *Поља*, *Повеља*, *Mons augeus*, као и у *Љетопису* СКД Просвјета те у *Српско-далматинском магазину*. Ради у библиотеци Филолошког факултета у Београду.

Овако каже спев :
пошто се живот угаси
душа (већ према сполу),
на небо доспев,
придружује се колу
блиставих Апсараси.

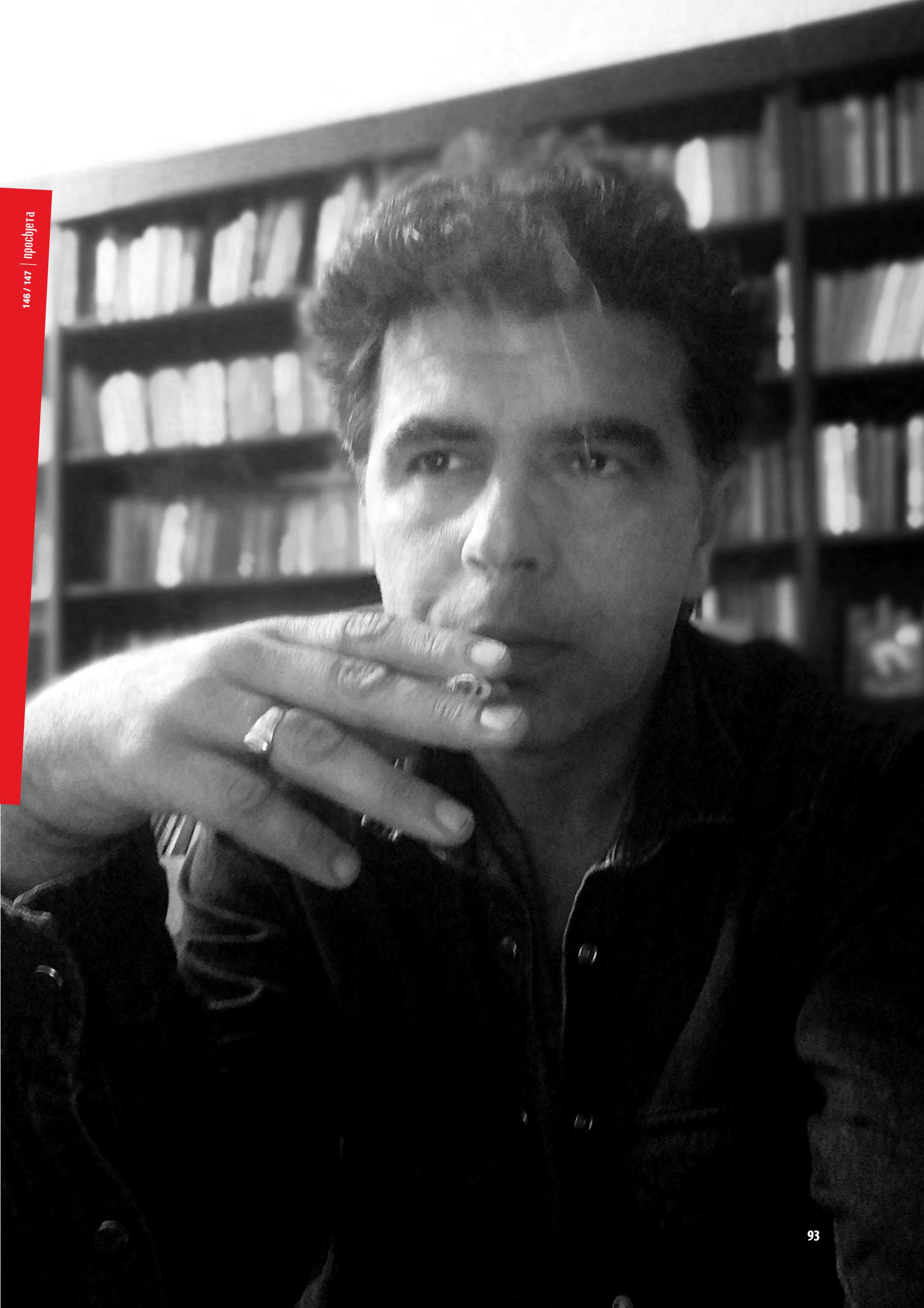
Други, насупротив, учи:
да ће према тежини
и садржају личном,
увек да се прикључи
једино слично, сличном.

А трећи, да ће Престо
судећ на основ дела,
одредити и место
за боравак ван тела.

Ја не знам тачно, шта је.
Можда, по смрти, тамо,
још неко време траје
чуло додира, само.

Ја сам порука
из нигдине
незваном нечем
упућена
(попут рукавице бачене у огледало)
хрпа смрвљеног лишћа
усковитлана у вис
између далековода
и неба

Писаћемо књиге – за по једног читаоца.
Објављиваћемо их у највише три примерка.
Заправо, нећемо их ни објављивати.
Учићемо их са телефона наизуст,
и рецитовати их по напуштеним стратиштима.
Сами себи.
Свак за себе.
Цептећи.

Непроспавана ноћ. Недеља на понедељак. Данас сам, наравно – тропа. Питам, шта је заједничко фрескама из Помпеје, инцестуозном потомству Хабсбурговаца, фотосинтези, термитима, лемурима са Мадагаскара?

- Мачак једнако не одговара.

Предемо, до у зору.

„Одједном, у својим раним педесетим, сасвим сам престао да примећујем жене!“ - каже ми друг.

„Суде како је то поуздани знак моје смрти. Наиме, смрти мог тела. И не, не привлаче ме ни мушки, нити уопште ма шта у том смислу!“ -

„Можда је само тренутно.“ – рекох му. „У извесним годинама тај порив јењава, али ти си још увек снажан и здрав, итд...“ -

„Није, да знаш, увек ме дочекују

у свом природном стању

мачак, птице, и пас.

Углавном, с предвечерја

дуго ћутимо. Дуж реке низ баште

дивљач развлачи крпеж

спаљених застава.“ -

Тај човек који живи у смећу

некада није био такав.

На самим његовим ведрим почецима

мирисао је на петроваче.

Дуж његових одаја, за зидове, по тераци

истресали смо

шта је ко имао.

Тело мог пса

прескаче ноћу

невидљиву ограду

између баште и неба.

Сретох човека, и док смо испијали пиво крај бразде,
 превртао је прстима дуги, искривљени клин.
 Питам га, откуда му.
 Земља избацила, каже.
 Баш му је такав и требао,
 небо га погледало!

3/4 свега што ми доспева је од
 ветра а минус једна на нешто што не бива
 отпада, док у ово тобом зачарано
 свануће пребирам
 по расутости остатака:
 толико лепоте твоје
 такве, да овде не постоји више
 ништа што би могло да је прими -
 тај влажни седеф, рашчупаност која плени,
 толико лепоте избачено на отпад а
 међ свим тим сломљеним играчкама
 твоја лутка, врата
 допола истргнутог из лежишта

не изналазећи више љубав за
 речи које би да ми врате
 оно што тело већ једном у свом напону
 не оте –
 стародревну тврђ,
 бедра и страст,

твоја се прозирна крила затварају
 у јантар

Земља је тврда
 а ја невешт –
 тресем се ко висак испод
 зањиханог звона. Питање је
 шта чиме управља:
 да ли ја фрезом,
 или фреза мноме?

Дунав је мутан

поврх тога дан је
 необично
 ведар светао без студени
 ово је љубав у којој се отвара
 непростајање реке
 на пловност која односи терет
 са перјем у катрану
 и лешинари су нам сада анђели
 на зрачној струји
 одбаченог света
 пар галебова
 љубавнички се љушка
 сребри пепео
 по нашим уснама
 уводим те
 у гробље шлепова
 туђе тело

КОПРИВНИЧКИ СВЕШТЕНИК

Милена Северовић

Живим у дивном, културном граду, зове се Копривница. Православни сам свештеник, Адам Марин, рођен 1886. године у оближњој Копривничкој Ријеци. Отац ми је Јово. Службујем у православној цркви Св. Тројице коју је дао изградити 1793. године барон Михајло Микашиновић о свом трошку. Ту сам јереј. У оближњој гимназији сам вјероучитељ и говорим о Исусу Христу дјечи мојих парохијана. У зборници сједим са својим колегама: католичким свештеником и јеврејским рабином. Изгледа да се добро слажемо. Обавезно их зовем на прославу и празник Светог Саве, уосталом Библија, света књига, нама је заједничка... Дакле, копривнички сам свештеник, писмо ми је ћирилица, имам добар и расписан рукопис, који сам усавршио у богословској гимназији у Сремским Карловцима. За српског свештеника сам рукоположен 7.12.1910. године у Пакрацу.

Овдје живим и овдје се Богу молим за моје парохијане, али такођер и за овај град којем сам дао најбоље дане свог живота, вјеран сам му и везан за њега свим видљивим и невидљивим везама, ја копривнички свештеник.

У мојој старој, жутој Библији пише: „Уђите на мала врата, јер су широка врата и широк пут што воде у пропаст и много их има који њиме иду, јер су уска врата и тесан пут што воде у живот и мало их је који га налазе.“

С времена на време, овај град преплави крдо црних и одвратних свиња које га опогане, разруше, оскрнавe и усмрде. Те свиње рађају: похлепа, разврат, преждераност, лажљивост, блуд и ругање. Град је претворен у зло и страшно мјесто апокалипсе јер ове црне свиње прождиру људе, моје парохијане, једног по једног, као и оног шпањолског pjesника Лорку. „Зелено, волим зелено“ говорио сам сваког јутра идући кроз парк у своју цркву Св. Тројице...

Тог дана 10. априла 1941. године пронашли су ме у цркви после литургије и одвели у логор „Даницу“, страшно су ме мучили, сатрили и уза ме и једног жидовског доктора... само зато што сам волио овај град и писао ћирилицом...

Возили су ме у марвеном вагону, са мојим недужним суграђанима и полумртвог, негдје у Лици, избацили на пругу... гдје сам и издахнуо... Црне униформе, са црним лицима... на капи слово „У“.

А њихова је култура стајала по страни и ћутала...

Остала је моја црква Св. Тројице, на углу градског парка да чека друга времена... Дуго је остала затворена, отварала се само 2-3 пута годишње за велике празнике, мало је било преживјелих вјерника, мало и свештеника који би обично дошли из Вараждина или Загреба, онако у пролазу...

Година је 1991. Јесен, хладна и тамна. Српски сам свештеник у цркви Св. Тројице у Копривници. Диван је ово град, воле га моји људи, порез редовно плаћају, добри су домаћини. Зовем се Урош М. и пишем ћирилицом. Једног дана дошли су по мене, одвели у Бјеловар у

затвор, страшно су ме мучили. Зашто су то урадили? Кажу, велеиздаја. Зар за то што ја волим Господа и превише, а они премало?

Један месар из Копривнице, сада шеф полиције, у Бјеловару лично ме обрађивао. Вјерују ли они у Бога или само симулирају? Гдје се исповједају и имају ли уопште савјест? Је ли злочин њихова једина одредница и императив? Да ли су икад чули за стид и кајање? И што говоре данас својој дјеци на завршетку дана?

Изгледа како смо ми Срби трофазни... Изгледа да им је Понтије Пилат у роду, а Јуда ближа тазбина. Уосталом, као и Миле Будак који има овдје најужу родбину. Био сам врећа меса кад су ме размијенили... А њихова је култура само гледала и ћутала... и ја више никад нисам видио своју прелијепу цркву Св. Тројице у Копривници... Али, Господ ће судити свакоме па и џелатима... Чуо сам да је онај месар шенуо умом па се на крају и убио. Попут Јуде се објесио.

Сада живим покрај Дунава у Србији с којим често другујем. Смирује ме вода и плаветнило неба док плове облаци и поздрављају моју прелијепу цркву Св. Тројице у Копривници, одавде из Срема. Залијечио сам једва ране, одболовао их нисам.

Кад одем Господу на истину причаћу му о цркви, о мом писму ћирилице, због ког сам и пострадао, на дан Св. Петке 1991. године у Копривници у Хрварској.

Вријеме се окренуло, вратило, објесило сат наглавачке, побило праведнике, кроз ноћ иселило моје људе, разбацало их по свијету као да су лишће, треском залупило врата на цркви гдје смо за Светог Тројицу клечали и плели венчиће, нас неколико вјерника, вјенчиће од зелене, накошене траве испред порте... Да, био сам копривнички свештеник... у цркви Свете Тројице гдје се и службене књиге пишу ћирилицом... Неки кажу да је црква била преблизу Загреба па смо за то пострадали, али ја мислим да је била преблизу Бога.

Дани, године, стољећа, дуге ноћи бдијења, молитве, свитања, ријеке, поворке људи, оркани, бјесови, а истина се врло често овдје одвајала од свега што је људско... остављена и осамљена памет... и политички процеси са локомотивом издаје, преваре, ђавоље острашћености... и повећаног коефицијента људске глупости.

Ево ме, гдје се опет ноћас молим, ја, раб Божји, копривнички свештеник. За људе, за град, за предивну цркву Св. Тројице. Од њихових прегласних ријечи страда тишина. У мојој души чује се само молитва...

Ђаво још увијек мјери вријеме, окреће пјешчани сат, преврће га и гледа кад ће његов куцнути час. Никад не касни. Воли ријеч култура, чита новине и књиге, разабера, дискутује, чује и што треба и не треба, свраћа међу људе, убјеђује, дрско наваљује, искривљује историјске истине, понекад се сакрије па опет дође... али ја сасвим поуздано знам да је ту, слуша гдје дишем... чекам га... у мојој молитви... да, ја сам свештеник.

Срцба му замагљује хоризонт, мути разум, бијес га сапиње и али, он, ђаво, никад не одустаје.

Рачуна и рачуна, новац је његово главно оружје, множи и дијели, сабира и одузима, али заборавља да има један већи и бољи и исправнији рачунџија него што је он, а тај је на страни противника, што ће рећи на мојој страни. Не одустајем ни ја, а Господ једини зна ко ће и кад ће коначно побједити. Молитва је моје једино оружје и једина цеста којом путујем. Господа сам већ ионако срео, у затвору трјешо ме, имао је лице свијетлости... и само њему вјерујем.

КРАЈИШКИ РОДОСЛОВ

Стаза којом идемо мала је и кривудава, тврда и квргава и никад се не зна точно гдје и на коју шумску просјеку можеш избити. Живот изненађује стално. Почесто човјек осјети сву немоћ људског живота и заплетеност наше судбине. Тако испадне да нитко не иде куда хоће и не живи живот какав хоће, већ га политика, рат, идеологија, вође, судбина, воде неком својом странпутицом и удара с њиме о обале и вододерине, као да на свом путу и не носи човјека већ неку утопљену животињу која се још увијек батрга и не да. А све је јаче од ње: и име и презиме и црква и вјера и неправда и зло и апокалипса свакидашњице. Све је створено овдје да она не преживи, да се утопи, да ју затру као рањену звјерку. Па и оно мало крви што иза ње остане, брзо исперу кише. Било па те нема, као да је човјек честица прашине, мало атомско зрнце, без имена и идентитета. А није баш тако, зар не? Свака па и најмања биљчица упире се и настоји да не настрада, да одоли јаком вјетру и срдитом мразу. Зато се бори и мучи и цичи и стење и упире свом снагом да некако преживи па макар мала и обогалена, измучена и згажена. Јер је љепота живота у самом животу, ситна и неисказива, тешко одредива, али увијек присутна.

Најмлађи брат моје баке Даринке, Ђука Манојловић, родио се 1919. године у Великим Сесветама, малом селу покрај Крижеваца. Ту је завршио само основну школу. Кад је дошао Други свјетски рат, а почетком 1942. године, отишао је негдје према Славонији и Мославини, у Мославачки партизански одред. У нашем крају још није било партизана или су били мали и разбијени. Али је зато свако српско село као по правилу било опкољено усташама. Партизани су га прозвали „мали Ђука“ јер је био ситан растом, мршав, а одличан пјевач. Мали је Ђука пјевао као шева и наслиједио је то од мајке. Брзо се прочуо што по пјесми што по неустрашивости: два пута је у шуми Жировњак покрај села Сеговине побјегао усташама са стријељања, са завезаним рукама.

А засјао је као звијезда кад је на жељезничкој станици у Царевдару (према Загребу) бацио бомбе на усташе, а остатак разоружао.

Хитар као вјеверица, одважан као вук, кретао се по шумама Подравине и Мославине, стрепећи за оно мало село, шаку завичаја, покрај Крижеваца.

Из тог рата је изашао са убијеним оцем у Јадовну и убијеном млађом сестром Софијом. На рукаву је имао пришивен чин мајора и био је постављен за шефа бјеловарског затвора.

Сва његова срећа и несрећа као да је блистала само ту, у шуми, у бжежанији, у сиромаштву неисхрањеног крајишког борца, у партизанима. Ускоро је Тито дао амнестију за све усташе па су се они враћали кућама. Појео вук магарца. Тако се вратио кући и чувени сесветски усташа који је био одговоран за погром, убијање и одвођење у логор свих Срба из тога краја, па тако и Ђукиног оца Марка. Није био сватко, али он јест доиста био злогласни. Чак га ни његова властита фамилија није вољела због страшне ћуди и пријеке нарави. И тако је једне вечери дошао Ђука са пиштољем и опалио, није промашио, био је одличан стријелац...

Суђење му је било у Крижевцима (она иста станица гдје му је отац био на пропутовању за Јадовно), те је суђен на 8 година тешке робије. Зарадио је Лепоглаву и у њој одболовао пуних пет година, а затим је амнестиран. Ето, и Тито је био милостив према крајишким

партизанима. Сјетио их се, не знам точно да ли за 29. новембар или за Нову годину, Божић Бата.

Вратио се кући тешко болестан, исцрпљен и још увијек с нападима ратне психозе. На усне би му ударила пјена и он се губио и отимао, јуришао на невидљивог непријатеља, пробијао обруч. Али, његов је обруч био заувјек стегнут и жица му саплетена око врата. Овај пут није никако могао побјећи са стријељања јер је стрељачки вод био невидљив, а он оптужен трајно без могућности да побегне и да се брани. За њега као да је читав живот био отворен Кафкин „Процес“. Ето га, он је био тај издајник, а заправо прави изгнаник из живота. Јер је живот почињао тамо негдје другдје, у Загребу који га је палио, или у Београду, гдје није могао ни стићи јер тко би му дао за возну карту...

И тако је читав живот провео мучећи се као сељак на Иванчецу, малом подкалничком селу од једва тридесетак кућа, без цесте, школе, цркве... Једино су их се судови и порезници редовно сјећали и слали им пошту...

Сјетио га се и Тито кад је 70-их година написао цедуљицу на којој је стајало: „Туђману не паковати“. Јер је Туђман био партизански генерал 30 година, а и госпођа му, жумберачка партизанка Анкица...

А мој је Ђука, измучен и ситан, гладан и јадан, заћутао заувјек. Проговорио би тек у сватовима, кад је опет повео пјесму шевиним гласом:

„Саградићу шајку од сувога злата...“,

наслонивши се на живот негдје преко ограде, док је прави живот блистао на бољем мјесту и одабранијим људима...

Пензију, наравно, никад није могао добити, тек негдје пред смрт 80-их година. Па шта ће њему пензија кад му је Тито оставио Туђмана? ... Сасвим довољан тестамент и оставина...

То мало село, Иванчец, успјело је у свих 45 година мира дати једног јединог српског интелектуалца, новинара Стеву М, мог колега пријатеља из Загреба...

Стево је Копривницу напустио 1992. године, иако у животу никад није написао ни један једини политички памфлет. Уосталом, зар је то битно, кад је главна оптужница опет исписана истом мјером и истим пером?

Пише ми Стево из далеке Аустралије:

„Ја сам по одласку чврсто одлучио да се не враћам више никада тамо у наш завичај. Схватио сам, заправо, да је људски живот прекратак да бисмо могли у животу 3-4 пута да се селимо и да увијек започињемо испонова...“

Тако је Стево преко мене, такође расељене, писао мртвом Ђуки у Иванчец, забито село под Калником.

Још увијек постоје оне предивне шуме и мирисне ливаде... које нас зову сјећањем, тугом и старом, изгубљеном пјесмом:

„Сузама ћу шајци

исписати име

што их роним кадикада

нитко не види ме...“

Са невидљивим подполковником Вуком Исаковичем кренуо је Стево у сеобе, да се више никада не врати. Промијенио је занимање, фамилију, мјесто и завичај, говори енглески. А из старог му краја пише испребијани крајишки мајор, који педесет година није проговорио да

је Софији одрезана глава и ту страшну тајну није одао ни у халуцинацији ратне психозе (он ју је једини од фамилије видио и узео из масовне гробнице покрај Бјеловара), која га је мучила годинама. (За доктора опет није било новаца...)

И тако она шајка још увијек плови, саткана од туге, сјећања и загрцнутог плакања...

Па ако мој Ђука није имао право на живот, зар да му буде заувјек ускраћено право да проговори кроз ову малу, одбачену и угаслу као стари опушак, крајишку причу?

Или да се запитамо: какво судбинско значење на живот има неизговорена ријеч?

И успркос свега, у чему је та јединствена љепота живота и свијета? Јер Гинтер Грас у „Лименом бубњу“ овако изражава метални глас 20-ог стољећа: „Нема више јунака романа, јер нема више индивидуалиста, јер је индивидуалност нестала, јер је човјек усамљен, сваки човјек подједнако усамљен без права на индивидуалну усамљеност и као такав твори безимену и безјуначну масу...“

Али ето, мој се Ђука опет не да, пркосно је искорачио пред ову причу као пред очи стрељачког строја. Па зар му итко још може забранити да се буни и да пркоси, Крајишник, који је одбио бити безимена и безјуначна маса и у причу унио барем своје име?...

И да се упитамо на крају: како то стоји са стањем поетске метафоре у хрватској и српској прози и у Ђукином и Стевином животу?...

ШЕФ САЛЕ

Соња Крстановић / Љубљана, 23. III 1950 – Београд 27. VII 2018.

Камена тераса хотела „Белведере“ у Ловрану окићена је заставицама, лампионима, малим, папирнатим звјездицама и мјесечићима свих боја што вуре из бршљана, трепте и љуљају се на невидљивим концима. Пуно је свијета.

Жене су у дугим, припијеним хаљинама високих прореза, са разголићеним грудима и раменима. Бљескају при сваком покрету. Мушкарце од тога скоро хвата вртоглавица. У заносу се њишу. Теку дуги, сјајни погледи. Додирују се кољена, под столом, рука милује руку.

Свира тиха, омамљујућа музика, ћарлија вјетрић, мирише море, парфеме, пут.

Једна се дјевојка, плешући, доталасала до мале позорнице у средини. Свлачи се. Очи је лове, пузе њеним сјајним, валовитим тијелом које израња из хаљине, црног, чипкастог рубља протканог златом.

PANOPTIKUM

Goran Borković

DAN VREDAN VEKA I - XII - 1918

„DAN VREDAN VEKA“

Muzej Jugoslavije povodom 100 godina od formiranja prve jugoslavenske države organizirao je izložbu „Dan vredan veka“ u Palati Srbija. U saradnji sa „Kiosk“ priređena je i konferencija „Muzealizacija Jugoslavije“ u Domu omladine Beograda, koja istražuje razne statute jugoslavenskog naslijeđa i potencijal ideja i vrijednosti koje ono ima danas i koje može imati u budućnosti.

Izložba je otvorena 1. decembra na dan stogodišnjice ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu SHS. Autorski tim činili su kustos Radovan Cukić, muzejska savjetnica Veselinka Kastratović Ristić, kustoskinja Marija Vasiljević (Muzej Jugoslavije) i povjesničar dr Zoran Bajin iz Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“. Željeli su objasniti nastajanje Jugoslavije kao čin kojem je prethodilo dugogodišnje zalaganje kulturne i intelektualne elite za ujedinjenje južnih Slavena. Izložba, također, naglašava i koliko su se vizije stvaranja jugoslavenske države razlikovale od jedne do druge interesne grupe i kroz različite periode. Pored arhivskih dokumenata, plakata i fotografija iz tog perioda, izložene su umjetničke slike, skulpture, lični predmeti, odlikovanja i oružje.

Povodom vijeka od stvaranja jugoslavenske države konferencija je okupila povjesničare, književnike, kustose i javne ličnosti iz regije, među kojima su najavljeni i Dubravka Ugrešić, Tvrtko Jakovina, Dragan Markovina, Jernej Mlekuž, Vladimir Arsenijević, Iskra Gešoska, Ana Dević, Elma Hašimbegović, Žarko Gvero Gera, Rastko Močnik...

„OD ZLOČINA KULTURE DO KULTURE ZLOČINA“

ForumZFD i Inicijativa mladih za ljudska prava – Hrvatska objavili su knjigu „Iza sedam logora: od zločina kulture do kulture zločina“. Foto-monografija je autorski rad fotografa Hrvoja Polana, pisca Viktora Ivančića i novinara Nemanje Stjepanovića, a izlazi u izdanju beogradske organizacije forumZFD. Na zagrebač-

kom predstavljanju knjige govoriti će autori, uz moderaciju Nataše Govedarice.

Knjiga kroz tri zasebne autorske cjeline govori o iznimnoj važnosti očuvanja prostora kulture kao prostora slobode, najavljuje izdavač. Uzimajući za polazište domove kulture i objekte kulturne namjene koji su tokom posljednjeg rata bili pretvoreni u logore i mučilišta, knjiga sinergijom snažnih kreativnih izričaja, te faktografskom komponentom, poziva na promišljanje o odnosu konstrukta nacionalne kulture i nacionalno motiviranog ratnog nasilja. Egzekutivni karakter ideološki oblikovane 'nacionalne kulture', upućuju autori, efikasna je priprema terena za nastup 'nacionalne torture' i služi ponajprije proizvodnji konteksta koji legitimira nečovječnost.

„SRBENKA“ NIŽE NAGRADE

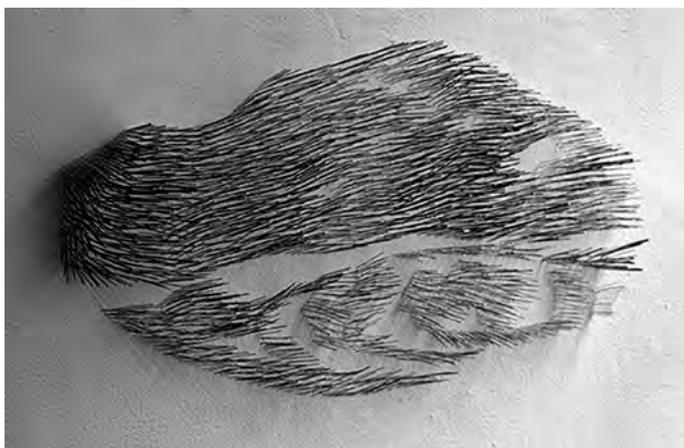
Dokumentarni film 'Srbenka' Nebojše Slijepčevića niže nagrade jednu za drugom i na putu je da postane najnagrađivaniji hrvatski dokumentarac. „Srbenka“ je samo u proteklih mjesec dana dobila tri važne nagrade – na najstarijem europskom festivalu, 59. Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma Festival dei Popoli u Firenzi, zaslužila je nagradu „Pogled drugoga“ za ostvarenja koja pridonose uspostavljanju dijaloga između različitih kultura i religija; potom je trijumfiral na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma o ljudskim pravima Verzio u Budimpešti, gdje je nagrađena kao najbolji film o ljudskim pravima, i na kraju na beogradskom Filmskom festivalu Slobodna zona dobila je Posebno priznanje u regionalnoj selekciji.

Film se bavi ksenofobijom i nacionalizmom kroz priču djevojčice Nine, a koja u ranoj dobi shvaća da je „manjinska“ Srkinja, a ne „većinska“ Hrvatica, podjednako dobro prolazi u državama bivše Jugoslavije i šire, po Europi i svijetu.

„I mene je to donekle iznenadilo. Gdje god dođemo na strane festivale, obavezno pitam publiku koji dijelovi filma im se sviđaju i postoji li nešto što ne shvaćaju. Odgovor koji dobijem je više-manje svuda isti: svatko prepoznaje svoju lokalnu priču. U Rumunjskoj se javila Mađarica koja živi u Rumunjskoj. Kazala

je da je u filmu prepoznala sebe kao pripadnicu manjine u toj državi. Slično je kazala i jedna žena s Bliskog istoka. Mislim da je Miljenko Jergović nakon projekcije u Beogradu dobro rekao da se nitko nema pravo identificirati sa žrtvom, s Ninom, nego da se svi moramo identificirati s onima koji su učinili da se Nina osjeća loše. Lako se uživjeti u poziciju žrtve, ali realnost kaže da svi mi participiramo u stvaranju žrtve, što je teže prepoznati i prihvatiti“, kazao je Slijepčević za tjednik *Novosti*.

Nagrada u Beogradu deseta je za film koji je nastao za vrijeme proba za kazališnu predstavu 'Aleksandra Zec' Olivera Frlića, među kojima se svakako ističe Doc Alliance nagrada s Filmskog festivala u Cannesu.

“LAKO JE BITI MUŠKARAC, A BITI ŽENA JE TEŠKO”

Fenomen virdžina na Balkanu tema je izložbe “Lako je biti...” Bojane Stamenković, umjetnice, kustoskinje, kulturne radnice i aktivistkinje u polju ženskih prava, koja posljednjih godina živi i radi u Beču, a predstavila se 11. decembra u Galeriji Studentskog kulturnog centra u Kragujevcu. Izložba “Lako je biti...” je vizualno promišljanje o javnom i privatnom u brdovitim i ruralnim dijelovima Balkana, njen naziv inspirisan je rečenicom “Lako je biti muškarac, a biti žena je teško” koju u dokumentarnom filmu “Poslednje balkanske virdžine”, u produkciji *Vice Srbija*, izgovara Hajdar, jedna od najstarijih virdžina na prostoru sjeverne Albanije. Prema navodima Bojane Stamenković, za pojam virdžina čula je prvi put u istoimenom filmu redatelja Srđana Karanovića, snimljenog 1991. u Jugoslaviji. Priča opisuje Stevana, mladog nasljednika porodice koja je ukleta zbog toga što ima previše ženske djece. Stevana zato osuđuju da živi kao dječak, iako je rođen(a) kao djevojčica. Njegova porodica zapravo prati običaj “zakletih djevica” (virgina ili tobelija) kako bi izbjegla osudu društva zbog toga što ima isključivo žensko potomstvo. Različiti su razlozi postajanja virdžinom, a slučaj Stevana iz Karanovićevog filma je samo jedan od njih.

“Ona može biti i iz čisto ličnih pobuda, u slučaju kada mlade devojkice poseduju identitet pola i roda sa kojim su rođene. Takođe, ima primera da iz žalosnosti za izgubljenim partnerom žene ostaju zavetovane virdžine, dok može biti i bekstvo od ugovorenog i neželjenog braka. One se tim činom zavetuju na večno devičanstvo, što ih odvaja od kategorije žene, ne dovodi u kategoriju muškarca, ali zasigurno stvara mogućnost za trajno isključivanje iz obaveze biti ženom. Statusom virdžine žene zasigurno dobijaju slobodu kretanja u javnoj oblasti, a ne privatnoj, skrivenoj oblasti ženskog života”, navela je Bojana Stamenković,

analizirajući u svim tim primjerima patrijarhalnu situaciju u brdskim ruralnim predjelima Balkana – sjeverne Albanije, Kosova i Crne Gore, za koje se fenomenologija virdžina prije svega i veže, ali i za ostale dinaridske krajeve.

Pisani dokumenti, kako je navela, svjedoče da je postojanje fenomena zabilježeno od 1860. godine, a u dokumentarcu nedavno snimljenom u produkciji *Vice*, ima ih i dalje, mada u znatno manjem broju nego prije. Ipak, zasigurno su najstariji treći rod Evrope. „Izabrani motiv izvodim u medijima koji su tradicionalno vezani za ženske ručne radove i privatnu sferu njenog života: vez, šivenje, batik farbanje tekstila, dekorativno oslikavanje tkanina, igle i kuhinjske krpe. Time se ove dve oblasti preplicu, zamućuju i postavljaju upitnim pozicije roda i pola, koji je u primeru virdžine društveno iskonstruisan“, navela je Bojana Stamenković, koja je tekst povodom izložbe zasnovala na informacijama iz naučnih radova Suzane Milevski, Predraga Šarčevića i Marka Kokoteca, kao i u filmovima “Virdžina” i “Poslednje balkanske virdžine”.

FILM O KRALJU PETRU PRVOM

Povijesni filmski spektakl “Kralj Petar Prvi” o podvizima i stradanju srpske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata, u režiji debitanta Petra Ristovskog, premijerno je prikazan 5. decembra u tri beogradske dvorane, a publici se poklonilo više od 30 članova filmske ekipe na čelu sa glavnim glumcem i ujedno producentom Lazarom Ristovskim. Radnja filma, koji su pomogla ministarstva obrane i unutrašnjih poslova, a kojeg – kako je ranije izjavio Ristovski – ne bi bilo da se nije zauzeo predsjednik države Aleksandar Vučić, odnosi se na period od početka Prvog svjetskog rata, pa do povlačenja srpske vojske preko Albanije i događaja na Krfu.

Radem s budžetom od oko dva milijuna eura, film “Kralj Petar Prvi” je za uvjete srpske kinematografije primjer visoke produkcije, sa velikim brojem masovnih scena, pirotehnike i snimanja iz zraka. Film je antiratni, što i sam kralj Petar Prvi naglašava, navodeći da rat predstavlja kaos i bezumlje, te da samo izaziva stradanje. Radi se o kronici prvih bitaka koja se završava stradanjem srpske vojske u povlačenju preko Albanije. “Ja i ekipa filma nismo želeli da snimimo dokumentarni istorijski film koji će biti istorijska čitanka, već smo napravili umetnički film koji je iznad toga što je dokumentarno”, rekao je Ristovski i dodao da su se njegov dugogodišnji rad i strpljenje i te kako isplatili. U glumačkoj ekipi su i Danica Ristovski kao Makrena Spasojević, Aleksandar Vučković (regent Aleksandar), Marko Todorović (princ Đorđe), te Branko Jerinić, Pavle Jerinić, Svetozar Cvetković, Goran Šušljik, Tihomir Arsić, Slobodan Ćustić, Tanasije Uzunović, Marko Bačović, Nebojša Kundačina i drugi.

STERIJINA NAGRADA SVETLANI BOJKOVIĆ

Dramska umjetnica Svetlana Ceca Bojković dobitnica je Sterijine nagrade za naročite zasluge na unapređenju pozorišne umjetnosti i kulture za 2019. godinu, odlučio je Upravni odbor Sterijinog pozorja. Nagrada se sastoji od statue Jovana Sterije Popovića, diplome i novčanog dijela, a bit će uručena Svetlani Bojković 3. juna 2019. godine na zatvaranju 64. Sterijinog pozorja. Svetlana Bojković je na Sterijinom pozorju od 1969. godine, a do sada je ostvarila osam uloga.

Svetlana Bojković diplomirala je 1970. godine glumu u klasi prof. Predraga Bajčetića. Stalni je član ansambla Jugoslovenskog dramskog pozorišta od 1968. do 1984. godine, kada odlazi u Narodno pozorište u Beogradu, gdje ostaje do 1993. godine, a zatim prelazi u status istaknutog slobodnog umjetnika. Od tada najviše igra u Ateljeu 212.

Dobitnica je niza nagrada, uključujući Zlatnu arenu na Festivalu u Puli za ulogu u filmu "Pas koji je voleo vozove", dvije nagrade "Ćuran" na Danima komedije u Jagodini, Oktobarske nagrade grada Beograda, nagrade "Joakim Vujić" za doprinos pozorišnoj kulturi, nagrade "Žanka Stokić" i nagrade "Branislav Nušić" za životno djelo u komediji, nagrade za životno djelo "Dobričin prsten" 2005. godine.

TRŠČANSKI PARTIZANSKI HOR GOSTOVAO U BEOGRADU

Tršćanski partizanski hor "Pinko Tomažič" nastupio je 1. decembra u Kombank dvorani u Beogradu pred više od hiljadu ljudi, koji su ga gromoglasnim aplauzima i ovacijama pratili puna dva sata. Najveći slovenski partizanski hor, na čelu s dirigentkinjom Pijom Cah, izvodi pjesme na temu Narodno-

slobodilačke borbe kao što su *Bella Ciao*, *Konjuh planinom*, *Sivi sokole*, *Hej brigade!* (pjesma grada Ljubljane), *Na juriš!*, *Vstala Primorska*, *Na Kordunu grob do groba*, *Bilećanka...* te pjesme međunarodnog antifašističkog pokreta.

Osim hora, na koncertu su nastupili i specijalni gosti iz bivših republika Jugoslavije, među kojima su Martina Feri, *Dirty fingers*, *Kraški Ovčarji*, Dragoljub Đuričić, Branka Šćepanović, Nikolina Kovačević i Darko Nikolovski. Kombinacija tradicionalnog partizanskog horskog pjevanja i multimedijalnih radova, čija je autorica Jelena Rubil, vodila je publiku kroz istoriju antifašističke borbe i njenih predstavnika. Hor "Pinko Tomažič" održao je više od hiljadu koncerata širom svijeta.

PREMINUO GORAN STEFANOVSKI

Nekoliko dana prije nego što je trebao doći na pulski sajam knjiga, iznenada je preminuo istaknuti makedonski dramski pisac Goran Stefanovski u 66. godini nakon kratke i teške bolesti. Goran Stefanovski (1952., Bitola, Makedonija), scenarist, sveučilišni profesor, akademik, smatran je jednim od začetnika makedonskog postmodernizma. Studij književnosti i anglistike završio je u Skoplju, a dramaturgiju u Beogradu, magistriravši s tezom o Beckettu. S mlađim bratom, glazbenikom Vlatkom, pripada prvom makedonskom kulturnom naraštaju formiranom u društvenim uvjetima emancipirane nacije, generaciji koja se na solidnim stečevinama institucijske i kreativne zalihe iz herojskog razdoblja modernizacije odlično snalazi u opkoravanju poetoloških i drugih granica. Autor više od 30 televizijskih drama i serija, libreta, jednočinki i kazališnih dramskih tekstova prevedenih na 17 jezika i izvođenih diljem svijeta, Stefanovski je tematski zaokupljen odnosom dobra i zla, obiteljskim, društvenim i moralnim propadanjem unutar šireg vremenskog raspona, te resemantizacijom mitskih elemenata tradicijske kulture i tema iz usmene narodne književnosti. Pamtim ga ponajviše po drami "Divlje meso" (1979.), smatranoj klasikom južnoslavenske dramaturgije, ali recentnije i po komadu "Odisej", premijerno postavljenom 2012. na Brijunima u sklopu programa Kazališta Ulysses. Ističu mu se još i drame "Let u mjestu", "Duplo dno", "Tetovirane duše", "Hotel Europa", "Bakanalije" i druge. Dvostruki je dobitnik Sterijine nagrade. Stefanovski je više od 20 godina živio i radio u Velikoj Britaniji, gdje je predavao dramaturgiju na sveučilištu Canterbury Christ Church University. Stefanovski je bio jedan od gostiju ovogodišnjeg Sajma knjige u Puli, gdje je trebao doputovati u srijedu radi promocije knjige "Odisej i druge drame", prve knjige te vrste na hrvatskom jeziku, priredene i tiskane ekskluzivno za Sajam.

Dodjela književne nagrade “Kočićevo pero” Čedomiru Višnjiću na međunarodnom sajmu knjiga *Interliber* 16. 11. 2018. u Zagrebu

AUTORI

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / TAMARA BABIĆ / MLADEN BLAŽEVIĆ / GORAN BORKOVIĆ
MILUTIN DEDIĆ / VESELIN GATALO / DUŠAN IVANIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ
SONJA KRSTANOVIĆ / BRANIMIR KRŠIĆ / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ
BOJAN MUNJIN / ĐORĐE NEŠIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILENA SEVEROVIĆ / SANJA ŠAKIĆ
SINIŠA TATALOVIĆ / BORIVOJ VEZMAR / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / BORIS VRGA / NIKOLA VUJIĆ

FOTOGRAFIJA MAČVANIKE, RISTE MARJANOVIĆA (1914.)

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN